

OBSAH

Úvod	3
------------	---

ŠTÚDIE

JANA KLIČOVÁ

Archeologická interpretácia dokladov stavebnej obety s využitím poznatkov príbuzných vedných disciplín.....	6
---	---

IGOR OČKOVIČ

Panovník v kontexte politickej a vojenskej štruktúry Akkadskej ríše	22
---	----

BRAŇO KOVÁR

Germánska spoločnosť v období Rímskej ríše.....	41
---	----

MIROSLAV LYSÝ

Základná charakteristika východnej politiky Konráda II. (1024–1039).....	53
--	----

KATARZYNA WRÓBLEWSKA

Joachim z Fiore – mystik, exegéta, vizionár	64
---	----

MARTINA KALABOVÁ

Venné majetky uhorských kráľovien za Barbory Celjskej a Alžbety Luxemburskej	83
--	----

NAŠE RUBRIKY

RECENZIE	10910
-----------------------	-------

Dejiny národov. Edícia NLN. (Marko Mižičko).....	10910
--	-------

Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude, edd.: Encyklopedie středověku (Ivan Varšo)	10910
---	-------

Földényi, László F.: Melanchólia (Patrik Kunec).....	112
--	-----

INTERNET – História n@ internete (Miroslav Lysý)	1156
---	------

AD REM – Rozhovor s doc. PhDr. Michalom Slivkom, CSc., PhDr. Jánom Steinhübelom, CSc. a mgr. Vincentom Múcskom, PhD.....	118
---	-----

ÚVOD

Vážení čitatelia,

predkladáme Vám šieste číslo Medey, ktorá bude v budúcnosti postupne prechádzať zmenami. Už toto číslo sa trochu líši od minulých, keďže dôraz nebude tak ako predtým na seminárnych prácach, ale v prevažnej miere na kapitolách z diplomových prác. K tomuto rozhodnutiu nás do istej miery viedol aj nový systém štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, ktorej historické katedry doteraz zásobovali náš časopis príspevkami. Pozmenený systém výučby však študentom neumožňuje písať seminárne práce porovnateľné rozsahom či hĺbkou záberu s tými predchádzajúcimi. Napriek tomu alebo skôr práve preto sa jedným z našich inovačných zámerov stala aj postupná „profesionalizácia“ redakcie.

A čo k našim ďalším cieľom? Tých je nemálo, radi by sme však v prvom rade spomenuli ten hlavný: vysporiadanie sa s problémom reflexie a sebareflexie. Skúsenosťou historika (ale rovnako tak aj študenta histórie) býva často stretnutie so vzdelaným človekom zvedavým na zdanlivo bežnú, ba až banálne znejúcu otázku: „Aký význam má vlastne práca historikov a v čom je jej spoločenský prínos?“ Pravda je taká, že presvedčiť ľudí o samotnej podstate historikovoho poslania je niekedy až priveľmi obtiažne. Historik tu má byť nielen na to, aby dejiny objasňoval, ale aby ich s rovnakou mierou odhodlania aj chránil pred znásilňovaním, prekrúcaním a účelovým zjednodušením. V neposlednom rade však aj nato, aby prinášal nové pohľady súčasníka na minulosť nás všetkých, teda i „nehistorikov“. K deformáciám skutočného obrazu minulosti prispieva zrejme i fakt, že historici svoje poslanie cítia zväčša viac vo vnútri a nedokážu ho vždy zrozumiteľne vyjadriť aj navonok. Aj v nich to preto niekedy môže vyvolať otázky nad prínosom či naopak samoučelnosťou pestovanej vedy.

Historiografia zaiste prospešná je a jej spoločenská užitočnosť by sa dala zvažovať aj v niekoľkých monotematických číslach. Podstatnejšie však je, že tejto téme doteraz historici nevenovali príliš veľa energie. V dobe, keď sú peniaze vždy až na prvom mieste, presvedčivosť historikov je na nezaplatenie. A to hlavne vtedy, keď história existuje v spoločnom priestore ďalších vied, cirkví, športových klubov a mnohých ďalších záujmových oblastí predstavujúcich onú pomyselnú konkurenciou na poli finančných výdavkov.

Je priam príznačné, že bežnému človeku dnešnej doby slovo stredovek asociuje nanajvýš tak predstavu „temného obdobia“, v ktorom sa na hraniciach pálili smolou natreté čarodejnice, svet bol považovaný za dosku a zúbožení poddaní boli naveky pripútaní k pôde či k derešu, na ktorom ich krutí zemepáni neľútostne bičovali. Tento modelový prípad obligátnych predstáv o stredovekom období sa môže zdať krikľavý, nepochybné sa ale zhoduje s povedomím veľmi

širokej vrstvy obyvateľstva. Nie je to len pre nevedomosť „bežného“ človeka o tom, že „stredovek“ je umelo vytvorený pojem nesúvislo zahŕňajúci tisícročie plné zmien, chaosu, krutosti, barbarstva, na druhej strane však v mnohom aj ľudského pokroku. Väčšinu ľudí dokonca ani nenapadne, že ony čarodejnice či iné so stredovekom súvisiace javy sú omnoho typickejšie pre (včasný) novovek, a že stredovek si mnoho nelichotivých nálepiek vyslúžil až vďaka osvietenstvu. Intelektuálne elity sa vtedy dosť naivne domnievali, že práve v ich čase nastala éra rozumu a pokroku, a že doba „temna“ je minulosťou. Keby sa dožili niekto z svetových vojen, možno by zmenili aj svoj názor na stredovek.

V tejto súvislosti by sme však chceli zdôrazniť niečo iné. Novoveké dejiny budú zrejme vždy populárnejšie a ľudia sa o ne budú zaujímať z trochu iného zorného uhla. Naproti tomu stredovek býva skôr emotívnou než racionálnou záležitosťou; v prípade Slovákov sa to znásobuje ilúziou, že vtedy ešte nemali „svoj“ štát (netušiac, že ho ani mať nemohli, pretože ako moderný národ jednoducho neexistovali; napokon tak ako ani žiaden iný národ). Pálčivým problémom dnešných stredovekárov je aj skutočnosť, že Slováci sa nestotožnili s nijakým stredovekým štátom, pretože v 19. a 20. storočí zo známych príčin programovo odmietli Uhorsko (a brat pritom do úvahy Veľkú Moravu, ktorá významom nikdy nemohla nahradiť uhorský štát, by bolo nenáležitú).

Rozhodne je tu teda čo vysvetľovať a aj Medea by k tomu rada prispela svojím dielom. Hoci principiálne nejde o nič, čo by už niekto niekedy nebol povedal, zdá sa, že opodstatnenosť poznávania histórie je nevyhnutné zdôrazňovať zas a znova. Množstvo reakcií na historickú vedu je azda aj o klamlivej ilúzii priemerného občana tohto štátu, že kým medicína zachraňuje ľudské životy a podnikatelia zamestnávajú ľudí prinášajúc tak do rozpočtu „hotové“ peniaze, historici zo spoločného koláča „len berú“ a ničím naň neprispievajú (inými slovami, že spoločnosť na nich len „dopláca“). Tento výrok je pravdivý v tom, že historici zvyčajne naozaj neprinášajú spoločnosti materiálne bohatstvo. Avšak zároveň je aj dokladom toho, aká úcta (či skôr neúcta) sa u nás prejavuje nielen voči histórii, ale voči humanitným vedám všeobecne. Kým však budú existovať bežní „konzumenti“ histórie akým bude viesť bádanie v oblasti dejín ku skutočným výsledkom, bolo by obrovskou chybou každej spoločnosti, keby svojich historikov nepodporovala.

Redakcia

ŠTÚDIE

ARCHEOLOGICKÁ INTERPRETÁCIA DOKLADOV STAVEBNEJ OBETY S VYUŽITÍM POZNATKOV PRÍBUZNÝCH VEDNÝCH DISCIPLÍN

Jana Kličová

Pri hodnotení takého zložitého javu, akým sú stavebné obety musíme vychádzať z toho, že jeho podstata je nielen materiálna, ale zasahuje aj do duchovnej sféry súdobej spoločnosti. Svoju pozornosť teda musíme zamerať nielen na formu, ale aj na príčiny, ktoré viedli k vykonávaniu takýchto praktík¹. K interpretácii archeologických nálezov, ktoré sa týkajú javu stavebnej obety, môžu významnou mierou prispieť poznatky iných vedných odborov, predovšetkým antropológie, etnológie, histórie a religionistiky. V súvislosti s výskytom stavebnej obety v mladších obdobiach vývoja ľudskej spoločnosti sú dôležitým prameňom poznania najmä písomné správy starovekých a stredovekých autorov, recentné prvky tradičnej ľudskej kultúry, mýtické príbehy a ságy. Vo všetkých sa v citeľnej miere odráža úroveň myslenia a konania súvekeho človeka a jeho morálne a hodnotové princípy. Oveľa zložitejšia je však interpretácia pravekých nálezov, ktoré by mohli byť dokladom praktík spojených so stavebnou obetou. Tu sa totiž nemôžeme oprieť o žiadne písomné ani ústne svedectvá a uplatňovanie etnografických analógií v snahe uľahčiť identifikáciu objektov podobného charakteru je často veľmi diskutabilné.

Doklady stavebnej obety vo forme ľudských (najčastejšie detských kostier alebo ich častí) a zvieracích pozostatkov ako aj hmotných predmetov sú známe z prehistorických nálezísk Blízkeho východu, Anatólie, Egeidy a pevninského Grécka, kde sa našli v kontexte rôznych zvyškov stavieb – napr. Jericho, Yarim-Tepe, Elateia, Tiryns a i.² Rôzne typy stavebnej obety môžeme teda sledovať už od obdobia prekeramického neolitu a stopy tohto zvyku sa objavujú i v nasledujúcich tisícročiach. Táto forma rituálnych úkonov bola vo všeobecnosti rozšírená už od praveku na rôznych územiach a v rozličných archeologických kultúrach. Objavuje sa aj v stredoeurópskom kontexte už od obdobia kultúry s lineárnou keramikou.³

¹ O náhlade na vývin duchovných predstáv v európskom priestore na základe archeologického nálezového materiálu pozri PODBORSKÝ, V.: *Náboženství našich prapředků*. Brno 1994.

² MAKKAY, J.: *Bauopfer in der Lengyel-Kultur und seine Beziehungen zu den Bauopferformen der Körös-Kultur und der Linienbandkeramik*. In: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur (Nové Vozokany 5.–9. November 1984)*. Nitra – Wien 1986, 169–175.

³ Pozri napr. MAKKAY, J.: *Über neolithische Opferformen*. In: *Valcamonica Symposium 1975, Les religions de la préhistoire*. Capo di Ponte 1972, s. 161–174; *Mahlstein und das rituale Mahlen in den prähistorischen Opferzeremonien*. *Acta archaeologica Academiae*

Pri objasnení možných príčin vykonávania stavebnej obety nachádzame niekoľko pravdepodobných vysvetlení, ktoré súvisia s typom budovaného objektu.

Pri stavbe *obytného domu* sa môžeme pohybovať v troch základných rovinách:

- obeta ako prostriedok na zmierenie s nejakým duchom alebo silou
- obeta ako dar ochrannému duchovi domu
- obeta s prvkami ochrannej, alebo prosperitnej mágie so snahou o odvrátenie zlých síl, resp. o privolanie šťastia a úspechu.

Prvá spomínaná rovina súvisí s miestom stavby a so stavebným materiálom. Už zabratie pôdy, na ktorej mal stáť nový dom, bolo dôležitým aktom, spojeným so starostlivými prípravami. Ľudia zrejme počítali s tým, že rôzne nebezpečné sily, ktoré dovtedy nerušene pobývali na danom mieste to môžu považovať za zásah do svojich práv a budú sa chcieť nejakým spôsobom pomstiť. Preto im priniesli obeť, najčastejšie vo forme domáceho zvierat'a, ktoré zabili a jeho krvou pokvapkali miesto budúcej stavby alebo základný kameň. Zvyšky buď ponechali na zemi voľnému rozkladu (aby sa duchovia nasýtili), alebo ich rôznym spôsobom zamurovali do základov domu.⁴ Nový dom na novom mieste, noví obyvatelia v novom, dosiaľ neprisvojenom priestore – to bola pre archaickeho človeka určite vážna, neistá a znepokojivá vec. Bolo to jednanie proti dovtedajšiemu cyklicky a rovnako sa opakujúcemu behu života a sveta, zreteľnému najmä v rozvinutej roľníckej civilizácii.⁵ Toto porušenie zaužívaného poriadku mohlo predstavovať pre ľudí nebezpečenstvo, a práve stavebná obeta bola vhodným prostriedkom na zmierenie a nové usporiadanie všetkého, čo bolo tak náhle narušené a zmenené. Vybudovanie stáleho ľudského obydľia bolo teda v minulosti nanajvýš odvážnym a dobre premysleným činom, ktorého výsled-

Scientiarum Hungaricae 30, 1978, s. 13–36; 1983: Foundation sacrifices in Neolithic houses of the Carpathian Basin. In: *Valcamonica Symposium III*, 1983; Proceedings. The Intellectual Expressions of Prehistoric Man: Art and Religion. Capo di Ponte – Milano 1979, s. 157–167; ZALAI-GAÁL, I.: Neolithische Schädelbestattungs- und Menschenopferfunde aus dem Komitat Tolna, SW-Ungarn. In: *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve*, 12. Szekszárd 1984, s. 37–42 a i.

⁴ SARTORI, P.: *Sitte und Brauch*. II. Leipzig, 1911, s. 3.

⁵ Dôležité bolo v tejto súvislosti *náboženské vyjadrenie priestoru*, najmä obydľia a osady. Usadlý život organizuje totiž svet inak ako kočovný spôsob života. „Pravým svetom“ roľníka je priestor, v ktorom žije: dom, osada, obrobené polia. „Stred sveta“ je miesto posvätené obradmi a modlitbami, pretože tam dochádza ku kontaktu s nadprirodzenými bytosťami. Nedá sa presne vymedziť, aký náboženský význam pripisovali neolitickí ľudia svojim obydľiam, ale v etnologickom materiáli je v mnohých primárnych spoločenstvách doložená kozmologická symbolika obydľia, ktoré je viac-menej pokladané za *imago mundi* (ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí*, I. Od doby kamennej po eleusínske mystériá. Bratislava 1995, s. 57).

kom bol akýsi novovytvorený mikrokozmos, existujúci v súlade s vonkajším prostredím.

Čo sa týka stavebného materiálu, tým bolo najčastejšie vo vidieckom prostredí drevo. Je známe, že u Slovanov, ale aj u iných etník fungovalo uctievanie stromov, často až vo forme tabuácie totemového charakteru.⁶ Predpokladom je animistická viera, ktorá stromy ako prírodné entity pokladá za živé, cítiace bytosti a zároveň sídla duchov. Spočiatku sa v súlade s technickými možnosťami praveku používali len stromy vyvalené víchrom, ktoré boli pre človeka neškodné, keďže ducha v nich sídliaceho zničila iná prírodná sila. S vývojom pracovných nástrojov a zrubových stavieb sa postupne začali upotrebovať aj zdravé stromy. To ale predstavovalo v súvislosti s poverovými predstavami problém, pretože duch stromu bol v tomto prípade vyrušený, porušila sa jeho tabuácia, posvätnosť, nedotknuteľnosť a život. Ľudia preto do základov stavieb kladli obeť, ktoré mali zabezpečiť dom i jeho obyvateľov pred hnevom pomstiaceho sa ducha zoťatého stromu, ktorého drevo bolo použité na stavbu.⁷ Na základe poznatkov etnológie a religionistiky môžeme predpokladať, že v dobách animistickej viery išlo o obeť ľudské. Táto forma sa za pôsobenia rôznych faktorov časom zjemňovala, ale nezanikla úplne. Rudimenty nachádzame v tradičnej duchovnej kultúre a týkajú sa momentu, keď sa má v novostavbe stráviť prvá noc a keď sa majú do nej noví majitelia nasťahovať. Na Slovensku sa napr. nechali ako prví v dome prenocovať žobrák alebo Cigán, ktorí v náhľadoch ľudu predstavovali menejcenné bytosti (ale aj nositeľov šťastia) a mohli slúžiť ako obetné objekty na zmiernenie pomstiaceho sa ducha lesa a stromu. Ďalšou zmiernenou modifikáciou tohoto aktu bolo vpúšťanie už nie ľudí, ale živočíchov (pes, mačka a i.) ako prvých do domu, aby škodlivá sila pomstychtivého ducha vošla do nich a neublížovala budúcemu gazdovi. Poslednou formou, zachovanou až do polovice 20. storočia, bolo už len vkladanie rôznych predmetov do novostavby.⁸

Druhá rovina, vysvetľujúca príčiny stavebnej obety v novom dome vyplýva z viery, že duša sa aj po smrti zdržiava v blízkosti tela. Nový dom, ako už bolo spomenuté, bol akoby čistým a veľmi zraniteľným priestorom. Preto v záujme bezpečnosti, ale aj prosperity jeho obyvateľov bolo žiadúce, aby sa doň nasťahoval domáci ochranný duch.⁹ Bol to spravidla najstarší a najväznejší člen rodiny, ktorému aj po smrti na nej záležalo, a preto zostával v jej blízkosti ako ochranca. V tradičnej ľudovej viere na Slovensku vystupuje napr. v podobe hada, lasice, alebo vola, u iných národov ako stavec, dieťa a i.¹⁰ K tomuto ochrannému domácemu duchovi pociťovali všetci členovia domácnosti veľkú

⁶ O kulte stromov a jeho pozostatkoch v novodobej Európe pozri FRAZER, J. G.: Zlatá ratolest. Praha 1994, s. 101–123.

⁷ BEDNÁRIK, R.: Duchovné základy ľudového staviteľstva. Martin 1994, s. 28.

⁸ Tamže, s. 41–42.

⁹ Obyčajne sa zaň považoval duch prvého gazdu, ktorý v dome zomrel.

¹⁰ MÁCHAL, J.: Bájesloví slovanské. Olomouc 1995, s. 43–67.

úctu a dá sa predpokladať, že mu prinášali už vopred obeť, ktorú vkladali do základov stavby nového domu. V tejto rovine išlo zrejme o dar rastlinnej alebo živočíšnej povahy. V prinášaní darov a uctievaní domového ochrancu potom obyvatelia domu pokračovali aj po jeho faktickom nast'ahovaní sa (po smrti dotyčnej osoby). Etnológia nám o tom poskytuje nespočetné množstvo dokladov. Všetky podobné prejavy pramenia z manizmu, uctievania a v moc zosnulých predkov.

V tejto súvislosti treba spomenúť ešte význam, ktorý mala v obydliach archaických ľudí pec. Nielenže bola miestom, kde sa udržiaval oheň, ktorého spoločenský, ochranný i magický význam sú dobre známe, ale bola často aj sídlom spomínaného domového ducha. Preto nás nesmie prekvapiť, ak aj v priestore pece nájdeme pozostatky obetných darov, ktoré sem boli vložené pri začatí jej stavby.¹¹ Za ďalšie dôležité miesto v dome bol považovaný prah. Bol to totiž akýsi symbolický prechod z vonkajšieho prostredia do vnútorného, hranica, ktorá oddeľovala neistý a nebezpečný svet „tam vonku“ od interného bezpečia domu, kde bol prítomný oheň a kde pôsobila ochranná moc predkov. Okrem toho býval prah často považovaný za sídlo domáceho ochranného ducha. Všetky uvedené funkcie ho predurčovali na to, aby sa stal miestom vkladania stavebnej obete. Relikty uctievania pece a prahu opäť nachádzame v etnologickom materiáli, kde sú zakorenené v širokom komplexe obradov rodinného cyklu. Jedna z písomných správ o domovej obete, ktorú môžeme zaradiť do tejto významovej roviny, pochádza z prvej pol. 13.stor. V sliezskom cisterciánskom kláštore v Rudách bolo zostavené spovedné zrkadlo (popis hriechov) pod názvom *Summa de confessionis discretione*, známe aj ako Rudolfovo katalóg mágie. Bolo zamerané na roľníkov poddaných kláštora a ich zvyky. Tam nachádzame nasledujúci zápis (hlava 10, odstavec 43): „V nových domoch, alebo v takých domoch, do ktorých sa majú novo nast'ahovať, zakopávajú v rôznych rohoch alebo za pecou do zeme hrnce plné rozličných vecí k pocte domácich bohov...“.¹²

Tretiu významovú rovinu, o ktorej treba uvažovať pri stavbe nového domu, je rovina magicko-ochranná resp. magicko-prosperitná. V prípade ochrannej mágie vkladali ľudia do základov stavby určité obetiny s vedomím, že ich ochránia pred zlými silami, ktoré by im mohli uškodiť. Netreba si však myslieť, že vždy išlo len o duchov, démonov alebo nadprirodzené sily. Niekedy boli dôvody veľmi prozaické, napr. odohnanie rôznych škodcov (hlodavce, vši, ploštice, blchy a i.). Pri tomto type stavebnej obety nachádzali uplatnenie najmä rastliny, živočíchy a predmety, ktorým boli pripisované určité špeciálne vlastnosti, vyplývajúce z vedomostí a skúseností nadobudnutých počas predchádzajúcich generácií. V inej modifikácii by sa dal tento zvyk vysvetliť aj tak, že obeť nemala zlé sily priamo odpudiť, ale pri prípadnom útoku prebrať ich škodlivé pôsobenie

¹¹ V niektorých prípadoch z obdobia praveku nachádzame v peciach dokonca aj pozostatky ľudských jedincov, ktoré sem boli pochované zrejme na základe špecifického statusu daného miesta.

¹² SMETÁNKÁ, Z. 1992: *Legenda o Ostojovi*. Praha 1992, s. 53.

na seba a uchrániť tak obyvateľov domu pred eventuálnymi následkami. V prípade prosperitnej mágie boli na účel stavebnej obety využívané objekty, ktoré mali tú špeciálnu vlastnosť, že boli považované za symboly alebo zosobnenie šťastia, hojnosti, zdravia, dlhého života a pod., teda všeobecne kladných hodnôt. Na základe podobnosti (princíp sympatickej mágie) potom vykonávateľ obetného aktu predpokladal, že všetky pozitívne vlastnosti prejdú pri dotyku z obetiny na dom a jeho obyvateľov.¹³

Pri stavbe obytného domu bolo prinášanie stavebnej obete viac-menej záležitosťou rodinného obradového komplexu. Zúčastňovala sa na ňom len malá, ohraničená skupina ľudí, ktorá mala byť neskôr s obydľím v bezprostrednom každodennom kontakte. Iná však bola situácia u stavieb, ktoré mali do istej miery verejný charakter. Takými boli napr.: rôzne formy veľmožského alebo feudálneho sídla (hradisko, hrad, zámok a pod.), pevnosť, veža, kostol, maják, hať, most, mestské opevnenie, brány, alebo celé mesto. Problém stavebnej obety tu vystupoval oveľa zreteľnejšie, keďže praktizovanie tohoto zvyku bolo v povedomí ľudí často rozhodujúcou a nevyhnutnou podmienkou úspešného dokončenia a fungovania stavby. Práve v tejto súvislosti vystupuje do popredia najmä forma ľudskej obety, ktorá svojou výnimočnosťou podčiarkovala aj výnimočnú úlohu, ktorú mal budovaný objekt zohrávať v príslušnom lokálnom spoločenstve. Doklady o ľudských, ale aj zvieracích obetiach, prinášaných pri príležitosti zakladania mesta, stavby hradov, mostov a i. v hojnom množstve nachádzame v starovekých a stredovekých písomných prameňoch, ale aj v prozaických a poetických útvaroch ľudovej slovesnosti jednotlivých národov.¹⁴ Pre svoj výnimočný charakter sa stával uvedený jav aj častým predmetom umeleckého literárneho spracovania. Napriek všetkým snahám kresťanskej cirкви vykoreniť tento, z nášho dnešného pohľadu drastický zvyk, môžeme jeho stopy v európskom priestore zachytiť ešte aj v 19. a v prvej polovici 20. storočia. Z Britských ostrovov pochádza napr. z druhej pol. 19. stor. súdne obvinenie lorda Leigha, že nechal do základov mosta v Stoneleigh zamurovať ľudí.¹⁵

Z hľadiska formy ide v tomto prípade o pravý akt zamurovania, keďže stavebným materiálom u prevažnej väčšiny spomínaných stavieb bol kameň. Použitá ľudská alebo zvieracia obeť musela mať určité špecifické vlastnosti, ktoré mali ovplyvniť existenciu budovaného objektu. Dôležitým predpokladom bolo, aby obeť bola zamurovaná živá, čím sa malo zabezpečiť dlhé trvanie a najmä nezničiteľnosť a nedobytnosť stavby. V mnohých prípadoch sa stavitelia snažili udržať obeť pri živote čo najdlhšie, preto jej do špeciálneho výklenku v murive,

¹³ Podrobnejšie o charakteristike a princípoch mágie pozri FRAZER, J. G.: Zlatá ratolest, s.18–48.

¹⁴ Ako príklad môže slúžiť známa srbská ľudová pieseň o budovaní pevnosti v albánskom Skadare, In: BERKOPEC, O. – HALAS, F. – ZÁVADA, V.: Jugoslávské zpěvy. Praha 1958, s. 29–35.

¹⁵ SARTORI, P.: Über das Bauopfer. *Zeitschrift für Ethnologie* XXX, 1898, s. 9.

kde bola umiestnená, prikladali aj potraviny v nádobách, prípadne iné predmety. Pri interpretácii archeologických nálezov zamurovaných ľudí sa však nedá vždy jednoznačne hovoriť o stavebnej obeti. Treba brať do úvahy fakt, že zamurovanie bolo v určitom období ľudských dejín chápané aj ako forma trestu a vtedy sa nespájalo so začiatkami stavby ani s úkonmi prosperitnej mágie.

Dôvody na prinášanie stavebnej obete u verejných stavieb boli akiste podobné ako u rodinných domov. Aj tu môžeme využiť tri roviny vysvetlení, aj keď s určitými modifikáciami. Ide v prvom rade o množstvo: u významných stavieb nie je zriedkavosťou výskyt hromadných obetí, ktoré mali zrejme znásobiť účinok a demonštrovať fakt, že zastupujú záujmy širšieho spoločenstva. V rovine získavania ochranných duchov musíme opustiť princíp manizmu a piety, pretože ľudia, ktorí zomrú násilnou smrťou by pri takomto chápaní ťažko mohli byť zárukou kladného prínosu pre ostatných. Nedá sa tu hovoriť ani o predkovi, ktorý na seba preberá funkciu ochrancu. Výber osôb, ktoré sa majú po smrti stať ochrannými duchmi stavieb, podlieha v tomto prípade úplne iným kritériám (vek, etnická príslušnosť, sociálny status, telesné dispozície a pod.). Jediné u panských sídiel sa dá uvažovať o výnimke, keď sa ochranným duchom stane prvý zosnulý majiteľ. Vo väčšine prípadov však ide o osoby, príp. viac osôb, ktoré s vlastníckym rodom v príbuzenskom zmysle nemajú nič spoločné a navyše, zomreli za nešťastných alebo záhadných okolností (mních, žena, otrok, milenecký pár a pod.). O vkladaní obetiny do základov stavby ako daru budúceho domácejmu ochrannému duchovi tu teda zrejme uvažovať nemôžeme, aj s prihliadnutím ku zložitým vlastníckym vzťahom v panských sídlach. V rovine ochranej, alebo prosperitnej mágie pristupuje u veľkých stavieb k ľudským a zvieracím obetiam aj používanie rôznych iných predmetov so špeciálnymi vlastnosťami, ako bolo uvedené už v súvislosti so stavbou rodinného domu. Rudimenty veľkých slávností spojených so základovými obetami pri začatí verejných stavieb, týkajúcich sa širšieho spoločenstva, nachádzame aj v súčasnosti: slávnostné polozenie základného kameňa stavby za prítomnosti významných osobností a jeho polievanie sektom, rozbíjanie fľaše sektu o bok lode, ktorá je prvýkrát spúšťaná na vodu, krsty umeleckých diel a pod.

Po načrtnutí príčin, ktoré mohli viesť k vykonávaniu aktu stavebnej obety, je potrebné pristaviť sa ešte pri jednotlivých jeho formách. Kritériami hodnotenia nálezového materiálu v tejto rovine sú dve základné otázky: kto alebo čo slúžilo ako vlastná obet' a akým spôsobom bola obeta fakticky vykonaná. Podľa predmetu obetovania môžeme rozlíšiť niekoľko základných kategórií.

O prinášaní ľudských obetí pri stavbách sa zmieňujú už staroveké písomné pramene. Spomína sa v nich zamurovávanie ľudí pri stavbe brán vo fenických mestách, ľudské obety pri stavbe chrámov v Ríme a Valerius Maximus IX. hovorí o Kartágincoch, ktorí spúšťali na more lode po telách rímskych vojnových zajatcov. Početné sú aj správy o obetovaní mladých dievčat, hlavne pri zakladaní nových, alebo obnovovaní zničených miest. Kresťanská cirkev sa pro-

ti tomuto zvyku ostro postavila a snažila sa ho vykoreniť z myslí ľudí pod hrozbou rôznych trestov. V starokresťanskom nomokánone sa napríklad hovorí: „Tí, ktorí stavajú domy, zvyknú najprv ako základné kamene položiť ľudské telá; kto ale položí ako základ človeka, má sa za trest kajať 12 rokov. Polož preto radšej ako základ barana, býka alebo capa“.¹⁶ Početné stopy uvedeného zvyku nachádzame v európskom priestore aj v legendách a ságach. V staronordickej Ragnarssage sa napríklad spomína spúšťanie lodí na vodu po ľudských telách. Škótska legenda zasa hovorí o tom, že Piktovia základné kamene svojich stavieb kúpali v ľudskej krvi. Dokonca aj v legendách o svätcoch sa tento motív vyskytuje: sv. Kolumbán vraj považoval za potrebné zamurovať zaživa sv. Orána pod základy svojho kláštora, aby si zmieril duchov zeme, ktorí v noci zničili to, čo sa cez deň postavilo.¹⁷

Z hľadiska zvoleného objektu obetovania môžeme v kategórii ľudských obetí rozlíšiť dve skupiny. Do prvej patria osoby, ktoré boli považované z hľadiska archaickej spoločnosti za menejcenné – zločinci, otroci, zajatci z bojových konfliktov. Boli využívaní najmä na hromadné obety vo verejnom meradle, napr. pri stavbe mestských brán pod základy stĺpov, pri spúšťaní lodí namiesto podkladanej guľatiny a pod. Druhú skupinu tvoria osoby intencionalne zvolené na základe špeciálnych vlastností, ktorých sú nositeľmi (vek, pohlavie a i.). Preferovaným objektom obetovania boli hlavne deti. Detské obete boli využívané v základoch domov, vo vežiach, v mostoch, v hradoch, mlynári ich vkladali do poškodených hatí a pod., nezriedka aj s udaním letopočtu. Dieťa ako objekt je výnimočné už svojou mladosťou a sviežosťou, ale k týmto hlavným predpokladom často pristupovali aj iné doplnky: nesmeli byť ukradnuté, iba odkúpené, vybraté lósom, alebo zrodené z nelegálneho zväzku. Veľmi dôležitý je poznatok, že dieťa len zriedkakedy predal, alebo nechal obetovať otec; väčšinou to bola matka. Pre účel stavebnej obety sa vyhľadávali deti bez otca – ideálnym prípadom bolo jediné dieťa vdovy – aby sa staviteľ vyhol krvnej pomste. Vek detí sa pohybuje najčastejšie do 1 až 1,5 roku (niekedy bola stanovená podmienka, že dieťa ešte nesmie vedieť rozprávať), ale vyskytli sa aj trojaštvorroční jedinci.¹⁸ Hlavným prínosom pre novostavbu bola už spomínaná mladosť a sviežosť detí, ktorá bola predpokladom dlhého života. Tento aspekt sa mal prostredníctvom sympatetickej mágie preniesť aj na budovaný objekt, ktorý mal potom pretrvať čo najdlhšie. Pokiaľ išlo o akt zamurovania, stavitelia umiestňovali obeť do špeciálne pre tento účel vyhlúbenej malej niky a aby prijímala svoj údel bez tušenia zlého, vo veselej a radostnej nálade, vkladali k nej okrem nádob s potravou aj hračky. Množstvo dokladov o zamurovaní detí pochádza napríklad z Nemecka a z oblasti južných Slovanov. Zo staršieho, latén-

¹⁶ Tamže, s. 8.

¹⁷ ANDREE, R.: *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*. Stuttgart 1878, s. 19.

¹⁸ SARTORI, P.: *Über das Bauopfer*, s.10–12.

skeho obdobia, možno za stavebnú obeť považovať napr. nález kostry dieťaťa v základovom žľabe jedného z domov na Starom hradisku u Protivanova.¹⁹

O obetovaní mladých dievčat nachádzame stopy v starovekých písomných prameňoch, kde sa najčastejšie spomínajú v súvislosti s budovaním miest: keď Seleukos I. Níkátor zakladal mesto Antiocheiu pri Oronte, hlavný kňaz nechal obetovať dievča; podľa kronikára Malala Alexander Veľký obetoval pri zakladaní Alexandrie dievča Makedóniu, Augustus pri založení Ankyry Gregóriu, Tiberius pri výstavbe veľkého divadla v Antiochei Antigonu a Traianus pri znovuvybúvaní zemetrasením zničenej Antiocheie pekné antiochejské dievča Kalliope.²⁰ V stredoveku sa motív zamurovania mladých dievčat spája najmä s budovaním hradov. Na Slovensku je napr. známa ľudová povesť o Sitnianskom hrade a zamurovaní Veronky; z českého územia by mohli byť dokladom takéhoto konania okrem stôp v povestiach aj nálezy kostier v múroch viacerých hradov, napr. Hasištejn, Rabí a i.²¹ Z oblasti južných Slovanov sa motív zamurovania dievčaťa resp. mladej ženy vyskytuje v ľudových piesňach a povestiach veľmi často: pevnosť v Skadare, hrad Tešanj v Bosne, most cez rieku Strumu v Bulharsku, most v meste Mostar, veža v Cetinje a i.²² Niekedy sa ľudské obety týkajú aj odlievania zvonov; v povestiach sa hovorí, že mladé dievča alebo majster zvonár musí skočiť do roztavenej zvonoviny, aby odliaty zvon mal lepší zvuk.

Ako stavebná obeť boli často vyhľadávaní aj cudzinci. Zdôvodniť by sa to dalo jednak zábrami pred usmrtením príslušníkov vlastného spoločenstva, ale aj strachom z prípadných následkov, napr. krvnej pomsty. Preto Rimania obetovali pri takýchto príležitostiach Grékov, grécki murári na ostrove Zakynthos mohamedánov alebo židov, mohamedáni zasa kresťanov.²³ Takáto interpretácia je možná aj u archeologického nálezu kostry ženy na germánskom sídlisku z doby rímskej v Moste pri Bratislave. Kostra sa nachádzala na dne zásobnej jamy, ktorá bola vyhlbená v jednom z rohov pravdepodobne hospodárskeho objektu, zrejme drevenej stodoly. Poloha skeletu nasvedčuje tomu, že žena mala ruky zviazané za chrbtom a do jamy bola vhodaná. Jej jediným majetkom bol jednoduchý bronzový prsteň.²⁴ Nedá sa s istotou tvrdiť, že bola cudzinka, ale je to veľmi pravdepodobné, vzhľadom na to, že v germánskom prostredí sa používal iný, žiarový rítus i vzhľadom na nepietne uloženie kostry. Formu trestu môžeme v tomto prípade vylúčiť: ľudia, ktorí sa nejakým spôsobom voči lokálnemu spoločenstvu previnili, boli pochovávaní mimo neho, na odvrhnutom, nečestnom, odľahlom mieste. Je nepravdepodobné, že by takáto osoba mala svoje

¹⁹ PODBORSKÝ, V. a kol.: Praveké dějiny Moravy. Brno 1993, s. 418.

²⁰ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 8.

²¹ PÁTEK, F.: O zazdívání lidí a zvířat do základů staveb. *Národopisný věstník československý* XXI/2, 1928, s. 181.

²² SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 17.

²³ Tamže, s. 14.

²⁴ RUTTKAY, M. (zost.): Archeológia a ropa. Nitra 1995, s. 4–5.

miesto takmer v centre diania osady, navyše v takom dôležitom objekte, akým stodola nepochybne bola, keďže sa spájala s poľnohospodárskymi prácami. Pônik sa tu teda možné vysvetlenie, že žena bola cudzinka, asi zajatkyňa, ktorá bola obetovaná s cieľom získať ochranného ducha pre objekt, v ktorom bolo uskladnených množstvo vecí, nevyhnutných pre fungovanie daného lokálneho spoločenstva. Analogické uloženie kostry pod hospodárskou budovou pochádza taktiež z germánskej oblasti (Nesserdeich), ale je mladšieho dáta.²⁵

Z obdobia stredoveku sa zachovali doklady o tom, že za najvhodnejšiu obeť býval niekedy považovaný priamo stavitel', ktorý tak svojou smrťou musel zasvätiť novostavbu. V niektorých prípadoch to však býva aj jeho žena, dcéra, alebo stavební robotníci. Z Poľska pochádzajú zmienky o tom, že stavitelia kostolov sa bránili postaviť ich až do posledného kameňa – v stavbe preto vždy zostala nejaká medzera. V tejto súvislosti treba spomenúť aj množstvo povestí, v ktorých sa pán vyhráža staviteľovi, že keď stavbu dobre nepostaví, nechá ho zaživa zamurovať. Keď je nakoniec stavba dobudovaná, spýta sa pán staviteľa, či to mohol urobiť aj lepšie. On zo žartu pritaká a pán ho dá zamurovať (hrad v Neuenhagen). V južnej a juhovýchodnej Európe je rozšírený variant, v ktorom dá knieža Negru postaviť kláštor Arğış staviteľovi Manolimu a deviatim majstrom. Keďže sa im nedarilo a stavba sa stále rúcala, knieža ich dal zamurovať. Múry však opäť spadli a všetko sa rúcalo dovtedy, kým Manoli nezamuroval svoju ženu. Po úspešnom dokončení stavby sa knieža staviteľov opýtal, či to mohli urobiť aj lepšie. Oni zo žartu pritakali, a tak im odstránil od strechy rebrík aj lešenie a ponechal ich svojmu osudu. Majstri neváhali, zo škrídlíc si urobili krídla, lenže pri pokuse odletieť všetci popadali na zem a zabili sa.²⁶ Nachádzame tu motív, ktorý sa nápadne podobá na báj o Daidalovi a Ikarovi.

Veľmi častý je aj motív obetovania ľudí, ktorí len náhodne prví prešli okolo novostavby, alebo boli vybratí na základe náhody. Zo slovanského regiónu pochádza nasledujúca povesť: pri obnove zničeného mesta Slavensk rada starších vyslala poslov, aby zajali prvú živú bytosť, čo stretnú. Keďže osobou, ktorú neskôr zamurovali do základov hradu bolo dieťa, nazvali ho Detinec. Na vzdialenejšom území, v Thajsku, bol zasa zaužívaný zvyk, že pri stavbe mestskej brány chytili násilím štyroch alebo ôsmich okoloidúcich a zamurovali ich pod ňu, aby slúžili ako ochranní anjeli.²⁷

Rovnaký účinok ako celé ľudské telo mohli mať pri obetovaní aj niektoré jeho časti, ktorým ľudia pripisovali špeciálne vlastnosti. Nejde tu o zástupnú obeť, pretože tu nemal byť celok nahradený časťou – tu bola časť tela chápaná ako rovnocenná a práve ona bola pravým predmetom obetovania. Jednalo sa najmä o hlavu, oči a niektoré väčšie kosti, ktoré v povedomí archaických ľudí mohli byť sídlom duše, alebo nejakej magickej sily. Početné sú najmä nálezy *lebiek* v základoch domov a nosných stĺpov. Do tejto kategórie môžeme zrejme

²⁵ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 9.

²⁶ Tamže, s. 16.

²⁷ Tamže, s. 18.

zaradiť aj tri nálezy z halštatského hradiska v Smoleniciach-Molpíre. V dome č. 8 sa pod jednou zo zásobníc nachádzali kostrové zvyšky trupu dospelého človeka (bez lebky a končatín) a v dome č. 26 a č. 30 bola pod prahom uložená ľudská lebka; v dome č. 30 išlo o lebku dieťaťa, prikrytú plochými kameňmi.²⁸ O obetovaní očí nám hovoria nielen vzdialené doklady z Polynézie, kde boli zamurovávané do základov chrámov. Oko, hlavne ľavé, bolo u tunajších obyvateľov považované za sídlo duše. V európskom priestore vystupuje oko v germánskych ságach ako výkupné za úspešné postavenie stavby. V legende o stavbe dómu v Lunde sľúbil sv. Lorenz svoje oko diablovi, ktorý mu musel postaviť kostol. V inom príbehu zasa Esborn Snare, pre ktorého postavil troll Fin kostol v Kallundborgu, mal prísť o oči, ak neuhádne trollovo meno. V oblasti Sedmohradska bol zaužívaný zvyk vkladať do základov domu na ochranu proti blesku dutú *kost'* mŕtveho, v ktorej bol vložený živý biely motýľ, alebo malíček z ľavej ruky mŕtvonarodeného dieťaťa.²⁹ V poverových predstavách ľudu u viacerých európskych národov boli kosti mŕtveho, vrkoč alebo nechty považované za účinný prostriedok na odohnanie chorôb, vlasy alebo kosti pôsobili aj proti hlodavcom.³⁰

Obľúbeným, ale hlavne prakticky i morálne dostupnejším objektom obetovania boli zvieratá. Vo všeobecnosti ide väčšinou o domáce druhy, iné sa vyskytujú len zriedkavo. Pri obetovaní sa zužitkovali zvieracie telá celé, alebo len určité ich časti, ktoré mali celé telo zastúpiť, príp. mali ako nositelia určitých špecifických vlastností predstavovať vlastnú obeť. V archeologickom materiáli nemôžeme samozrejme postihnúť všetky formy zvieracej stavebnej obety, ktorá sa často obmedzila len na pokvapkanie miesta stavby alebo základného kameňa krvou. Informácie o takýchto aktoch môžeme čerpať len z dostupných písomných prameňov, alebo poznatkov etnológie. Všetky zoologické zvyšky v nálezovom materiáli, ktoré by vzhľadom k svojim nálezovým okolnostiam mohli mať vzťah k sledovanej téme, treba však detailne zdokumentovať a podrobiť serióznej interpretácii.

Častým predmetom obetovania na celom európskom, ale i mimoeurópskom území bol *kôň*. Toto zviera malo v ľudskom chápaní vďaka svojim vlastnostiam už od praveku výnimočné postavenie. Kone predstavovali symbol bohatstva, neskrotnosti, sily, vojenstva i spoločenskej prestíže a boli využívané aj pri kultových praktikách, napr. u Slovanov a Germánov ako orákulum. Podľa dánskych poverových predstáv mal byť pod každý novovybudovaný kostol zakopaný živý kôň. Jeho duch potom, ako kôň mŕtvych, krívajúc na troch nohách obchádzal po nociach okolo domov, kde mal niekto umrieť. Podľa inej pred-

²⁸ DUŠEK, M. – DUŠEK, S.: Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit I. Nitra 1984, s. 37; Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit II. Nitra, 1995, s.14, 18.

²⁹ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 18–19.

³⁰ Tamže, s. 39.

stavy sa zasa na kostolnom cintoríne mal ešte pred prvým pochovaným človekom zahrabať živý kôň. Bežné bolo obetovanie aj jednotlivých častí tela. V nemeckej oblasti bolo časté zamurovanie konských lebiek do základov domov (pod sieň, mlat a pod.) a konských nôh do dlážky, alebo stropu.³¹ Aj na Slovensku sa v tradičnej ľudovej viere stretávame s ochrannými funkciami koňa. Do podpeciska, na povalu, do základov a pod. vkladali ľudia konskú lebku, aby bol dom chránený proti požiaru, strigám, účinkom zlých démonov, ale aj preto, aby sa zabezpečilo zdravie dobytka. Model konskej hlavy, vypílený z dreva, si nachádzal svoje miesto zasa na priečeliach a štítoch domov.³²

Z domácich zvierat boli pre účel stavebnej obety v menšom meradle využívané taktiež *hovädzí dobytok*, *ovce* (obľúbené najmä v Oriente), *kozy* a *sviňa domáca*. Lebka tura sa našla napríklad v základovom venci zrubu z 12.storočia v poľskom Nakle.³³ U Bulharov panoval zvyk zamurovať do novostavby *jahňa* alebo *kohúta*. V Dánsku sa zasa jahňa zamurovávalo v kostoloch pod oltárnu mensu a v tomto prostredí nachádzame aj modifikáciu už spomínaného poverového zvyku zakopávania koňa pod kostol; tu býva kôň nahradený sviňou, ktorá potom tiež vystupuje ako duch z ríše mŕtvych nazývaný Grabschwein.³⁴

Ďalšími rozšírenými obetnými zvieratami boli *psy* a *mačky*. Pes ako strážca majetku a záruka pokoja býva umiestnený pod prahom domu alebo v jeho základoch. Zo sídlisk doby rímskej v Čechách pochádzajú archeologické nálezy rituálnych pohrebov psov tesne pri stene obydlia. V Tuchloviciach pri Kladne bol objavený jeden takýto skelet,³⁵ na lokalite Jenišův Újezd u Bíliny až tri.³⁶ Z územia Dánska sú známe podobné nálezy psích skeletov z lokality Lundesgaard na ostrove Fyn; v Ginderupe boli v blízkosti vchodu do domu nájdené pozostatky zo žiarového pohrebu psa.³⁷ Mačka, najmä čierna, bola používaná v nemeckej oblasti ako stavebná obet' pri opravách už existujúcich kostolov, alebo pri stavbe nových - zamurovali ju do základov alebo nad vstupný portál, príp. bola po dokončení zhodená z vrcholu kostolnej veže.³⁸

Okrem už uvedených nálezov obetných zvierat z triedy cicavcov sa môžeme ojedinelo stretnúť aj s dokladmi využitia *zajaca*, ktoré sa našli v základoch domu zo 16.stor. v Berlíne. Trochu nezvyčajne pôsobia kostrové pozostatky *ne-topiera*, uložené pod základným kameňom vidieckeho domu v slavónskej oblasti. Z Poľska existujú doklady poverovej predstavy, že *krt*, zamurovaný v hrnci

³¹ Tamže, s. 19–20.

³² MJARTAN, J.: Kôň ako ochranný symbol. *Slovenský národopis* X, 1962, s. 352.

³³ SMETÁNKA, Z.: Legenda o Ostojovi, s. 52.

³⁴ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 21.

³⁵ PLEINER, R.: Osada s železárňami z mladší doby římské v Tuchlovicích. *Památky archeologické* L, 1959, s.184, 186.

³⁶ ŠNEIDROVÁ, K.: Osady starší doby římské po stránce stavební. *Archeologické rozhledy*, VI, 1954, s. 238.

³⁷ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978, s. 741.

³⁸ ANDREE, R.: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Stuttgart 1878, s. 23.

pod prah maštale, zabezpečí dobytku blahobyť.³⁹ Ako exotický variant spomínaného zvyku môže poslúžiť príklad z územia Jávy, kde sa v súvislosti s odlišnými zoogeografickými podmienkami uplatňuje ako obeť pri stavbe hatí opičia kosť, vložená do základu priehradnej steny.⁴⁰

Najrozšírenejšou zvieracou stavebnou obeťou sú *kohút* a *sliepka*. V súvislosti s týmto účelom sa využívali živé i mŕtve jedince, prípadne ako variant daného zvyku len niektoré časti ich tiel (krv, nohy, kohútí hrebeň, perie a pod.). Už pri hľadaní príčin praktizovania stavebnej obety bolo v rovine súvisiacej so zmierovaním ducha miesta budúcej novostavby spomenuté, že častou formou obetovania bolo zabitie domáceho zvierat'a, v tomto prípade kohúta, ktorého telo sa potom vložilo do základov. V inej modifikácii sa po usmrtení jeho krvou pokvapkal základný kameň a telo sa nechalo voľne rozložiť na vzduchu, aby sa duchovia nasýtili (zo Škótska je známy variant, keď sa kohút o základný kameň doslova otákal, až kým sa na ňom neobjavila krv). Existovali aj prípady zamurovávania živých jedincov pod nosné stĺpy, do základov domov, alebo do špeciálnych výklenkov v stenách. V dolnorakúskom Waidhofene, pri búraní starého domu boli na hornom poschodí, v malej nike v stene objavené vysušené telá kohúta a sliepky spolu s vajcom.⁴¹ V etnografickom materiáli zo Slovenska nachádzame rudimenty obetovania kohúta a sliepky pri stavbách napríklad v súvislosti s okolnosťami strávenia prvej noci v novostavbe, keď sa vpúšťali dnu ako prvé namiesto ľudí.

Obetovanie iných druhov vtákov je v európskom prostredí len ojedinelé. V kostole v Krottingene bola v základoch vložená lastovička a holub, zo škótskeho Luibu pochádza nález zamurovaného trasochvosta v moste.⁴² Pri opravách hradu Křivoklát, ktorý v r.1826 šťastie vyhorel, objavili kostru holúbät'a pod kameňom, na ktorom bol vyrytý letopočet týkajúci sa obnovy hradu Benešom Loanským za vlády Vladislava II.⁴³

Okrem cicavcov a vtákov našli svoje uplatnenie pri stavebných obetách aj niektoré iné druhy živočíchov. V etnografickom materiáli z územia Čiech sa zachoval zaujímavý príklad využitia *žaby*. O stavbe železnice Pardubice - Liberec si ľudia v dedinách jičínskeho regiónu povrávali, že stavbári mali také pekné počasie, pretože ešte pred začatím prác chytili zelenú žabku, ktorú potom zamurovali do základov spolu s bochníkom upečeného chleba (zamiesení rosou, nachytanou pred sv. Jánom Krstiteľom). Podľa poverovej predstavy nemalo pršať tak dlho, ako dlho bude žaba ten chlieb jesť. Údajne to tak robili aj stavitelia veľkých domov, mlynov, fabriek a pod., aby boli so stavbou hotoví pri peknom počasí.⁴⁴ Iný variant tohoto zvyku uvádza P.Sartori.⁴⁵ kohút je zamurovaný spo-

³⁹ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 39.

⁴⁰ Tamže, s. 22.

⁴¹ Tamže, s. 22.

⁴² Tamže, s. 23.

⁴³ PÁTEK, F.: O zadržování lidí a zvířat do základů staveb, s. 181.

⁴⁴ Tamže, s. 181.

lu s obilím a miskou s vodou, pretože kým má čo jesť a piť, nebude zlé počasie. Na Slovensku zaznamenávame reminiscenciu na zvieraciu stavebnú obeť v etnografickom materiáli z obce Štiavnik, kde ľudia do základov domov zvykli zamurovať živú rybu.⁴⁶ Z Bratislavy pochádzajú dva zaujímavé nálezy zamurovaných rakov, objavené v r.1996. Na Michalskej ulici č.3 (Jesenákov palác) sa našli 3 malé ráčiky (asi 10 cm), v pravidelných rozstupoch uložené do zvislej trhliny v stene; na Hlavnom námestí č.8 (Miestodržiteľský palác) išlo o 4 raky (asi 15 cm), uložené v kútoch miestnosti vo výške 2 m, v dutinách veľkosti tehly. Oba nálezy sú datované tehliami do 18.storočia. Vysvetlení tohoto zvláštneho javu, ktorý na Slovensku nemá paralelu, sa ponúkalo hneď niekoľko, pričom sa uvažovalo o magicko-ochrannej funkcii rakov pri odvrátení chorôb, moru a pod. Na základe slovníka nemeckých povier z r.1932 vyznieva riešenie nakoniec veľmi prozaicky. Raky boli v tomto prípade zrejme použité na odohnanie dotieravého hmyzu (ploštíc), alebo myši.⁴⁷

Vzhľadom k vlastnostiam organických materiálov rastlinných a potravinových obiet sa dajú ich stopy sledovať hlavne v archeologických nálezoch z mladších období. Ako rastlinné obeť boli hojne, vlastne až donedávna, využívané hlavne bylinky so špecifickými vlastnosťami (zbierané za určitých podmienok, majúce nejaké zvláštne účinky, posvätené a pod.), vkladané rozličným spôsobom do základov i stien stavby, ale aj ryža a obilie, najmä vo forme prvotín. Najrozšírenejšími obetnými potravinami v tejto súvislosti boli chlieb, soľ a vajcia, z tekutín víno, olej a mlieko.

Z archeologického hľadiska má najväčší význam zamurovávanie resp. obetovanie vajec. Na významovú stránku tohoto javu môžeme nazerať z dvoch hľadísk: buď ide o zástupnú obeť, kde vajce má symbolizovať zárodok pôvodne obetovaného živočícha (kohút, sliepka), alebo sa tu môže jednať o vlastnú obeť vajca ako symbolu života a kolobehu univerza. Pri búraní veže v Litoměřiciach boli objavené v stene zamurované výklenky a v každom z nich uložených niekoľko slepačích vajec. Podobná situácia sa vyskytla aj v Tepliciach.⁴⁸ Zo Sušice je známych viacero nálezov: 2 vajcia uložené v murive veže kostola sv. Václava (pravdepodobne pochádzajú z čias prestavby v r.1707) a niekoľko exemplárov nájdených pod omietkou v stene obytných domov, z toho v jednom prípade umiestnených v pravidelných vzdialenostiach asi 1m od seba.⁴⁹ V nemeckom Altenhagene sa našli vajcia zamurované pod základmi komína v starom šľach-

⁴⁵ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 47.

⁴⁶ PLESSINGEROVÁ, A.: Zvyklosti a pověry při stavbě obydlí a obyčeje spojené se životem v domě na slovenských svazích Javorníků. *Český lid*, LVI/1, 1969, s. 17, 19, 29.

⁴⁷ HORANSKÝ, P.: Záhada rakov v múroch domov je už objasnená. *Staromestské noviny*, VI/3, 1997, s. 4.

⁴⁸ PÁTEK, F.: O zadržování lidí a zvířat do základů staveb, s. 181.

⁴⁹ TUREK, K.: O zadržování vajec do staveb v Sušici. *Národopisný věstník československý*, XXII/2-3, 1929, s. 214–215.

tickom sídle.⁵⁰ Nález kohúta a sliepky spolu s vajcom bol už spomenutý pri zvieracích obetách (pozri vyššie). Z významového hľadiska sa uvedené javy pohybujú zrejme na úrovni prosperitnej mágie, pričom vajcia majú zaručiť dlhú a úspešnú existenciu stavby i jej obyvateľov resp. užívateľov.

Tekutiny sa uplatňovali pri stavebných obetách v niekoľkých variantoch. Známe je napr. zarábanie malty s vínom alebo mliekom; u vína a oleja aj nalievanie či vkladanie v nádobách do základov.⁵¹

V ďalšej kategórii sú ako obeť využívané rôzne predmety, ktoré nesú pečať poverových predstáv o magických účinkoch, alebo sú viazané na kresťanské náboženstvo. Vyskytujú sa v archeologickom materiáli od obdobia stredoveku a ich používanie je početnými etnologickými analógiami doložené až do 20. storočia. Z prvej skupiny prevládajú najmä hrnce, rakvy, hrebene a nože, mlynské kamene, gombíky a retiazky, ale aj črepy, popol a uhlíky. Z kresťanských fetišov bolo rozšírené hlavne používanie spevníkov, Biblie, kríža, svätenej vody, palmových ratolestí a skriniek ukrývajúcich náboženské texty a iné posvätné predmety. Z významového hľadiska sa tu pohybujeme v rovine ochrannej a prosperitnej mágie, kde zvolený predmet mal zabezpečiť stavbu a jej obyvateľov pred prípadným pôsobením zlých síl a odvrátiť od nej nešťastie, alebo mal naopak priniesť šťastie a prosperitu. Na Slovensku sa napr. na ochranu pred zlými duchmi, chorobami, zlodejmi či pohromami zamurovávali do základov domov cesnak, bylinky, železo, klince, krížik, sväté obrázky a pod. Na prinesenie šťastia slúžili najčastejšie peniaze a sklenené alebo keramické črepy.⁵² Niekedy pri kladení základov domu vo východnom rohu, tam, kde v hotovom dome mal stáť stôl, vyrezal majster do väzby prvého trámu resp. vydlabal pod prvú tehlu kríž a spomínané ochranné, alebo šťastie prinášajúce predmety sa vložili do takto vzniknutej priehlbiny. Flaška so svätenou vodou sa umiestňovala pod jeden z rohov stavby.⁵³

Najrozšírenejším amuletom vkladným do základov boli *peniaze*, ktorých funkcia sa dá vysvetliť jednak v súvislosti s ich hodnotou ako výkupná obeť, ale častejšie býva zdôrazňovaná ich úloha ako prostriedku prosperitnej mágie, kde predstavujú symbol bohatstva a šťastia.

Do kategórie zástupných obiet môžeme zahrnúť všetky prípady, keď namiesto pôvodného objektu bolo obetované niečo iné, alebo bola použitá iba časť pôvodného celku. V predchádzajúcom texte bol už spomenutý postupný proces zmiernovania ľudskej obety cez stupeň nahradenia zvieracou obetou, najprv fak-

⁵⁰ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 24.

⁵¹ Tamže, s. 25–26.

⁵² ŠVECOVÁ, S.: Abergläubische Vorstellungen und Praktiken im Volksbauwesen in der Slowakei. *Československá etnografie*, VIII/2, 1960, s. 200–201.

⁵³ PLESSINGEROVÁ, A.: Zvyklosti a pověry při stavbě obydlí a obyčeje spojené se životem v domě na slovenských svazích Javorníků, s. 17–18.

tickou, potom už len symbolickou (prvá noc v novom dome), ktorá bola nakoniec vystriedaná obetou predmetov. Aj zvieratá boli pri obetách nahrádzané niektorými časťami, napr. hlavou, kosťami, kožou a pod. Ďalším príkladom môže byť vývoj libačných rituálov pri stavbách: prvým stupňom bolo možno ulievanie krvi do základov, v ďalšom bola krv nahradená vínom alebo inými tekutinami a v súčasnosti môžeme relikty pozorovať napr. v prípitkových zvykoch v rôznych štádiách výstavby domu. Pri obetovaní časti miesta celku musíme rozlišovať prípady, keď časť má na základe zákona vnútorného súladu celok len nahradiť (prst, vlasy, nechty...) od tých, keď časti vystupujú ako vlastné obeť a samostatní nositelia špecifických vlastností (oči, hlava, väčšie kosti, krv ako sídlo života býva v tomto ponímaní napr. primiešavaná do malty).

Zaujímavým príkladom zástupnej obety sú prázdne rakvy, zamurované vo väčšom množstve v múroch domov alebo mestských opevnení, nájdené v Nemecku a pochádzajúce z 18. storočia. Iný prípad predstavujú zamurované prázdne hrnčeky a iné nádoby. Ich prítomnosť je vysvetľovaná ako snaha pripraviť príbytok pre nejakého ducha, v tomto prípade ochranného. Medzi dušami a hrnčkami nachádzame v svete duchovných predstáv človeka mnoho súvislostí. V oblasti Balkánu existujú doklady aj o zastúpení zamurovaného človeka jeho tieňom: tieň vybranej osoby zmerali povrazom, ktorý potom zamurovali do základov stavby.⁵⁴

Aby bol pohľad na zložitý viacvrstvový jav stavebnej obety kompletný, musíme vziať do úvahy fakt, že za archeologickými nálezmi, ktoré sa týkajú tohto fenoménu, netreba vždy hľadať len snahu o magické ovplyvnenie skutočnosti, alebo hľadanie rovnováhy so svetom nadprirodzených síl a démonov. Niekedy sú príčiny daného javu skutočne veľmi prozaické a s klasickým chápaním aktu obetovania vôbec nesúvisia – ľudia cítia len potrebu zanechať v základoch stavby nejaký pamätný znak, podpis doby, stopu, ktorá pretrvá spolu s budovou a podá svedectvo prípadným nálezcom z časov budúcich. K takýmto predmetom patria najmä mince s udaním letopočtu, listiny, noviny a i. V dlážke pod oltárnou mensou kostola v Nostorfe sa napr. našla sklenená nádoba a v nej vložená pergamenová listina, podľa ktorej dal 2. 10. 1483 kostol vysvätiť ratzenburský biskup. Ďalší príklad pochádza z Brandekowa, kde pod oltárnou mensou kaplnky, postavenej asi v r.1415, ležala v sklenenej nádobe vosková pečať biskupa Detleva von Parkentin s udaním rokov 1395–1419.⁵⁵

Akt stavebnej obety je zložitým javom, ktorý zahŕňa okrem materiálnej aj duchovnú podstatu, a preto si vyžaduje viacúrovňový prístup k hodnoteniu problematiky. Okrem materiálu z archeologických nálezov musí využívať aj poznatky antropológie, etnológie, histórie či religionistiky. Nie vždy je však pohľad na konkrétne problémy jednoznačný a hlavne v prehistorickom úseku vý-

⁵⁴ SARTORI, P.: Über das Bauopfer, s. 50–54.

⁵⁵ Tamže, s. 2.

voja ľudskej spoločnosti zostáva mnohé aj naďalej predmetom hypotéz. V mladších obdobiach histórie ľudstva sa už môžeme oprieť o písomné správy starovekých či stredovekých autorov, recentné prvky tradičnej ľudovej kultúry, mýtické príbehy a útvary ľudovej slovesnosti rôznych národov sveta. Vo všetkých sa odráža celková úroveň spoločnosti tej-ktorej doby, ako aj jej morálne a hodnotové princípy, ktoré nám môžu pomôcť pri pochopení myslenia a konania vtedajších ľudí. Pri hľadaní príčin vykonávania aktu stavebnej obety, či už pri budovaní súkromných obydlí, alebo veľkých verejných stavieb, môžeme nájsť tri základné roviny vysvetlení: mohlo ísť o prostriedok zmierenia s nejakým duchom alebo silou, o istú formu daru ochrannému duchovi, alebo v neposlednom rade sa mohlo jednať o snahu odvrátiť zlo resp. privolať šťastie a úspech prostredníctvom mágie. Ďalším dôležitým kritériom hodnotenia náleзов je formálna stránka stavebnej obety, teda definovanie vlastného predmetu obetovania a spôsobu vykonania. V tejto súvislosti môžeme vyčleniť päť základných kategórií: ľudské obety, zvieracie obety, rastlinné a potravinové obety, obety predmetov a zástupné obety. V celom priebehu vývoja sledovaného javu je badateľný určitý trend v zmysle zmierňovania ľudskej obety cez stupeň nahradenia zvieracou obetou, najprv faktickou, potom už len symbolickou, ktorá bola nakoniec vystriedaná obetou predmetov. Takýto vývoj a transformácia je v súlade s celkovým historickým vývojom v rámci stredoeurópskeho priestoru, kde do formovania spoločensko-duchovnej sféry významnou mierou zasiahli kresťanské myšlienky a ideály.

Summary

Building sacrifice is a complex phenomenon involving both the material and spiritual basis. Therefore, it is necessary to apply a multi-level approach of studying this problem area. Besides the archaeological finds, one should use the knowledge of anthropology, ethnology, history or religionistic. In some cases, we can lean on written records, recent elements of folk culture, myths and works of folk literature from all around the world. Therein the general social level of one or the other time is reflected as well as the moral and value principles which can help us to understand the thinking and action of the then people. By evaluating the building sacrifice we must consider the reasons of this phenomenon as well as the formal side including the very object of sacrifice and the way of carrying out. The development and transformation of this cultural feature relates to a common historic development of Middle Europe considerably influenced by the Christian ideas.

PANOVNÍK V KONTEXTE POLITICKEJ A VOJENSKEJ ŠTRUKTÚRY AKKADSKEJ RÍŠE¹

Igor Očkovič

Staroakkadské obdobie, resp. obdobie existencie Akkadskej ríše, je vo vývoji Mezopotámie veľmi dôležité. Podľa doterajších poznatkov ide o prvý známy teritoriálny štát na Prednom východe. Vytvorenie takéhoto typu štátu so sebou nieslo mnoho významných dôsledkov. Medzi tie najvýraznejšie patrí radikálna zmena postavenia panovníka v spoločnosti. Okrem egyptských faraónov ide o prvú známu podobu panovníka s absolútnou mocou, s výrazne aristokratickým a militaristickým charakterom. Po páde takmer dvestoročnej vlády staroakkadskej dynastie sa mezopotámska spoločnosť už nikdy nevrátila k čistej podobe spoločenského zriadenia na princípe mestských nezávislých štátov. To je dôkazom, že staroakkadské obdobie je v histórii Mezopotámie jedným z kľúčových období vôbec. Pochopiť význam vládцovej pozície tohoto obdobia je nevyhnutné pre pochopenie prechádzajúcich a nasledujúcich období. Nasledujúce riadky sa budú zaoberať politickej a vojenskej sféry mocenskej štruktúry. Práve v týchto oblastiach sa panovníkova moc od predchádzajúcich podôb výrazne transformovala.

Na panovníkov staroakkadskej dynastie sú rôzne pohľady. A to aj napriek tomu, že všetky vychádzajú z rovnakých zdrojov. Nezhody, ktoré sa medzi historikmi vyskytnú, vyplývajú z nespoľahlivosti a historickej relatívnosti dochovaných prameňov.

Tabuľka zobrazuje obdobie a dĺžku vlády všetkých panovníkov staroakkadskej dynastie.

U prvého panovníka, Sargona, je podrobnejšia pozornosť venovaná roku jeho nástupu k moci, keďže nástup práve tohoto panovníka k moci je nástupom k moci celej dynastie. U nasledujúcich vládцov sa už zväčša nadväzuje na základnú chronológiu, ktorú navrhol Brinkmann a ktorej sa drží väčšina historikov Mezopotámie.²

Rokom 2334 ako rokom nástupu Sargona k moci sa začína najviac akceptovaná chronológia. Uvádza sa aj ako stredná chronológia a vzťahuje sa na dejiny celej starovekej Mezopotámie. Samozrejme, že to nie sú dáta založené na explicitných údajoch v prameňoch. Je to výsledok dedukčného prístupu bádate-

¹ Tento článok je časťou z rozsiahlejšej diplomovej práce na tému „Panovník Akkadskej ríše. Postavenie v spoločnosti a opory moci.“ Obhájená bola na KVD FF UK Bratislava v roku 2002.

² Pozri FRAYNE, D.: Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods/Volume 2, Toronto 1993 (ďalej len RIME2). Keďže je to najrozšírenejšia chronológia vlády staroakkadskej dynastie, v tabuľke je aj zvýraznená.

ľov k tejto problematike. Tento údaj teda nie je v žiadnom prípade smerodajný a ani jediný.³ V zhode s väčšinou je však tento rok zrejme najadekvátnejší. Najmä z hľadiska celomezopotámských štúdií. Vzhľadom na nedostatok širších a presnejších informácií je každopádne každý pokus o datovanie mezopotámskej histórie len dohadom. Preto existuje táto neformálna norma, ktorá okrem iného určuje rok nástupu Sargona k moci do roku 2334. Okrem toho sú ešte iné názory.

Rok 2293 je jednou z dvoch alternatív, ktoré uvádza Oppenheim. Navrhol ju a zastáva W. W. Hallo v RIA. Ten ohraničuje staroakkadskú dynastiu rokmi 2293–2113.⁴

Rok 2296 je prvá alternatíva, ktorú vo svojej práci ponúka A. Kuhrt.⁵ Podľa neho ju zastáva aj Glassner.

Rok 2340 nie je veľmi vzdialený od roku, ktorý je vo všeobecnosti najviac uznávaným. Tento rozdiel je vzhľadom na nedostatok exaktných údajov a aj vzhľadom na omnoho väčšie rozdiely v datovaní zanedbateľný. Tento údaj zastáva napr. J. Bottéro⁶ a ako druhú alternatívu ju uvádza aj A. Kuhrt.⁷

Rok 2370 je už časovo väčšmi vzdialený, ale je jednou z alternatív, ktoré sa v literatúre vyskytujú. Podľa Oppenheima tento údaj zastáva M. B. Rowton, ktorý staroakkadskú dynastiu ohraničuje rokmi približne 2370–2190.⁸

K roku 2380 a 2326 sa dospelo zaujímavým metodickým postupom. P. J. Huber dospel k týmto záverom na základe štúdia vešteckých textov, ktoré sú nejakým spôsobom spriaznené s vládou staroakkadských panovníkov (Narám-Sín a Šarkališarí).⁹ Prvý údaj je podľa neho pravdepodobnejší. Naproti tomu je však druhý údaj bližší všeobecnému konsenzu. A tým pre nás prijateľnejší.

Rok 2630 je na prvý pohľad veľmi nepravdepodobný údaj. Nepriamym spôsobom ho vo svojej tabuľke ponúka T. Jacobsen.¹⁰ Je výsledkom dôkladného štúdia Sumerského zoznamu kráľov (SZK) a jeho analýz. Dosiaľ však nenašiel

³ K tejto chronológii sa okrem mnohých iných hlásia aj OPPENHEIM, A. L.: *Starověká Mezopotámie*. Praha 2001, s. 252; ROAF, M.: *Svět Mezopotámie*. Praha 1998, s. 96. Aj Steinkeller vychádza pri svojom bádání z tohoto údaju: STEINKELLER, P.: *The Question of Marhaši: A Contribution to the Historical Geography of Iran in the third Millenium BC*, *Zeitschrift für Assyriologie* 72 (1982), Fig. 1. Okrem toho sa približný rok nástupu Sargona k moci, rok 2350, uvádza ako zásadný zlom v dejinách Mezopotámie. Napr.: UHLIG, H.: *Sumeri*. Bratislava 1983, s. 176.

⁴ OPPENHEIM, A. L.: *Starověká Mezopotámie*, s. 263, pozn. č. 1.

⁵ KUHRT, A.: *Ancient Near East*, s. 45.

⁶ BOTTÉRO, J.: *Das Erste Semitische Grossreich*. In: Fischer: *Weltgeschichte* 2, Frankfurt am Main 1965, s. 92.

⁷ KUHRT, A.: *Ancient Near East*, s. 45

⁸ OPPENHEIM, A. L.: *Starověká Mezopotámie*, s. 263, pozn. č. 1.

⁹ HUBER, P. J.: *Astronomical dating of Ur III and Akkad*, *Archiv für Orientforschung* 46, 47 (1999, 2000), s. 50–69: „*Prvý rok vlády Sargona = -2380 alebo -2326. Výborne sa zhoduje s Akkadskými zatmeniami. Prvý rok korešponduje so Sollbergerovou chronológiou, druhý rok je o 54 rokov neskôr.* (s.67)“

¹⁰ JACOBSEN, T.: *The Sumerian King List*. Chicago 1939.

oporu vo vedeckej obci a nebýva ani komentovaný. Rok 2334 je naďalej najadekvátnejší.

Problémom je, akú udalosť možno považovať za nástup Sargona k moci. Či je to jeho pokus o akýsi politický puč v Kiši, ktorý nevyšiel. Či je to jeho následné usadenie v osade Agad¹¹, kde sa stal vládcom. Alebo je to až porážka Lugalzageziho, vtedajšieho vládcu Sumeru.

O nástupe Sargona na scénu sú vôbec veľmi chabé správy a z nich sa dajú vytvoriť len dohady. Existujú dve legendy o Sargonovi. Ale ani v jednej sa nehovorí o tom ako sa dostal k moci.¹² Je nanajvýš pravdepodobné, že po neúspešnom politicko-vojenskom puči v Kiši sa so svojimi spolubojovníkmi usadil v Agade a učinil z neho budúcu metropolu veľkej ríše. To potvrdzuje fakt, že Kiš musel znova dobíjať vtedy, keď už vystupuje ako kráľ Agadu¹³. To dokazuje aj fakt, že pri dobíjaní Sumeru sa v kráľovských nápisocho objavuje osamotený titul *LUGAL, a-ká-dé.KI* „Kráľ Agadu“.¹⁴ Alebo sa vyskytuje ako prvý z titulov. Pričom *LUGAL, KIŠ* „Kráľ Kiša(?)“ býva až druhý.¹⁵ Význam titulu *LUGAL KIŠ* je dokonca v súčasnosti predmetom veľkej diskusie (pozri ďalej).

Ani ovládnutie mesta Agad však nemožno považovať za udalosť, ktorá sa dá považovať za nástup Sargona k moci. Vzhľadom na charakter Sumerského zoznamu kráľov sa touto udalosťou stala až porážka Lugalzageziho a ovládnutie Sumeru.¹⁶

Dĺžka vlád rôznych panovníkov je tiež veľmi diskutabilný problém. Oficiálne údaje sú výsledkom väčšinového konsenzu. Nezakladajú sa, tak ako aj ostatné údaje, na nespochybniteľných informáciách, ale na dedukcii.

Vo väčšine prípadov je uznávaná päťdesiatšesťročná doba Sargonovej vlády. No nie je to jednoznačné. Na základe Sumerského zoznamu kráľov ku nemu dospel T. Jacobsen ako k najlepšej možnej interpretácii SZK.¹⁷ Existuje však aj iná interpretácia. B. R. Foster dospel na základe toho istého prameňa k záveru, že pravdepodobnejšia doba Sargonovej vlády je 37 rokov a naproti

¹¹ Zámerné a výlučne pre potreby tejto práce rozlišujem medzi Agadom a Akkadom. Teda medzi mestom a regiónom. Inak sa pre mesto, pre región, pre ríšu aj pre semitské etnikum obyčajne používa jednotné označenie s kmeňovým slovným základom „Akkad“. Často to vedie k nedorozumeniu a preto som sa rozhodol diferencovať tieto pojmy aj v názvosloví.

¹² Pozri COOPER, J. S. – HEIMPEL, W.: The Sumerian Sargon Legend, *Journal of the American Oriental Society* 103 (1983), s. 67–82 a <http://www.fordham.edu/halsall/ancient/2300sargon1.html>.

¹³ RIME2, s. 12, E2.1.1.1 (94–101) alebo RIME2, s. 15, E2.1.1.2 (100–108).

¹⁴ RIME2, s. 18, E2.1.1.5 (2).

¹⁵ RIME2, s. 12, E2.1.1.1 (6).

¹⁶ Pozri RIME2, s. 12, E2.1.1.1 alebo RIME2, s. 15, E2.1.1.2.

¹⁷ JACOBSEN, T.: The Sumerian King List, s. 177.

tomu Narám-Sín vládol tých 56 rokov, ktoré sa pričítajú Sargonovi.¹⁸ Teda presne naopak ako navrhol Jacobsen.

Pravdepodobnejšie sa zdá, že Sargon vládol 37 rokov. V SZK sa síce jeho dĺžka vlády uvádza na 55 prípadne 56 rokov, môže však ísť o chybu opisu alebo aj iný dôvod. Ak sa pripustí, že podľa SZK nastúpil k moci porážkou Lugalzageziho, je veľmi nepravdepodobné, že by sa dožil tak vysokého veku a ešte na konci svojho života sa aktívne zapájal do dobyvateľských akcií. Niektoré vojenské výpravy do Elamu a Parahšumu sa museli udiat' až niekedy v poslednej tretine jeho vlády.¹⁹ Jeho syn Rímuš bojoval v tej istej oblasti s tým istým mužom. Generálom zeme Parahšum, Sidgauom.²⁰ Rímušova výprava sa musela udiat' len niekoľko rokov po Sargonovej výprave.

Pravdepodobnejšia dĺžka vlády Sargona je teda 37 rokov od porážky Lugalzageziho. To pritom nevyklučuje dlhší čas jeho vlády v Agade, prípadne aj v Kiši.

Čo sa týka dĺžky vlád dvoch nasledujúcich vládcov, Rímuša a Manišťúša, zachované údaje sú tiež veľmi odlišné a nespoľahlivé. Zatiaľ čo podľa jedného súboru dochovaných verzií SZK vládol Rímuš 15 rokov a Manišťúšu 7 rokov, v jednej verzii sú údaje také, aké sú v tabuľke č. 1. Obidvaja bádatelia (Jacobsen a Foster), ktorí sa tomuto problému venovali, však zhodne tvrdia, že jediná verzia, ktorá udáva dĺžku vlád tak ako sa všeobecne prijíma, je najpôvodnejšia originálu a preto je najdôveryhodnejšou.²¹

Ako je spomenuté vyššie, dĺžka Narám-Sínovej vlády sa v spomenutom súbore šiestich verzií SZK ohraničuje 56 rokmi. Zatiaľ čo v najdôveryhodnejšej verzii sa tento údaj nezachoval. Vychádzajúc z tohoto faktu, priznal B. R. Foster Narám-Sínovi práve takúto dĺžku vlády.²² Vzhľadom na jeho úspechy v konsolidácii vnútorných pomerov, veľké úspechy vo vojenských výpravách, šírku reformy vnútornej správy aj provincionalnej správy, aj vzhľadom na jeho obraz, ktorý sa zachoval v myšliach ľudí, je zrejme tento úsudok správny. O Narám-Sínovi sa zachovalo najviac kráľovských nápisov, najviac legend. Z obdobia jeho vlády pochádza väčšina zachovaných textov. Zdá sa omnoho pravdepodobnejšie, že vládol dlhšie ako sa doteraz predpokladalo. Prípadné ďalšie objavy možno potvrdia túto teóriu.

Rozdiel v údajoch Šarkališariho vlády je len jeden rok. Druhý údaj je 24 rokov. To je len malý rozdiel a nemá nijaké závažnejšie dôsledky.

¹⁸ FOSTER, B. R.: *Umma in the Sargonic Period*. Hamden 1982, s. 156. Pozri aj POTTS, D. T.: *Mezopotamia and the East. An Archeological and Historical Study of Foreign Relations 3400–2000 BC*. Oxford 1994, s. 98.

¹⁹ Pozri RIME2, s. 12, E2.1.1.8 alebo RIME2, s. 15, E2.1.1.9.

²⁰ RIME2, s. 12, E2.1.1.8 (caption 16, 1–3) alebo RIME2, s. 15, E2.1.1.9 (caption 2, 1–3) a RIME2, s. 53, E2.1.2.6 (28–30).

²¹ JACOBSEN, T.: *The Sumerian King List*, s. 26, aj FOSTER, B. R.: *Umma in the Sargonic Period*, s. 152–156.

²² FOSTER, B. R.: *Umma in the Sargonic Period*, s. 156.

Od vlády Igigiho sa všetky verzie SZK v dĺžke vlád vzácné zhodujú. To môže značiť dve veci. Buď bol tento zoznam spísaný práve v dobe nie tak dávnej od doby posledných staroakkadských panovníkov a doba ich vlády bola ešte vo všeobecnej pamäti. Alebo boli tieto údaje niekde zaznamenané, neporušené a opísané do práve sa tvoriaceho zoznamu. Predpokladajme teda, že údaje o dĺžke vlády posledných šiestich panovníkov sú najhodnovernejšie zo všetkých. A na súčasnej úrovni poznania o Akkadskej ríši je zbytočné o nich viesť diskusie.

Štyria panovníci: Igigi, Nanum, Imi a Elulu vládli dokopy tri roky. Okrem záznamu v SZK sa o nich vôbec nič nevie. Je možné, že niektorí z týchto vládcov boli gutejského pôvodu. Všeobecne sa uvažuje najmä o Eluluovi.²³

Zaujímavá je postava LI-lu-ul-DANa. Nie je zaradovaná do línie staroakkadských panovníkov. Napriek tomu sa o ňom zmienime. Je zachovaný trojriadkový nápis: *LI-lu-ul-DAN, LUGAL, a-ka-de*.^{KI} „*LI-lu-ul-DAN, kráľ Agadu*.“²⁴ Niekedy je stotožňovaný s deviatym panovníkom dynastie, Eluluom.²⁵ Ten je zasa stotožňovaný s gutejským kráľom Eluluméšom.²⁶ Môže ísť však aj o ďalšieho panovníka v rade. Alebo o nejakého samozvanca. Posledné riešenia podporuje fakt, že v jednej z verzií Sumerského zoznamu kráľov je uvedený počet panovníkov staroakkadskej dynastie na dvanásť, namiesto jedenásť.²⁷ Stotožnenie LI-lu-ul-DANa s Eluluom nie je evidentné. Pravdepodobnejšie sa zdá, že LI-lu-ul-DAN patrilo v čase po Šarkališarího smrti k tým, ktorí sa usilovali o trón. Je možné, že počas tejto krízy sa na tróne objavilo omnoho viac osôb, ako zachytil SZK. Autor SZK nepostrehol všetkých samozvancov, ktorí sa vtedy vynorili. LI-lu-ul-DAN bol možno jedným z nich a stačil dať napísať tento text, ktorý sa zachoval. Je to síce len dohad ale takéto riešenie nemožno vylúčiť.

Poslední panovníci Akkadskej ríše boli Dudu a Šu-Turul. Vládli dokopy takmer 40 rokov. V tomto prípade však už o Akkadskej ríši ani nemožno hovoriť. Ich vláda sa zúžila asi len na okolie Agadu. Titulovali sa ako „mocní králi mesta Agadu“: „*da-núm, LUGAL, a-ká-dé*.“^{KI}²⁸. To svedčí o tom, že aj keď už Agad nedosahoval takej slávy a významu ako za ich predchodcov, existoval naďalej. Je možné, že počas nasledujúcich období dokonca dosahoval istého porovnateľného významu. Tvrdí sa, že zastával prominentné miesto v Mezopotámii aspoň 1500 rokov.²⁹ Dudu sa dokonca pokúšal o akési nové dobyvačné vojny. Zachovala sa jedna správa, ktorá o tom jasne hovorí: „...*í-nu gír-*

²³ JACOBSEN, T: The Sumerian King List, s. 207.

²⁴ RIME 2, s. 218, E2.1.12 (1–3).

²⁵ Toto riešenie navrhol JACOBSEN, T: The Sumerian King List, s. 114. Podobne RIME2, s. 209.

²⁶ JACOBSEN, T: The Sumerian King List, s. 207.

²⁷ Tamže, s. 24

²⁸ RIME2, E2.1.10.1–2001 a RIME2, E2.1.11.1–2003.

²⁹ C. WALL-ROMANA: An Areal Location of Agade, Journal of Near Eastern Studies 49 (1990), s. 205.

[*su.KI*], *en-a-[ru]*“: „*ked' do[bil] mesto Gir[su]*.“³⁰ V žiadnom prípade teda nemožno podložiť tvrdenie, že mesto Agad bolo zničené obrovskou inváziou Gutejcov a z Agadu zostali len ruiny. To bol veľmi častý názor, ku ktorému sa dospelo na základe historicko-literárnych textov, ktoré hovoria o páde Agadu.³¹ Skôr je pravdepodobnejšie, že Agad prežil časté menšie útoky a k obrovskej invázii gutejských kmeňov nikdy nedošlo. V nasledujúcom období sa začlenil do ďalších štátnych štruktúr. Mesto Agad ale dosiaľ nebolo objavené.

Znaky staroakkadskej kráľovskej moci, ktoré boli inšpirujúce pre ďalšie vládnuce dynastie sa dajú zhrnúť do niekoľkých bodov.

1. Rozsah moci a území. Spojenie území neskoršej Babylónie do štátneho útvaru a kontrola periférií.
2. Vypracovanie centralistickej imperiálnej byrokracie.
3. Nová koncepcia inštitútu panovníka vrátane jeho deifikácie.³²

Týmito znakmi sa líšili aj od väčšiny predchádzajúcich vládných koncepcií starovekej Mezopotámie. Nemožno tvrdiť, že nastala čistá diskontinuita vo vnímaní a praxi riadenia štátu. Naopak. V súčasnej dobe sa do popredia čoraz viac presadzuje myšlienka, že Akkadská ríša sa vo svojej štruktúre až tak príveľmi neodlišovala od predchádzajúceho systému sumerských mestských štátov. A novoty, ktoré zo sebou táto dynastia priniesla sa fatálne nedotkli fungovania jednotlivých mestských dištriktov. „*Formulácia 'Akkad, prvá ríša' je predmetom kritiky, nielen pre adjektív 'prvá', ale najmä pre slovo 'ríša'*.“³³

Významnou črtou v centrálnom riadení staroakkadskeho štátu je jeho vývoj. Tento štát prešiel od Sargona až k Šu-Turulovi výrazným dynamickým vývojom. Byrokratické pomery sa snád' ani nemali čas pevnejšie uchytíť v spoločnosti. Vnútorý vývoj štátu bol možno ešte výraznejší ako samotný prechod k inému spôsobu vlády, určený zmenou štátu na teritoriálny charakter.³⁴

³⁰ RIME2, s.211, E2.1.10.2 (6-7)

³¹ Pozri GADD, C. J.: *The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion*. In: *Cambridge Ancient History Part I. Vol. II*, Cambridge 1963, s. 454–461.

³² Podobne COOPER, J. S.: *Paradigm and Propaganda*. In: LIVERANI, M. (ed.): *Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions*, Sargon srl, Padova 1993, s. 12.

³³ LIVERANI, M.: *Akkad: An Introduction*, in: LIVERANI, M. (ed.): *Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions*, Sargon srl, Padova 1993, s. 4.

³⁴ Otázkou je, či vôbec možno hovoriť o fenoméne Akkadskej ríše ako o precedense. Istým spôsobom áno. Týka sa to najmä transformácie inštitútu panovníka. Avšak nejaká podoba teritoriálnych štátnych útvarov jestvovala na Prednom Východe už pred Sargonom. Napr. Lugalzageziho zjednotený Sumer. Pokusy o zjednotenie Sumeru boli ďaleko pred Sargonom. Pozri MICHALOWSKI, P.: *Memory and Deed*. In: LIVERANI, M. (ed.): *Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions*, Sargon srl, Padova 1993, s. 72. Dokonca je stále aktuálna teória, že severná Babylónia (Akkad) nebola nikdy tak rozdrobená ako Sumer, ale akýmsi spôsobom bola vždy jednotná na čele s mestom Kiš.

Na druhej strane je pravda, že hierarchia štátnej moci sa značne zmenila. Na čele stál panovník, ktorý formálne vládol väčšiemu územiú ako bolo doteraz zvykom. Ak sa mal zaistiť dosah jeho moci aj na vzdialenejšie územia, bolo potrebné vytvoriť dostatočne účinné opory. Nimi sa stali armáda a nový (centrálne riadený) úradnícky aparát, ktorý vznikol z prispôsobenia niektorých starých úradov (fungujúcich na princípoch mestského štátu) novým podmienkam, ale aj z vytvorenia nových úradov. V týchto veciach sa však diali len skutočne nevyhnutné kroky. V historickom bádani o transformácii byrokracie sa možno držať princípu: najľahšia cesta je tá najlepšia.

V troch určených bodoch nastali počas trvania Akkadskej ríše veľké zmeny. Stali sa východiskom pre novú paradigmu koncepcií štátu a štátnej moci.

Na čele celého štátu stál panovník. Tituloval sa termínom LUGAL – kráľ. Pojem LUGAL bol však v staroakkadskom období značne odlišný od predchádzajúcich čias. Už počas Lugalzageziho vlády sa mierne pozmenila podoba pojmu LUGAL. Stalo sa to najmä z dôvodu, že vládol zjednotenému Sumeru. Jeho dominanciu bolo potrebné vyjadriť inak ako sa doposiaľ užívalo, keď sa kráľ spájal s konkrétnym mestským štátom. V tomto smere nastal prvý precedens v južnej Mezopotámii. Nadvláda nad väčšinou sumerských mestských štátov. Pravdepodobne prijal titul LUGAL, ktorý bol v tradičnom vnímaní dôležitejší (pravdepodobne sa stal aj súčasťou jeho mena v tvare, aký je dnes známy). Avšak nespojil ho so žiadnym konkrétnym mestom, ktoré by mohlo byť metropolou. Prijal titul *LUGAL, KALAM.MA.KI* „Kráľ Zeme“³⁵, ktoré vystihovalo pravú skutočnosť. Tento titul ihneď po porážke Lugalzageziho prebral aj Sargon. Bežne ho však staroakkadskí panovníci nepoužívali.

Pojem LUGALa sa teda zmenil do podoby, ktoré v Sumeri označovalo zvrchovanú moc nad všetkými pánmi (ÉNSI, EN) a mestami zeme Sumeru. Začal sa veľmi jasne diferencovať od ÉNSIho. Byť LUGALom znamenalo mať teritoriálne platný titul. V každej časti súšťačia je jasne definovaná najvyššia autorita LUGALa. Takmer určite takto v Sumeri vystupovali aj panovníci staroakkadskej dynastie. O tom svedčí aj fakt, že Sargon prebral Lugalzageziho základnú titulatúru. No pojem LUGALa sa v staroakkadskom období ešte dostatočne nedefinoval a v niektorých prípadoch bol používaný v starom význame. Najmä v Sumeri.

Spoločnosť už vtedy vnímala pojem panovníka odlišne ako južní susedia a tým pádom Sargon nastúpil cestu kontinuálneho vývoja. Túto teóriu zastáva napr. W. W. Hallo, I. J. Gelb alebo P. Steinkeller. Za všetkých pozri STEINKELLER, P.: *Early Political Development in Mesopotamia*, in: LIVERANI, M. (ed.): *Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions*, Sargon srl, Padova 1993, s. 115-120. Z takéhoto východiska vychádza aj MAEDA, T.: *King of Kish in Presargonic Sumer*, *Orient* 17 (1981), s. 1. Je však nutné dodať, že táto teória sa nezdá byť správnu. To aj vyplýva zo záverov tejto práce.

³⁵ Pozri napr. RIME2, s. 10, E2.1.1.1 (8–9).

V severnej Mezopotámii, neskôr známej pod zaužívaným menom Akkad, bola situácia omnoho zložitejšia. Predpokladá sa, že táto spoločnosť sa štruktúrou odlišovala od Sumeru a to najmä hĺbkou súkromného vlastníctva. Ekonomika sa v tomto regióne zakladala najmä na osobnom vlastníctve a nie na občinnom ako v Sumeri. V dynastických obdobiach sa v tejto lokalite významne prejavovalo mesto Kiš. Vládol v ňom kráľ – LUGAL KIS alebo lugal-kiš-ki. Tento titul prevzali staroakkadskí vládcovia. A to až v zarážajúcom rozsahu. Sargon ho väčšinou používal ako súčasť mnohých titulov. Niekedy však tento titul vystupuje samostatne: *šar-ru-GI, LUGAL, KIS* „Sargon, kráľ Kiša(?)“.³⁶ Rímuš a Manišťúšu používajú výlučne len tento titul.³⁷ Naproti tomu, počínajúc Narám-Sínom, sa už v oficiálnej titulatúre nevyskytuje. To môže značiť, že sa razantne a dynamicky menili pomery v ríši a aj postavenie panovníka.

V minulosti sa vysvetľovala obrovská autorita kráľa Kiša tak, že už v dynastických časoch bola severná Mezopotámia zjednotená pod hegemoniou mesta Kiš. To sa potom transformovalo do podoby vlády nad celým známym svetom.³⁸ Takéto tvrdenie nie je však vôbec podložené priamymi dôkazmi. Dnes sa navrhuje riešenie, že tento titul znamenal v skutočnosti len vládu nad mestom Kiš.³⁹ No to nevyjadruje skutočné pomery doby. Nereflektuje to najmä situáciu za Rímuša a Manišťúša. Existuje ešte vysvetlenie, že význam kráľa Kiša počas Akkadskej ríše znamenal byť kráľom Univerza. Písal sa sumerskými znakmi: *LUGAL KIS*, ale vyslovoval sa akkadsky ako *šar kiššatim*, čo znamená: *kráľ Univerza*.⁴⁰ Toto tvrdenie je vcelku logické a prijateľné. Ale neopisuje skutočný obsah tohoto pojmu. Pravda leží pravdepodobne niekde medzi extrémami.

O tomto titulu sa vie, že bol dedikačný. Vyvolenému jedincovi ho formálne dávala Innana (Ištar alebo Eštar alebo Aštar). Tým sa vyvolený stával jej manželom.⁴¹ Innana bola okrem iného bohyňou vojny a vojenského šialenstva. Činnosti, ktorej staroakkadskí vládcovia venovali najviac času. Z toho vyplýva, že byť kráľom Kiša znamenalo mať moc poraziť nepriateľské vojská a kraje. Králi Kiša sa spomínajú v SZK ako prvá dynastia po potope. V pohraničnom konflikte medzi Lagašom a Ummou sa kráľ Kiša zvýraznil ako autorita na urovanie konfliktov.⁴²

Titul *LUGAL KIS* mal už v predakkadskom čase výrazný charizmatičký charakter. Požíval veľkú autoritu medzi „kolegami“ a prestíž v celej Mezopotámii. Nereflektovalo to teda skutočnosť, ale ideu. Sargon a jeho nasledovníci si

³⁶ Napr.: RIME2, s. 16, E2.1.1.3 (3–5).

³⁷ Pozri RIME2, E2.1.2.1–19 a E2.1.3.1–2003.

³⁸ Pozri napr. RIME2, kde sa tento titul prekladá ako „kráľ sveta“.

³⁹ Pozri MAEDA, T.: King of Kish in Presargonic Sumer, s. 1–17.

⁴⁰ Pozri Tamže, s. 14; podobne MICHALOWSKI, P.: Memory and Deed, in: LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 88.

⁴¹ MAEDA, T.: King of Kish in Presargonic Sumer, s. 8.

⁴² K tejto téme pozri RHAI = COOPER, J. S.: Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash Umma Border Conflict. Malibu 1983.

uvedomovali takýto charakter tohoto titulu. Po dobití mesta Kiš si privlastnili jeho titul. Jeho prestíž sa zvýraznila ešte tým, že práve tam podľa legendy vyrastal zakladateľ dynastie. Významnú úlohu v tom hrali aj náboženské motívy. Z charakteru titulu sa asi až neskôr mohlo vyvinúť označenie *šar kiššatim* – *kráľ Univerza*.

Staroakkadskí panovníci, používajúci tento titul, boli v tom prípade pred spoločnosťou Mezopotámie v postavení veľmi mocných a charizmatických vládcov. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia to vyjadrovalo aj skutočný stav vecí.

Narám-Sín sa dištancoval od tohoto titulu. Začal používať úplne nové formulácie, ktoré by viac vystihli reálny rozsah jeho moci. Samozrejme, že sa prehánalo, najmä v závislosti od úspešných bojov. Vystihuje to postavenie staroakkadských panovníkov na vtedajšom Prednom východe. Najčastejšie sa tituloval takto: *[na]-<ra-am>_dE[N.ZU], da-núm, LUGAL, a-ká-dé.KI, u, ki-ib-ram, ar-ba-im* – „Narám-Sín, mocný kráľ Agadu a štyroch strán sveta.“⁴³ V ďalších nápisoch už niekedy vynecháva aj kráľa Agadu. Neskôr sa tituluje už aj ako boh⁴⁴, ba dokonca ako boh Agadu.⁴⁵ To dokladá, že už vtedy bola autorita vládcov natoľko veľká, že ju nemuseli opierať o tradičné tituly. V tom čase bol kráľom Kiša istý Iphur-Kiš, ktorý stál dokonca na čele vzbury proti Narám-Sínovi.⁴⁶ Tento titul teda už patril aj podriadenému vládcovi. Tieto fakty dokladajú, že za Narám-Sína bola panovníkova moc na vrchole moci. V tom čase sa stalo dokonca bežným zvykom dosadzovať na najvyššie úradnícke posty (ÉNSI) niekoho z kráľovskej rodiny. Ak sa tak začalo robiť už predtým, rozhodne sa o tom nezachovali žiadne správy a nezdá sa to ani pravdepodobné. To dokazuje najmä fakt, že za panovania takmer každého vládcu nastávali vzbury proti centrálnej moci väčšinou na čele s ÉNSIom.⁴⁷

ÉNSI (akadsky *iššakum*) bol po LUGALovi najvyšším úradníkom v mestskom dištrikte. ÉNSI bol tradičný sumerský úradnícky post. Počas Akkadskej ríše však prešiel transformáciou. Počas dynastických období bol ÉNSI najvyššie postavenou osobou v nezávislom mestskom štáte. Pôvodne sa pravdepodobne staral o organizáciu sezónnych prác.⁴⁸ Postupom času sa tento úrad vypracoval na najvyššieho úradníka v štáte. Do jeho kompetencií patrili najvyššie rozhodovacie právomoci v oblasti vojenstva, súdnictva, hospodárstva, nábožen-

⁴³ RIME2, s. 88, E2.1.4.1, Col. ii (1'–2').

⁴⁴ RIME2, E2.1.4.10; 13; 18–20 atď.

⁴⁵ RIME2, E2.1.4.53; 2013–2014 atď.

⁴⁶ O ňom pozri JACOBSEN, T.: Iphur-Kishi and His Times, AFO 26 (1978-79), s. 1–14. Vyobrazenie vzbury je v RIME2, s. 104, E2.1.4.6.

⁴⁷ Pozri RIME2, E2.1.1.3; E2.1.2.4; E2.1.4.6 atď. O vzburách sa často zmieňujú aj historicko-literárne kompozície. Pozri: WESTENHOLZ, J.: Legends of the Kings of Akkad. Part 1: The Texts. Winona Lake (IN) 1996 alebo WESTENHOLZ, J.: Heroes of Akkad, JAOS 103 (1983), s. 327–336. Najznámejšia z nich je napr. „Veľká vzbury proti Narám-Sínovi“.

⁴⁸ JACOBSEN, T.: Early Political Development in Mezopotamia. ZA 52 (1957), s. 123.

stva aj politiky. To všetko dokladá ich význam v kráľovských nápisoach, kde sa vyskytujú v súvislostiach vojenského, politického a správneho charakteru. Na verejnosti vystupoval ako predstaviteľ mestského štátu. Rozdiel medzi ÉNSIom nezávislého mestského štátu a ÉNSIom pod „Akkadom“ bol len v tom, že v jednom prípade rozhodoval suverénne a zodpovedal sa „občanom“ konkrétneho štátu. V druhom prípade bol za svoje rozhodnutia plne zodpovedný priamo a bezprostredne kráľovi – LUGALovi. Tie museli byť v súlade, ba aj podriadené politike celej ríše.⁴⁹ Úrad ÉNSIho sa teda transformoval do podoby akéhosi kráľovského úradníka, zodpovedného za chod regiónu v súlade so záujmami panovníka. Pričom všetky kompetencie boli pravdepodobne zachované. K tomu bol ešte zodpovedný za chod kráľovských majetkov, zabezpečenie kráľovských príjmov.⁵⁰

Je zaujímavé, že až do Narám-Sínovej vlády nie sú záznamy o tom, že by panovník na tak dôležité miesto, akým bol ÉNSI, dosadzoval svojho verného človeka. Narám-Sín za ÉNSIov dosadzoval dokonca členov kráľovskej rodiny. Existuje síce teória, ktorá hovorí, že v Sumeri, Akkade, ale aj Elame začal za ÉNSIov dosadzovať Akkad'anov už Sargon.⁵¹ To ale nie je podložené overenými správami. Istý náznak takýchto praktík dáva jeden Sargonov nápis: „...*a tak od spodného až k hornému moru držali občania Agadu guvernérstvo nad krajinou*...“.⁵² Pravdepodobnejšie sa zdá, že podmanenie mesta v Sumeri a Akkade zatiaľ stačilo vojenským spôsobom. O každom dobitom meste, ktoré sa v nápisoach vyskytuje, sa píše, že mu boli strhnuté hradby.⁵³ S veľkou pravdepodobnosťou tam bola dosadená aj kráľovská vojenská posádka, pod velením niekoho z kráľovskej rodiny alebo loajálneho kráľovského služobníka.⁵⁴ (pozri ďalej) Na začiatku asi stačil takýto druh ovládnutia, ktorý nemal charakter veľkých politických perzekúcií. O tom svedčia rôzne nápisy. Napr. Lugalzagezi bol aj po porážke Sargonom naďalej LUGALom alebo ENom Uruku a LUGALom Uru.⁵⁵

⁴⁹ Pozri napr.: FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, Hamden 1982, s.92, Nik II 76, kde sa stará o kráľovského oráča.

⁵⁰ FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, s. 147.

⁵¹ Za všetkých napr. POTTS, D. T.: Mezopotamia and the East. An Archeological and Historical Study of Foreign Relations 3400–2000 BC. Oxford 1994, s. 99.

⁵² RIME2, s. 11–12, E2.1.1.1 (79–85).

⁵³ Pozri napr.: RIME2, E2.1.2.1 atď. Vyskytuje sa to vlastne v každom texte, ktorý hovorí o dobití mesta.

⁵⁴ Pozri MICHALOWSKI, P.: Charisma and Control: Continuity and Change in Early Mesopotamian Bureaucratic Systems. In: GIBSON, M. – BIGGS, R. D. (eds.): The Organization of Power. Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East. Chicago 1987 (ďalej len SAOC 46), s. 58–59.

⁵⁵ RIME2, s. 12, E2.1.1.1, Caption 1' (1–3) podobne RIME2, s. 20, E2.1.1.6, Caption 2 (1–5).

Istý Me-ság, ktorý je známy ako ÉNSI Ummy⁵⁶, bol synom muža menom Mes-é⁵⁷, ktorý sa spomína ako ÉNSI Ummy počas Sargonových výprav do Sumeru.⁵⁸

Avšak po niekoľkých vzburách, na čele ktorých stáli práve ÉNSIovia niektorých miest, sa začali do úradov dosadzovať spoľahliví ľudia. Úrad ÉNSIho sa stal dedičným a vraj sú doklady aj o tom, že sa ÉNSIovia premiestňovali z provincie do provincie, z mesta do mesta podľa nariadenia kráľa ako sa to stalo zvykom v období UruIII.⁵⁹ Pravdepodobne sa však z nariadenia centrálnej vlády obsadzovali len posty tých, ktorí neboli dostatočne loajálni. Medzi dosadenými bývali aj členovia panovníkovej rodiny a panovníckeho dvora. Narám-Sín už za ÉNSIov jednoznačne dosadzoval aj svojich ľudí. Ale v prípade ak mesto nejavilo známky odporu, ponechali podľa tradície ako ÉNSIho niekoho z domácich.

ÉNSI bol politicky naďalej veľmi dôležitou postavou a hlavne oporou panovníka pri presadzovaní svojich zámerov v regióne. No táto opora bola v mnohých prípadoch veľmi labilná, o čom svedčia protiakkadské vzbury a znovudobývanie území.

V Agade ako hlavnom meste nebol s najväčšou pravdepodobnosťou ÉNSI. Jeho práva a povinnosti pripadli asi samotnému panovníkovi alebo niekomu z kráľovského dvora.⁶⁰ To dodávalo mestu charakter skutočného hlavného mesta ríše. Doteraz sa však presne nevie, akú štruktúru organizácie mali mestá, kde vládol LUGAL. Zrejme sa veľmi nelíšili od „ÉNSIovských“ miest.

Okrem toho jestvoval ešte ďalší vládcovský post. EN. V jednom Narám-Sínovom nápise vystupujú ako podrobení: *EN.EN, [a]-lí-a-tim „Páni [Hor]ných (zemí).“*⁶¹ O tomto druhu vládára však počas staroakkadského obdobia niet v politických vzťahoch zmienky. Doteraz sa presne nevie ani jeho charakteristika počas dynastických období. V Akkadskej ríši zrejme nemal význačné postavenie. Ak aj mal, tak jeho politické vzťahy k panovníkovi nie sú známe.

Panovníkove záujmy sa k ÉNSImu dostali buď osobne cez neho samého alebo sprostredkovane. Týmto sprostredkovateľom mohol byť v politickej oblasti *malikí*, teda poradca.⁶² Mal za úlohu usmerňovať politiku mesta podľa ríšskej aktuálnej politiky. Existencia takéhoto úradu počas Akkadskej ríše je veľmi neistá. Nespomína sa v žiadnych adekvátnych prameňoch. No na druhej strane

⁵⁶ Pozri FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, ktorý spracoval archív, náležiaci tejto osobe.

⁵⁷ Pozri napr. tamže, s. 87, Nik II 69 (11–12).

⁵⁸ RIME2, s. 12, E2.1.1.1, Caption 2' (1–3).

⁵⁹ POTTS, D. T.: Mezopotamia and the East, s. 97.

⁶⁰ FOSTER, B. R.: Management and Administration, in: LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 26–27. Mesto Agad nebolo doteraz nájdené. Teda ani prípadné texty.

⁶¹ RIME2, s. 91, E2.1.4.2, Col. i (12–13).

⁶² WESTENHOLZ, J.: Legends of the Kings of Akkad. Part 1: The Texts, Winona Lake (IN) 1996, s. 154, Text 11: Ur Letter (40).

musel pre dobré spravovanie ríše nejaký podobný úrad jestvovať. Je možné, že túto úlohu na seba brali mužskí potomkovia kráľa, resp. následník trónu. To sú však len dohady.⁶³

Ostatné mestské úrady, okrem mesta Agad, už politicky nepodliehali priamo panovníkovi. Jediný, kto bol priamo zodpovedný kráľovi, bol ÉNSI. Politická štruktúra dobitého mesta sa teda nezmenila. Zmenila sa len hierarchia dôležitosti tým, že do tohoto systému vstúpil panovník teritoriálneho štátu. Panovník ale viac menej spolieval na lojalnosť ÉNSIov.

Treba ešte podotknúť, že nie všade sa ujal jednotný systém ovládania mesta. Na juhu, v Sumeri, kde dlhé storočia jestvovala rozdrobenosť na jednotlivé mestské štáty, sa zdá, že sa to spomínaným spôsobom praktikovalo dlhé roky. V Akkade bola jednota už veľmi skoro podoprená postupnou integráciou kráľovskej rodiny do najvyšších vládnych sfér jednotlivých miest. V dobitých územiach mimo Mezopotámie, ako napr. v Elame, sa pristupovalo k praktikám, ktoré boli závislé na aktuálnej situácii. Niekedy ponechali správu v rukách domorodcov, niekedy tam dosadili akkadského „občana“. To sa však neriadilo žiadnymi zákonmi. Skôr išlo o momentálne rozhodnutia.⁶⁴ Zahraničná politika (za hranicami Mezopotámie) sa takmer výlučne viedla prostredníctvom armády a vojny. (pozri ďalej) No zachovali sa aj dôkazy o diplomatických vzťahoch. Zachovala sa napr. spojenecká zmluva Narám-Sína s Elamským panovníkom.⁶⁵ To len potvrdzuje domnienku, že staroakkadská vláda väčšinou nadväzovala na existujúcu politickú organizáciu.

Nemožno ešte opomenúť fakt, že spoločnosť Akkadskej ríše bola veľmi militantná. Politická sila vo veľkej miere závisela na vojenskej sile. Kráľovskí vojenský hodnostári boli často politicky činní a v mestských dištriktoch záviselo rozhodovanie ÉNSIov veľmi často aj od nich.

Ako vidno, politická štruktúra jednotlivých miest sa veľmi nezmenila. Fungovanie spoločnosti nebolo veľmi zasiahnuté. Aj ÉNSIovia si zachovali voči centrálnej vláde značne nezávislé postavenie. Závisí to samozrejme od regiónu a doby. Autorita staroakkadských vládcov si v spoločnosti časom vypracovala vysokú úroveň. A tá do značnej miery reflektovala skutočnosť. Panovník síce nechával širokú voľnosť vo fungovaní jednotlivých miest, ale idea zvrchovaného panovníka bola živá vo všetkých častiach ríše. Tým sa z politického hľadiska dá Akkadská ríša považovať za patrimonálne riadenú. Toho dôkazom sú napr.

⁶³ FOSTER, B. R.: Management and Administration, in: LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 39.

⁶⁴ K tomu pozri WESTENHOLZ, A.: The World View of Sargonic Officials..., in: LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 161. FOSTER, B. R.: An Agricultural Archive from Sargonic Akkad, Acta Sumerologica (ASJ) 4 (1982), s. 7–51. POTTS, D. T.: The Archeology of Elam. Formation and Transformation of an Ancient Iranian State. Cambridge 1999, s. 100–122. POTTS, D. T.: Mesopotamia and the East. An Archeological and Historical Study of Foreign Relations 3400–2000 BC. Oxford 1994, s. 87–124.

⁶⁵ Pozri PAUL, V.: Nejstarší památky mezinárodního práva. Praha 1996, s. 122–123.

rôzne prísahy v mene aktuálneho staroakkadského vládcu. Napr. v mene Šarkališarího v právnych, hospodárskych textoch, alebo v listoch vtedajšej akkadskej nobility.⁶⁶

Paradoxne sa na rozdiel od diskontinuitného politického vývoja v celomezopotámskej mierke držal vývoj v regiónoch kontinuitného smeru. Určite to tak bolo aspoň v nižšej administratíve, kde sa zmeny nerobili radikálnym spôsobom.⁶⁷

Treba poznamenať, že panovníci Akkadskej ríše boli v prvom rade a predovšetkým vojakmi. Ich autorita vyplývala najmä z uskutočnených vojenských úspechov.

Medzi hlavné božstvá staroakkadských panovníkov patrila bohyňa Ištar (Innana, Eštar, Aštar) a boh Ilaba. Tieto božstvá boli okrem iného bohmi vojen a násilia. Tieto ich atribúty zároveň staroakkadskí vládcovia najviac vyznávali.

Panovník stál na čele armády. Bol najvyšším veliteľom. Sám bol bojovníkom a vystupoval predovšetkým ako dobyvateľ. Tituly staroakkadských vládcov o tom svedčia. Väčšina kráľovských nápisov rozpráva o vojenských úspechoch. Panovník v nich vystupuje ako dobyvateľ miest, zemí a ako vládca rozľahlého územia.

Vojenská politika vládcov z Agadu sa už dá nazvať imperiálnou. Týka sa to dobyvateľských akcií, na ktoré sa títo panovníci odhodlali. Tie boli nie len dobyvačné, ale aj objavné a odvážne. V literárnych eposoch sa výpravy týchto panovníkov veľmi často exponujú a svedčia o tom, že práve dobyvateľská imperiálna politika patrila k najvýraznejším črtám ich vlády.⁶⁸

Na druhej strane treba priznať, že výsledky týchto výprav neboli pre chod štátu tak fatálne, ako sa donedávna predpokladalo.⁶⁹ T. Potts dal do diskusie veľmi dôležitú otázku: „*Ako veľmi závisel rast akkadského imperializmu na jednoduchom momentálnom úspechu a ako na plánovaní...*“⁷⁰ Takto postavená otázka sa zdá veľmi podnetnou pre pravdivé vyobrazenie historickej skutočnosti. A pravdou sa zdá, že vzdialenejšie kraje neboli dobývané v pravom zmysle slova. Permanentnú nadvládu nad Mari, Eblou alebo Elamom sa nepodarilo nikdy zabezpečiť. Možno aj z toho dôvodu, že tieto výpravy neboli vedené pre zabez-

⁶⁶ Pozri WESTENHOLZ, A.: The World View of Sargonic Officials..., in: LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 157–159. Alebo FOSTER, B. R.: Notes on Sargonic Legal and Juridical Procedures, Die Welt des Orients 13 (1982), s. 15–24.

⁶⁷ MICHALOWSKI, P.: Charisma and Control: Continuity and Change in Early Mesopotamian Bureaucratic Systems. In: SAOC 46, s. 59.

⁶⁸ WESTENHOLZ, J.: Heroes of Akkad, s. 327–336.

⁶⁹ napr. AVDIJEV, V.: Dějiny starověkého východu, s. 663: „*Dobité územia a podmanené národy nesplynuli s Akkadom v jednotný štátny organizmus a úpeli pod jarmom, ktoré na nich dobyvateľ uvalil.*“ Táto práca je jednou z tých, ktorá už celkovo nevyhovuje súčasným poznatkom a trendom.

⁷⁰ POTTS, D. T.: Mesopotamia and the East, s. 97.

pečenie zdrojov, ale mali výsostne koristnícky charakter. O tom svedčia nápisy kráľov, ktoré udávajú niekoľkonásobné dobývanie toho istého miesta a zdôraznenie koristi, ktoré z neho mali.⁷¹ Možno sa svojimi výpravami dostali na miesta, ktoré sa im tradične pripisujú, no v žiadnom prípade sa nedajú tak vzdialené miesta ako Anatólia alebo južný Irán pokladať za organickú súčasť ríše.⁷² Tieto výpravy záviseli skôr na momentálnom úspechu. V prospech plánovanej činnosti sa význam krajov menil priamo úmerne s bližšou vzdialenosťou k Akkadu. Oblasť severnej Mezopotámie sa dá nazvať skutočným centrom ríše.

Význam vojenských výprav, ktoré panovník podnikal dokladajú aj ročné formuly, ktoré sa v staroakkadskom období začali používať. Obsah formúl od Sargona k Narám-Sínovi sa väčšinou týkal výprav do cudzích zemí, dobitia miest, zničenia miest.⁷³ Práve toto sa v spoločnosti javilo ako dôležité udalosti. Týkali sa jednoducho panovníka a činnosti, ktorá bola pre neho najtypickejšia. Šarkališari už pravdepodobne viedol iba obranné vojny. Ale jeho vojenské úspechy takisto stáli za to, aby sa prejavili v ročných formulách.⁷⁴ Dokonca aj jeden z posledných panovníkov Dudu, keď ríša už fakticky nejstvovala, viedol pri najmenej jednu dobyvačnú vojnu, o čom svedčí aj jeho kráľovský nápis.⁷⁵

Toto všetko len potvrdzuje, že najväčším atribútom staroakkadského panovníka bol ten fakt, že bol v spoločnosti vnímaný najmä ako vojenský veliteľ, ktorý takmer neustále vedie vojny.

Do tej doby bol takýto výrazný vojenský charakter vládnucej moci v Mezopotámii málo exponovaný. Vládcovia sumerských miest vystupovali skôr ako mierumilovní správcovia spoločnosti. Vojny sa nevedli kvôli novým územiám, ale zväčša kvôli nezhodám so susednými mestskými štátmi. Príkladom môže byť známy prípad pohraničného konfliktu medzi Lagašom a Ummou.

Spory, ktoré tieto mestá medzi sebou mali, vyústili do predohry nastávajúcej zmeny vo vnímaní panovníckej moci. Lugalzagezi sa už ako ÉNSI Ummy neuspokojil len s dočasnou porážkou Lagaša a zaútočil na ďalšie sumerské mestá. Porazil ich a tým násilne zjednotil Sumer.⁷⁶ Nemal však snahu postupovať za hranice južnej Mezopotámie. Neprijal ani titul kráľa Kiša.⁷⁷ Pravdepodobne to bol precedens (je možné, že takéto pokusy boli už aj predtým) v zmene postavenia panovníka na Prednom východe.

Panovníci z Agadu dávali vojenský atribút svojej moci na vedomie už od samého začiatku. Panovník sa stal predovšetkým vojakom s agresívnou dobyvateľskou politikou. Akkadská semitská spoločnosť bola silne militantná už pred

⁷¹ Porovnaj napr. RIME2, E2.1.1.8 s RIME2, E2.1.2.11. Alebo RIME2, E2.1.4.2005. 2006.

⁷² Pozri CHARVÁT, P.: The Halfway house: Tilbes Höyük at the end of the Early Bronze Age, s. 3–12.

⁷³ Pozri RIME2, s. 8, 40, 85–87.

⁷⁴ Pozri RIME2, s. 182–186.

⁷⁵ RIME2, s. 211, E2.1.10.2.

⁷⁶ Pozri UHLIG, H.: Sumeri, s. 138–141.

⁷⁷ Pozri JACOBSEN, T.: Early Political Development in Mesopotamia, s. 134–135.

Sargonom. Po ovládnutí Mezopotámie sa však silne militarizovala celá Mezopotámia. Silná militantná vláda sa vlastne od doby Akkadskej ríše stala nerozlučným atribútom všetkých Mezopotámských ríš. Spoločenská a politická štruktúra Akkadskej ríše veľmi úzko závisela na vojenskej organizácii. Vojsko a vojaci, zväčša z Akkadu, sa stali významnou spoločenskou vrstvou. Boli bezprostredne podriadení priamo panovníkovi. Ten v nich mal zasa najväčšiu oporu svojej moci. Kráľovské vojsko bolo najlojálnejšie spomedzi všetkých mocenských štruktúr. Bolo aj najvýznamnejším prostriedkom pre zavedenie a upevňovanie akkadskej moci v cudzích mestách a krajinách.

Organizácia armádnych síl bola na rozdiel od politickej komplikovanejšia. Dá sa zhruba navrhnuť, že existovali dve základné vojenské formácie: imperiálna armáda a domobrana. Z imperiálnej armády sa vyčleňovala zvláštna skupina stálej vojenskej posádky v dobitom meste.

Ako už bolo spomenuté, na čele celej vojenskej moci stál panovník. Pod jeho velenie spadala armáda, ktorá slúžila výlučne jemu a ktorú by sme mohli nazvať imperiálnou. Do imperiálnej armády patrili vojaci, ktorí sa v kráľovských nápisoch nazývajú *GURUŠ:GURUŠ* „bojovníci“. ⁷⁸ Do nej spadali vojaci „domácich regiónov“ v Akkade, kde bola panovníkova moc najsilnejšia. Ale zároveň do nich spadali vojaci z iných podrobených regiónov, ktorí sa zaviazali byť v službe panovníka. V prameňoch je ťažké diferencovať vojakov miestnej domobrany a kráľovských vojakov. V administratívnych textoch sa vojaci pôsobiaci v podmanenom meste nazývajú *aga-uš lugal* – „kráľovskí vojaci“. ⁷⁹ No nie je jasné, či do kategórie týchto vojakov spadá aj domobrana. Agadský kráľ bol aj jej vrchným veliteľom. Ale prídavok *lugal* má zrejme nejaké o podstatnenie. Pravdepodobne sa takéto označenie vzťahuje len na tzv. pohyblivú armádu, ktorá operovala vo vojenských výpravách. Prípadne toto označenie patrí vojakom dosadenej vojenskej posádke z imperiálneho vojska.

V imperiálnej armáde boli aj neakkadskí vojaci. Verbovanie týchto vojakov patrilo aj medzi povinnosti ÉNSIho. Títo vojaci pochádzali jednak z domobrany, jednak z iného obyvateľstva. Ak sa kráľovská armáda vyskytovala v príslušnom dištrikte, bol ÉNSI zodpovedný aj za jej existenčné zabezpečenie. ⁸⁰ Zásobovanie sa čerpalo z kráľovských majetkov.

Ďalšími veliteľmi imperiálnej armády boli generáli. Nazývali sa *GIR.NÍTA* (akkadsky *šagína*). V kráľovských nápisoch sa vyskytujú mená nepriateľských generálov. Napr. známy Sidgau, generál Paráhšumu. ⁸¹ Nepochybne

⁷⁸ Napr. v Rímušových nápisoch. RIME2, s. 41, E2.1.2.1 (10).

⁷⁹ Napr. FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, s. 17, Nik II 31.

⁸⁰ Pozri FOSTER, B. R.: Management and Administration, in. LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 26–27.

⁸¹ Napr. RIME2, s. 53, E2.1.2.6 (28–30). Možno, že sa v jednom nápisu spomína aj meno staroakkadského generála. Je to istý Lugal-uru-si, generál Sumeru a Akkadu. Kontext je však veľmi neistý. Pozri RIME2, s. 103, E2.1.4.5, Caption 2' (1–3).

však na čele jednotlivých oddielov kráľovskej armády stál GIR.NÍTA.⁸² Bol to profesionálny vojak, ktorý sa zodpovedal len panovníkovi. Za generála sa v špecifických príkladoch dá považovať aj panovník.⁸³

Celá imperiálna armáda sa zodpovedala len panovníkovi. Bola profesionálna. Vojaci bojovali za žold a bola vydržiavaná z príjmov kráľovských majetkov. Záznamy o týchto transakciách sa hospodársky evidovali.⁸⁴

Pre panovníka bola táto armáda najväčšou oporou moci. Bola pre neho najdôležitejším prostriedkom upevňovania svojho postavenia. Dôvera, ktorú panovník k tejto armáde mal, sa prejavovala veľmi bezprostredne. Na jednom Sargonovom nápise sa spomína: „5 400 mužov denne jedáva v prítomnosti Sargona, kráľa, ktorému boh Enlíl nedal žiadneho rivala.“⁸⁵ Píše sa to v súvislosti s jeho výpravami do Sýrie.

O jej ďalšom hierarchickom usporiadaní sa zatiaľ nevie nič. Predpokladá sa, že sa organizácia podobala dôstojníckemu systému. Terminológia sa veľmi nelíšila od civilného života. Velitelia jednotlivých oddielov sa nazývali predákmi alebo podobne: *ma-ma-HUR.SAG*, *UGULA šu-ti GIŠ.TUKUL* „*Mamašadum, predák mužov v zbrani*.“⁸⁶

O tom, že domobrana jednotlivých mestských dištriktov naozaj jestvovala, svedčí skutočnosť, že jednotlivé regióny boli počas celej existencie Akkadského štátu schopné organizovaného odporu voči akkadskej hegemonii. Takéto armády sa s veľkou pravdepodobnosťou formovali práve z domobrán a na ich čele stáli jednotliví ÉNSIovia.⁸⁷ Formálne bol na čele domobrán panovník. Ale keďže mal ku nim bezprostredný prístup ÉNSI, v skutočnosti s nimi manipuloval on.

ÉNSI však nebol profesionálnym vojakom. Vojenské záležitosti mal na starosť mestský kapitán – *NU.BANDA*. Ten bol zodpovedný ÉNSImu a cez neho nepriamo aj panovníkovi. Existencia tejto profesie je doložená v kráľovských nápisoch aj v administratívnych textoch.⁸⁸ Do jeho kompetencií patrila starosť o miestne vojsko, ale v prípade, že tam bola imperiálna armáda, tak aj o ňu. Celkom určite bol povinný spolupracovať aj s miestnou kráľovskou vojenskou posádkou.

⁸² FOSTER, B. R.: Management and Administration. In. LIVERANI, M. (ed.): Akkad. The First World Empire. Structure, Ideology, Traditions, Sargon srl, Padova 1993, s. 26–27.

⁸³ Narám-Sín sa spomína ako generál boha Ilabu: RIME2, s. 96, E2.1.4.3 (31–32).

⁸⁴ FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, s. 85 a s. 19 – Nik II 48 (1–3).

⁸⁵ RIME2, s. 29, E2.1.1.11 (29–37).

⁸⁶ RIME2, s. 169, E2.1.4.2007 (3–4). *UGULA* je veľmi často spomínaný úrad v administratívnych textoch. Jedná sa s najväčšou pravdepodobnosťou o vedúceho nejakej účelovo organizovanej skupiny ľudí (predák, šéf). Pravdepodobne to bolo aj oslovenie veliteľov menších vojenských oddielov.

⁸⁷ Príkladom je veľká vzbura proti Narám-Sínovi. RIME2, E2.1.4.6, 7, 8.

⁸⁸ Pozri napr. RIME2, E2.1.4.2, keď Narám-Sín bojoval proti koalícii Sumeru a Amoritov. Pozri texty v FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, s.26–27, kde sú tieto profesie jasne spomenuté.

Domobrana slúžila na prípadné obranné zásahy. Určite slúžila aj ako rezerva do kráľovskej armády. Loajalitu tohoto vojenského zoskupenia mala zrejme zabezpečovať kráľovská vojenská posádka, ktorá bola do mesta usadená. O tom, že sa jej to nedarilo dostatočným spôsobom svedčí množstvo vzbúr proti centrálnej vláde.

Kráľovská vojenská posádka, dosadená na konkrétne miesto, bola jasným prejavom okupačnej moci. Bola súčasťou imperiálnej armády. Jej velitelia sa zodpovedali priamo panovníkovi, prípadne vyššej šarži v imperiálnej armáde. Mali na starosť zabezpečovanie poriadku a loajality k centrálnej moci. Z vojakov tejto posádky sa pravdepodobne formovali oddiely, ktoré sú z prameňov známe ako kráľovskí žandári: *lu-tukul lugal*.⁸⁹ Tí mali na starosť presadzovanie záujmov centrálnej vlády tam, kde zlyhávali iné prostriedky. Najmä ÉNSI, prípadne miestna centralistická byrokracia.

ÉNSI mal priame velenie len nad domobranou. Do jeho povinností ale patrilo aj materiálne zabezpečovanie imperiálnej armády z príjmov kráľovských majetkov. Zabezpečoval ubytovanie vojska a vôbec všetko, čo si vyžadovala prítomnosť armády v jeho dištrikte. Okrem toho mal na starosti dopĺňovanie kráľovskej armády určitým počtom vojakov.

Zachované umelecké diela zobrazujú panovníka Akkadskej ríše vždy ako vojaka. Panovník sa dával zobrazovať ako úspešný veľkovojsvodca a dobyvateľ. Prípadne sa vyobrazoval v prítomnosti vojska, kde vystupuje na čele víťaznej armády. Asi najznámejšia je tzv. Narám-Sínova stéla⁹⁰, ktorá ukazuje rolu panovníka v boji (Narám-Sína) veľmi plasticky. Z nej sa dá celkom správne vydedukovať aj širšie postavenie tohoto vládcu v spoločnosti.

⁸⁹ FOSTER, B. R.: Umma in the Sargonic Period, s. 16, Nik II 31 (5).

⁹⁰ Pozri PIJOAN, J.: Dejiny umenia 1. Bratislava 1987, s. 179, obr. č. 209.

Tabuľka: Panovníci staroakkadskej dynastie.

PANOVNÍK	OBDOBIE VLÁDY ⁹¹	DĹŽKA VLÁDY
Sargon	2334 – 2298 (2334 – 2279) 2293 2296 2326 2340 2370 2380 2630 (2620)	37 (56)
Rímuš	2297 – 2289 (2278 – 2270)	9
Manišťúšu	2288 – 2274 (2269 – 2255)	15
Narám-Sín	2273 – 2218 (2254 – 2218)	56 (37)
Šarkališarí	2217 – 2193	25
Igigi (Irgigi) Nanum (Nanijum) Imi Elulu LI-lu-ul-DAN (?)	2192 – 2190	3
Dudu	2189 – 2169	21
Šu-Turul	2168 – 2154	15

⁹¹ Pod obdobím vlády je chápaný úsek od prvého až do posledného roku vlády. Prvý rok vlády nasledujúceho panovníka je zároveň prvým rokom po smrti predchádzajúceho panovníka. Najrozšírenejšia chronológia vlády staroakkadskej dynastie je zvýraznená (Pozn. autora: všetky roky sú s dodatkom – p. n. l.).

Summary

The following study tries to express a rank of a Sargonic king in an Old Akkadian Empire, which appeared in the 2nd half of 3rd Millennium BC and lasted almost two hundred years. An existence of the first state of a territorial type in a history brought some significant consequences. They referred to a transformation of traditional bureaucracy into a centralist type, appearing new forms of political structures and total change of absolute power. The most important man in the Empire became a king, who had supremacy in his hands. The supremacy consisted of supreme political power and supreme military position as well. He became the richest man in a society, too. He also controlled larger area than any other before. And commanded more and various people, because of his strong militant character. This may be considered as a beginning of a new era in the history of Near East and that is why it is important to recognize an social rates and history of all Old Akkadian period.

GERMÁNSKA SPOLOČNOSŤ V OBDOBÍ RÍMSKEJ RÍŠE

Braňo Kovár

Už v 3. storočí pred Kristom sa hovorilo o Bastarnoch a Skíroch, ktorí okolo r. 230 pred Kristom prepadávali grécke Čiernomorie. Sú považovaní za Germánov, no už v staroveku vznikali o tomto tvrdení pochybnosti.¹ V tej istej dobe bojovali oddiely akýchsi Gaisatov, podľa niektorých vraj germánskeho pôvodu, v keltských službách v hornej Itálii.² No o skutočných germánskych kmeňoch môžeme uvažovať až pri ťažení Teutónov a Kimbrov, nad ktorými zvíťazil rímsky vojvodca Márius koncom 2. storočia pred Kristom. Presnejšie informácie o týchto Germánoch nemáme.

O tom aká bola asi germánska spoločnosť, môžeme uvažovať až v neskoršom období (1. storočie po Kristovi). Prvé dôležité zmienky týkajúce sa germánskej spoločnosti sa nám zachovali až u Caesara v jeho Zápiskoch o vojne v Galii. V Caesarovej dobe bol už v podstate dovŕšený proces formovania Germánov ako svojbytného etnika z hľadiska jazykového a kultúrneho.³

V 1. storočí po Kristovi písal o Germánoch Tacitus v jeho historicko-etnografickom diele Germánia.

No najviac informácií o germánskej spoločnosti nám poskytujú archeologické pramene a to hlavne výskum germánskych pohrebísk. Pohrebiská sú v dnešnej dobe najlepšie vypracovaným zdrojom poznania pre dobu rímsku na sledovanom území, naproti tomu sídliská, komunikácie a exploatačné centrá sú žiaľ v plnom rozsahu skúmané len okrajovo (výnimku tvorí výskum vurtov – umeľých pahorkov na severnom pobreží).⁴ No ani tieto informácie nemusia byť dostatočné, lebo prevažuje žiarový pohrebný rítus, kostrové pohreby sú dosť nezvyčajné a väčšinou sa nachádzajú v malých skupinkách alebo jednotlivo.⁵ Dokonca priložený archeologický inventár často nemôže vypovedať ani o pohlaví pochovaného. Ukazuje sa, že antropologické a archeologické určenie pohlavia sa často diametrálne odlišuje.⁶

V práci boli použité hlavne výsledky výskumov v strednej Európe, lebo práve oblasť dnešného Slovenska, Rakúska, Čiech, Nemecka, prípadne Poľska prišla do styku s Rímskou ríšou a antickí autori opisujú hlavne germánske kmene z tohto územia.

¹ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Praveké dějiny Čech. Praha 1978, s. 680.

² Tamže, s. 681.

³ WALDHAUSER, J. – KOŠNAR, L.: Archeologie Germánů – v Pojizeří a v Českém ráji. Praha 1997, s. 21.

⁴ GOJDA, M.: K problematice hrobu s výzbrojí na středoevropských pohřebišťích doby římské. Archeologické rozhledy 36. 1984, s. 67.

⁵ Tamže, s. 68.

⁶ Tamže, s. 69.

Spoločenská organizácia germánskej spoločnosti je nám v hrubých obrysoch známa, no napriek tomu mnohé zostáva sporné. Množstvo údajov sa nachádza iba u klasických autorov, ktorých informácie o kmeňovej spoločnosti neboli zďaleka úplné. Spisovatelia sa najviac vyjadrovali v pojmoch, ktoré boli zrozumiteľné stredomorskej verejnosti.⁷ (interpretatio Romana)

V najstarších písomných prameňoch – Tacitovi a Caesarovi, sa objavujú Germáni, ako primitívne kmeňové spoločenstvá.

Základnou spoločenskou jednotkou bola pravdepodobne tradičná rodina (monogamná). O veľkosti rodiny môžu svedčiť archeologické nálezy – veľkosť príbytkov koliše okolo 5 x 4 metre, čo nehovorí o veľkej početnosti rodiny. Výnimkou môžu byť veľké, dlhé domy v severozápadnom Nemecku (Feddersen – Wierde, Hochdorf). Ale ich obytný priestor nevybočoval z uvedených rozmerov.⁸ Tento údaj môže potvrdiť i Tacitus: „*Takmer jediní z barbarov sa uspokojujú s jednou manželkou, s výnimkou zriedkavých prípadov, keď nie zo zmyselnosti, ale skôr kvôli vznešenosti prijímajú viaceré sobášne ponuky.*“⁹

Vyššími jednotkami, skôr organizačnými než spoločenskými, bola tzv. župa (pagus) a kmeň (natio, gens, civitas).¹⁰ Niekoľko kmeňov tvorilo kmeňový zväz.¹¹ Už u Caesara, teda v 1. storočí, vystupujú u Germánov rovnako ako u Keltov župy „*Majú vraj 100 krajov. Každý z nich posiela ročne po tisíce ozbrojencov za hranice na vojenské výpravy.*“¹² Podobné údaje udáva Tacitus o Semnonoch. „*Priaznivá poloha dodáva Semnonom vážnosť: bývajú v sto krajoch ...*“¹³

Podľa toho sa zdá, že by župa bola, časť kmeňa alebo dokonca menším kmeňom o veľkosti 500 až 1000 duší.¹⁴ V rámci rodu bolo vedomie určitej rodovej (kmeňovej) spolupatričnosti, čo sa prejavilo napríklad i v záväzku krvnej pomsty. „*Je nevyhnutné preberať priateľstvo i nepriateľstvo či už po otcovi alebo po príbuznom...*“¹⁵ Niektoré germánske kmene sa líšili i špecifickým výzorom, napríklad pre Svébov je charakteristická úprava vlasov – tzv. svébsky uzol. V prvých storočiach po Kristovi prevládali u Germánov susedské občiny. „*Úrady a náčelníci na jeden rok pridelujú toľko poľa, koľko kde uznajú za vhodné, rodom, príbuzenstvám, alebo niekoľkým jednotlivcom spoločne. Po roku ich zase nútia presťaho-*

⁷ TODD, M.: Germáni. Praha 1999, s. 31.

⁸ Porovnaj MILDENBERGER, G.: Sozial – und Kulturgeschichte der Germanen. Von den Anfängen bis zur Volkerwanderungszeit Stuttgart 1972, s. 64.

⁹ Germánia (18), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, Histórie. Preklad: Žigo, J. – Paulinyová, M. – Rovenská, J. Bratislava 1980, s. 56.

¹⁰ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čech, s. 735.

¹¹ DROBERJAR, E.: Příběh o Marobudovi a jeho říši. Praha 2000, s. 102.

¹² Caesar (4, 1), CAESAR, G. I.: Zápisky o vojne v Galii. Zápisky o občianskej vojne a iné. preklad Hrabovský, J., Bratislava 1988, s. 77.

¹³ Germánia (39), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, Histórie, s. 64.

¹⁴ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978, s. 735.

¹⁵ Germánia (21), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, Histórie, s. 57.

*vať sa na iné miesto.*¹⁶ – *Ornú pôdu zaberajú všetci spoločne podľa počtu obrábatel'ov, potom si ju medzi sebou delia podľa dôstojnosti ...*“¹⁷

Germánske kmene neobývali mestá, skôr sú známe z menších sídliskových jednotiek, ako dokladajú písomné i archeologické pramene. – „*Je dosť známe, že germánske kmene nebývajú v mestách, ba neznášajú ani tesne pospájané sídla. Bývajú oddelene a na rozličných miestach, ako sa komu zapáčil prameň, rovinka alebo háj.*“¹⁸ Archeologické výskumy môžu toto tvrdenie doplniť, nielenže Germáni nepoznali mestá, ale ani opevnené hradiská. Germánske osady tvorili skupiny jednotlivých usadlostí, niekedy vznikali sídliskové aglomerácie značnej veľkosti (Slovensko: Komjatice, Branč, Chotín, Veľký Meder, Čechy: Močovice, Tuhlovice, Morava: Drnholec, Křepice, Prosiměřice).

Niekedy sa uvažuje o využívaní opevnených sídlisk predchádzajúcich etník. Najčastejšie spomínaným prípadom je oppidum Závist.

Ako dokladajú archeologické i literárne pramene, v germánskej spoločnosti existovala skupina ľudí, ktorých postavenie bolo iné ako ostatných.

Literárne pramene hovoria o snemoch, ktoré prejednávali záležitosti celého kmeňa. Podľa Tacita sa stretávali, „*keď je buď nov, alebo spln mesiaca.*“¹⁹

No u Germánov bol známy i inštitút vládcov (náčelníkov). Už na začiatku letopočtu sú doložení náčelníci ako Armínius, Marobud a iní. Ich autorita – väčšinou uznávaná niekoľkými národmi – učinila na Rimanov taký dojem, že týchto mužov bežne označovali ako kráľov, nech sa už k moci dostali akokoľvek.²⁰ Je pravdepodobné, že existovalo viac „druhov“ kráľov, niektorí z nich boli zvolení „*Na tých istých snemoch sa volia náčelníci, ktorí vykonávajú spravodlivosť v krajoch a dedinách...*“²¹ iní si svoje postavenie museli vybojovať. No i tak ich postavenie nebolo neotrasiteľné, ako to nakoniec dokazujú prípady Marobuda, alebo Armínia, ktorí boli svojimi súkmeňovcami vyhnaní. Inštitúcia kráľov (reges) nie je však celkom jasná. Tacitus používa viac termínov – rex pre východných Germánov a princeps pre západnejších. Ďalšie možné riešenie je, že titul princeps patrilo kmeňovému náčelníkovi, zatiaľ čo reges stáli na čele kmeňových zväzov.²² Čo potvrdzuje Amianus: „*Za týmito dvoma nasledovali najbližší králi, ktorých bolo päť...*“²³

¹⁶ Caesar (6, 22), CAESAR, G. I.: Zápisky o vojne v Galii, s. 129.

¹⁷ Germánia (26), Tacitus, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 59.

¹⁸ Germánia (16), tamže, s. 56.

¹⁹ Germánia (11), tamže, s. 53.

²⁰ TODD, M.: Germáni. Praha 1999, s. 35.

²¹ Germánia (12), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 54.

²² DROBERJAR, E.: Příběh o Marobudovi a jeho říši, s. 102.

²³ Marcellinus (XVI, 12), In: MARCELLINUS, A.: Rímske dejiny. Preklad: Škoviera, D., Bratislava 1988, s. 122.

Vo výnimočných prípadoch mohla byť funkcia náčelníka dedičná. „*Vysoko urodzený pôvod alebo aj veľké zásluhy otcov zabezpečujú hodnosť aj veľmi mladým chlapcom...*“²⁴

Niektorí náčelníci získavali poplatky od podrobených kmeňov „*V obciach je zvykom, že jednotlivci dobrovoľne prinášajú náčelníkom ako dar dobytok alebo obilie, čo sa prijíma ako znak úcty a zároveň slúži na nevyhnutné potreby.*“²⁵ Zdrojom bohatstva mohli byť dary od Rimanov, ktorí si týmto spôsobom často získavali priazeň germánskych vládcov. Ďalším zdrojom bohatstva mohli byť lúpeže, hlavne v rímskych provinciách.

Nepochybuje sa o tom, že vo väčšine prípadoch bol rex, alebo princeps zároveň i vojenským veliteľom, ale je rovnako pravdepodobné, že pre dôležité vojenské akcie sa volil zvláštny vojenský veliteľ (dux).²⁶

Poradným orgánom kráľov bola rada starších.

Schopný jednotlivec mohol okolo seba zhromaždiť skupinu bojovníkov (comitatus, comites). Vodca ich vydržoval, živil a delil korisť. „*Neprestajne máť okolo seba veľké množstvo vybraných mužov predstavuje česť a moc, v mieri je to ozdobou, vo vojne ochranou.*“²⁷ Existencia družín silne narúšala postavenie kmeňov a rodov. Niektorí úspešnejší vodcovia si vyberali bojovníkov z rozličných kmeňov. Takéto družiny silno priťahovali mladých bojovníkov, ktorí boli potom viac oddaní ich vodcovi, ako svojmu kmeňu. „*Náčelníci bojujú za víťazstvo, družina za náčelníka.*“²⁸ Úspešná družina sa mohla celkom odtrhnúť od kmeňa a vytvoriť nové zoskupenie. Taký bol možno i pôvod Batavov, ktorí sa odtrhli od Chattov a presídlili sa k dolnému Rýnu.²⁹ Takéto družiny mohli potom tvoriť základ akejsi vojenskej šľachty. Napriek nebezpečenstvu schématicovania je opäť vábivé poukázať na počet bojovníckych pohrebísk, ako je Gross Romstedt, alebo počty hrobov na veľkých pohrebiskách, ktoré predstavovali 9 – 30 % pochovaných (Putensen 20 %, Harsefeld 8 %, Marmstorf cez 30 %, Dobřichov – Pičhora 17 %, Třebusice 10 %, Lužec 20 %).³⁰ Samozrejme vo všetkých prípadoch nemuselo ísť o bojovníkov. Navyše neskôr hroby so zbraňami miznú, čo nutne neznamená, že neexistovali bojovníci.

Existenciu vyššej spoločenskej vrstvy pravdepodobne dokladajú nálezy bohatých hrobov. Podľa významného nálezu v Lübsowe, dnešné Lubieszewo sa nazývajú lübsowská skupina.³¹ Vyskytujú sa v južnom Nórsku a strednom Švédsku, na Jutskom polostrove, v Meklenbursku, v západnom Poľsku, u polabských Ger-

²⁴ Germánia (13), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 54.

²⁵ Germánia (15), tamže, s. 55.

²⁶ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čech, s. 737.

²⁷ Germánia (13), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 54.

²⁸ Germánia (14), tamže, s. 54.

²⁹ TODD, M.: Germáni. Praha 1999, s. 33.

³⁰ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čech, s. 738.

³¹ Porovnaj EGGERS H. J.: Der römische Import im freien Germanien. Band I. Hamburg 1951, s. 48 – 51.

mánov³² a v strednej Európe. K výbave týchto hrobov patrila predovšetkým pica súprava, ktorú tvorili rímske nádoby z bronzu a striebra, sklenené poháre, misy spolu s picími rohmi a keramikou miestneho pôvodu. Ďalšími milodarmi mohli byť spony, opasky, nože a nožnice, ihly. Veľmi často pochádzali tieto predmety z územia Rímskej ríše. Zaujímavosťou je, že v týchto hroboch sa nevyskytovali zbrane.

Možno je namieste úvaha, či práve dve spomínané skupiny hrobov (hroby so zbraňami a bohaté hroby) nereprezentujú dve spoločenské vrstvy. Hroby so zbraňami by mohli zastupovať vrstvu vojenskej aristokracie, ktorá sa od rodovej líši žiarovým pohrebným rítom, kým rodová aristokracia kládla ťažisko hrobovej výbavy do bohatých milodarov.³³

Podľa antických prameňov sa zdá, že germánske ženy mali lepšie postavenie, akoby sa mohlo očakávať.

„*Germánske ženy teda žijú veľmi cudne, neskazené nijakými lákadlami divadiel a dráždidlami hostín.*“³⁴ Podľa Tacita je i cudzoložstvo u nich nezvyčajné. Dokonca jeho aktéri mohli byť odsudení na smrť (Pozri nižšie).

Podľa Tacita sa germánske ženy zúčastňovali samotných vojen. „*Stalo sa už vraj, že akési šíky ochabovali a začali sa rozpadávať, ženy ich znovu zoradili vytrvalými prosbami a tým, že s nastavenou hrudou poukazovali na blízku porobu.*“³⁵ Ďalej Tacitus píše, že dokonca ako veno priniesli do manželstva meč.³⁶

Germáni verili, že v ženách je niečo posvätné. „*Germáni dokonca veria, že v ženách je čosi posvätné a vešdecké, preto nepohrdajú ich radami a dajú na ich výroky.*“³⁷ I najslávnejšie veštkyne boli ženy-Veleda, ktorá prednášala svoje výroky z veže, bola uctievanou veštkyňou dolnorýnskych Germánov a jej schopnosti sa plne uplatnili v dobe vzbury Batavov v roku 69 po Kristovi, keď mala veľký vplyv na vodcu povstalcov Julia Civila. O niečo neskôr mala Germánka Ganna predpovedať budúcnosť pred cisárom Domitiánom.³⁸ Tacitus sa ešte zmieňuje o veštkyňi zo staršieho obdobia Albrune.³⁹

Dokladom dôležitejšieho postavenia germánskych žien sú niektoré bohaté hroby. Z územia Slovenska je to napríklad bohatý ženský hrob v Cejkove objavený ešte v 19. storočí. V hrobe sa našlo množstvo zlatých predmetov a bronzových nádob. Hrob je datovaný do 4. storočia po Kristovi. Hrob podobného charakteru sa našiel i v Güttingene pri Kostnici.

³² Por. SCHLETTE, F.: Germáni. Praha 1977, s. 197.

³³ Por. ONDROUCH, V.: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957, s. 80.

³⁴ Germánia (19), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 56.

³⁵ Germánia (8), tamže, s. 52.

³⁶ Porovnaj Germánia (18), tamže, s. 56.

³⁷ Germánia (8), tamže, s. 52.

³⁸ TODD, M.: Germáni. Praha 1999, s. 110.

³⁹ Germánia (8), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 52.

Podobné bohaté ženské hroby máme doložené i z Čiech (Praha-Dejvice, Praha-Veleslavín, Prosmyk, Dolní Chabery). Ich výbava zahŕňa jednu až dve spomy, závesok a náhrdelník z perál, typické pre toto obdobie sú jantárové perly osmičkovitého tvaru.⁴⁰

Nebudeme sa tu špeciálne rozpisovať o ženskom kroji (respektíve o móde), len spomenieme zvyk deformovať ženské lebky, ktorý bol silný hlavne u Germánov, ktorí prišli do styku nomádskymi kmeňmi.

Podľa všetkého mali Germánky v spoločnosti významné postavenie a neboli len akosi bezvýznamnou spoločenskou vrstvou, ale ich postavenie sa mohlo vyrovnáť i mužom.

Tacitus nás informuje i o otrokoch, no ich spoločenské postavenie nie je až tak jasné. Otroci môžu byť rôzneho pôvodu, buď sú to dĺžníci, alebo sú „domáceho“ pôvodu, prípadne sú to zajatci. Do otroctva sa môžu dostať i súkmeňovci za dlhy. Tacitus pritom hovorí iba o možnosti straty slobody pri hre⁴¹, no práve preto je pravdepodobné otroctvo pre dlhy. Germánskych otrokov však môžeme deliť ešte iným spôsobom. Tacitus informuje o otrokoch, ktorým bola pridelená pôda. Títo odovzdávali svojmu pánovi určitú časť úrody „...*Pán mu ukladá len mieru obilia, dobytká alebo šatstva ako nájomcovi.*“⁴² Pri normálnych okolnostiach boli otroci súčasťou rodiny a zaistovali svojmu pánovi rôzne služby.

Germáni, ktorí boli v neustálom styku s Rómom však určite poznali otroctvo v jeho klasickej forme a možno práve otroci boli jedným z výmenných artiklov v obchode s Rímskou ríšou. O rozsahu tohoto obchodu si však nedokážeme urobiť bližšiu predstavu.⁴³

Medzi Germánmi dominoval obchod s Rímskou ríšou, ktorý bol veľký svojím rozsahom a zemepisným záberom. Predmety sa nachádzajú niekedy vo veľkých množstvách, čo je však asi len minimum z ich skutočného množstva. No netreba zabúdať, že niektoré predmety môžu mať iný pôvod (korisť, dary...).

Namieste je otázka, kto organizoval obchod? Boli to samotní Germáni, alebo Rimania? Z konca 2. a začiatku 3. storočia máme doložený príklad obchodníka – tlmočníka Quinta Atilia Prima z Boldogu (Slovensko). Pri rekonštrukcii románskeho kostola bol objavený kamenný náhrobok, na ktorom bolo uvedené meno Quinta Atilia Prima. Náhrobok sa interpretuje ako hrob obchodníka – tlmočníka.⁴⁴

⁴⁰ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čiech, s. 704.

⁴¹ Por. Germánia (25), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 59.

⁴² Germánia (25), tamže, s. 59.

⁴³ SCHLETTE, F.: Germáni. Mezi Thorsbergem a Ravennou. Praha 1977, s. 104.

⁴⁴ Porovnaj KOLNÍK, T.: Q. Atilius Primus – Interpres, Centurio und Negotiator. In: Acta Archeologica Hungarica 30, Budapešť 1978, s. 61 Pre objektivitu treba uviesť, že náhrobok býva interpretovaný rôzne.

Germáni však neboli iba pasívni príjemcovia tovaru dodávaného rímskymi obchodníkmi.⁴⁵ Týka sa to hlavne kmeňov žijúcich v pohraničí.

Archeologické nálezy jasne hovoria, aký tovar sa dovážal, samozrejme s výnimkou tovaru organického pôvodu. Veľmi často to boli bronzové nádoby (vedrá na víno, naberačky, sitká), sklenené, zlaté a strieborné predmety „...avšak naši najbližší susedia si v dôsledku obchodných stykov zlato a striebro vávajú...“⁴⁶

Medzi najčastejšie bronzové predmety patrili tzv. Hemmoorské vedrá ktorých výrobné dielne sa nachádzali v dolnom Nemecku. Iné bronzové nádoby sa dovážali z krajín na strednom Dunaji a zo severného Balkánu.

Sklenené predmety boli cenené hlavne u germánskej aristokracie. Väčšina známeho skla pochádza z 3. a 4. storočia. Obľuba skleneného tovaru neprestala ani po zániku Rímskej ríše, franské sklo bolo dovážané do severných krajov ešte v 6. storočí.⁴⁷

Hlavne z bohatých hrobov máme doložené strieborné nádoby. Tieto pravdepodobne boli skôr darmi alebo korisťou. Určite to platí hlavne o náleze dvoch pohárov z hrobu v Hoby. Oba nesú meno výrobcu Cheirisofa a podpis vlastníka Silia.⁴⁸

Jeden z najväčších pokladov strieborného riadu bol objavený pri Hildesheime. Nachádzalo sa tu asi 70 strieborných nádob!

Okrem kovových nádob Germáni dovážali keramiku tzv. Terra sigillata. Ďalším obchodným artiklom boli zbrane, ktoré však mohli doniesť i Germáni slúžiaci v rímskej armáde. Ale obrovské depoty zbraní v rašeliniskách potvrdzuje skôr obchod s nimi.

Ako protihodnotu poskytovali Germáni pravdepodobne otrokov, poľnohospodárske produkty a ženské vlasy. No najväčší záujem Rimanov vzbudzoval jantár z baltského pobrežia. Tacitus píše, že jeho význam nedoceniili: „*Sami ho (jantár) nepoužívajú, zbiera sa surový, nespracovaný sa priváža na trh a čudujú sa cene, ktorú zaň dostávajú.*“⁴⁹ Surový jantár bol vo väčšej miere nájdený v okolí Vratislavy. Vyznamné obchodné stredisko mohlo existovať na ostrove Fynn v okolí Gudme.⁵⁰

Dokladom častých obchodných stykov sú nálezy rímskych mincí. Vyskytujú sa v pokladoch i jednotlivo. Tacitus píše, že mince používali hlavne Germáni v pohraničí, zatiaľ čo ostatní uprednostňovali výmenný obchod. Mince mohli Germáni používať tiež na trhoch v rímskych provinciách. Nie je známy prípad,

⁴⁵ SCHLETTE, F.: Germáni. Mezi Thorsbergem a Ravennou, s. 104.

⁴⁶ Germánia (5), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 51.

⁴⁷ Por. TODD, M.: Germáni, s. 87.

⁴⁸ Por. tamže.

⁴⁹ Germánia (45), Tacitus, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 67.

⁵⁰ TODD, M.: Germáni. Praha 1999, s. 92.

že by razili vlastné mince a sú tiež pochybnosti, že by podobné platidlá používali vo vzájomnom styku.⁵¹

Pre obchodnú dopravu v Germánii mala zrejme najväčší význam plavba po riekach, alebo pozdĺž pobrežia. Dokladom moreplavby sú lode, ktoré spomíname nižšie (Hjortspring, Nydam) i keď v tomto prípade ide najskôr o lode bojové.

V pozemnej doprave možno slúžili vozy, ale okrem kultových dvojkolesových vozov (Napríklad Dejberg v Dánsku) ich doklady nemáme. Až z doby vikingskej máme doložené sane. Vozy rímskych obchodníkov zvyčajne uniesli 200 až 400 kilogramov, hmotnosť prepravovaného tovaru určovali predpisy, ťažnými zvieratami bol vól, somár, mulica, menej často kôň.⁵²

Na germánskom území neexistovala cestná sieť vo vlastnom slova zmysle, ale cestovalo sa stále tými istými cestami, ktoré ponúkali prírodné podmienky. Doprava sa sústreďovala zvlášť v priesmykoch a údoliach. Jedna cesta viedla z Carnunta údolím Moravy a Moravskou bránou k Odre a ďalej až k ústiu Vistry, iná trasa smerovala cez Moravu do Čiech, odtiaľ pokračovala po prúde Labe, alebo cez Chebsko do Pomohania a potom z Mohúčskej kotliny nížinou Wettenu a pozdĺž Fuldy a Vesery k severu.⁵³

„Striebro a zlato im bohovia nedožičili...⁵⁴ Ani železa nemajú nazvyš...“⁵⁵
Tieto Tacitove tvrdenia nie sú úplne pravdivé, hlavne na nálezy železa nebola Germánia až tak chudobná.⁵⁶

Zo zlata sa vyrábali šperky a ozdoby. Zlato bolo v 1. a 2. storočí vzácne a väčšinou pochádzalo z rímskeho sveta alebo z čiernomorskej oblasti. V 3. storočí sa zlaté predmety začínajú objavovať častejšie a od 4. storočia sú už relatívne bežné.⁵⁷

Antickí autori píšú, že Germáni majú nedostatok železa, ale skutočnosť je iná. V staroveku sa najdôležitejšie náleziská nachádzali v Porúří, Harze, v Šlezvicko-Holštýnsku, v Jutsku, v Čechách, na Slovensku, v Sliezsku a Svätokrížskych horách. Práve vo Svätokrížskych horách sa našlo okolo 3000 hutníckych pecí dokladajúcich bohatú železiarsku výrobu. Bola tu objavená 20 metrov hlboká ťažobná šachta.⁵⁸

⁵¹ Por. KURZ, K.: Vnitřní směna u tzv. Barbarských kmenů ve Starověku – II. Numismatika 9. Bratislava 1986, s. 187.

⁵² NOVOTNÝ, B.: Slovom a mečom. Martin 1995 s. 107.

⁵³ SCHLETTE, F.: Germáni. Mezi Thorsbergem a Ravennou, s. 121.

⁵⁴ Germánia (5 a 6), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 51.

⁵⁵ Tamže s. 51.

⁵⁶ Por. WALDHAUSER, J. – KOŠNAR, L.: Archeologie Germánů – v Pobjizeří a v Českém ráji. Praha 1997, s. 55.

⁵⁷ Por. TODD, M.: Germáni, s. 116.

⁵⁸ KACZANOWSKI, P. - KOZŁOWSKI, K. J.: Wielka historia Polski. Tom 1. Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.). Kraków 1998, s. 305.

Najrozšírenejšie hutnícke pec boli hlinené ťachtové pece, s ktorými sa stretávame už od 1. storočia. Ťachtové pece mohli dosiahnuť teplotu 1200 stupňov Celzia. Z kovu sa často vyrábali ingoty alebo priamo náradie a zbrane. Zručnosť germánskych kováčov bola veľká. Dokonca jeden z germánskych bohov mal ako atribút kladivo.⁵⁹ Kováči boli pochovávaní so svojím náradím. Germánski kováči boli pravdepodobne slobodní.⁶⁰

Hrnčiarstvo bolo zo začiatku zaostalejšie, ale keď sa v 3. storočí rozšíril hrnčiarsky kruh, jeho kvalita vzrástla. Obyvateľom germánskeho sídliska obyčajne stačila jedna alebo len niekoľko pecí.⁶¹ Preto nie je pravdepodobná existencia vrstvy hrnčiarov. Výnimkou môže byť poľská Igolomia, kde bolo odkrytých 150 pecí slúžiacich na vypaľovanie keramiky.⁶²

Textilná výroba ako skutočné remeslo u Germánov neexistovalo, odev sa vyrábala väčšinou podomácky.

V germánskej spoločnosti okrem spracovateľov kovov neexistovala remeselnícka vrstva. Väčšina remesiel bola domáceho pôvodu.

Zdá sa, že zo začiatku bolo poľnohospodárstvo primitívne, čo usudzujeme najmä z Caesarovho výroku: „*No nikto nemá ani kúsok súkromného... Neživí sa veľmi zbožím, ale zväčša mliekom a mäsom zo statku.*“⁶³ Naopak Tacitus nás informuje už o vyspelejšom hospodárení s pôdou: „*Ornú pôdu zaberajú všetci spoločne podľa počtu obrábatel'ov, potom si ju medzi sebou delia podľa dôstojnosti...*“⁶⁴ Tacitova správa sa hodí najlepšie na úhorové hospodárstvo, kedy bola časť pôdy ponechaná úhorom.⁶⁵ Obrábaniu polí sa asi venovali hlavne ženy „*Práve tí najudatnejší a najbojovnejší nerobia nič, starosť o dom, o domácnosť a o polia zverujú ženám a starcom, čiže najslabším z rodín, sami leňošia.*“⁶⁶ Výnosy z polí neboli veľké, s prebytkom na obchod nemožno veľmi rátať.

Caesar i Tacitus hovoria o veľmi rozšírenom dobytkárstve. Doložená je väčšina „bežných“ domácich zvierat (hovädzí dobytok, ošípané, ovce, kozy...).

Germánske poľnohospodárstvo nebolo teda vzhľadom na dobu ničím výnimočné. Väčšinu poľnohospodárskych prác zaisťovali doma zostávajúce obyvatel'stvo.⁶⁷ Teda väčšinou nie muži, ktorí sa často zúčastňovali bojových výprav.

⁵⁹ Donar, neskôr Thór

⁶⁰ SCHLETTE, F.: Germáni. Mezi Thorsbergem a Ravennou, s. 81.

⁶¹ Tamže s. 85.

⁶² KACZANOWSKI, P. – KOZŁOWSKI, K. J.: Wielka historia Polski. Tom 1. Najdawnejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.), s. 306.

⁶³ Caesar (4, 1), CAESAR, G. I.: Zápisky o vojne v Galii. Zápisky o občianskej vojne a iné, s. 77.

⁶⁴ Germánia (26), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, Histórie, s. 59, Výnimku tvoria otroci (Bližšie pozri kapitulu o otrokoch).

⁶⁵ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čiech, s. 723.

⁶⁶ Germánia (15), TACITUS, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, Histórie, s. 55.

⁶⁷ Informuje je o tom Caesar (4, 1), CAESAR, G. I.: Zápisky o vojne v Galii. Zápisky o občianskej vojne a iné, s. 77.

Po výskume antických prameňov sa zdá, že kňazská vrstva nemala až tak význačné postavenie (ako napríklad keltskí druidovia).⁶⁸ „*Germáni majú celkom inakšie obyčaje ako Galovia. Ved' nemajú ani druidov na vykonávanie náboženských obradov, ani sa nestarajú o obete. Za bohov uznávajú iba tých, ktorých vidia a ktorých pomoc zjavne pociťujú teda Slnko, Mesiac, a Oheň. O ostatných bohoch ani nepočuli.*“⁶⁹ Zbežnosť takýchto úsudkov je dosť jasná a neskôr Tacitus mnoho údajov upresnil.⁷⁰

Tacitus píše, že za určitých okolností mohli obrady vykonávať samotní náčelníci. Pri opise veštických rituálov pomocou koní, Tacitus píše: „...*kňaz a kráľ alebo náčelník obce ich sprevádzajú a pozorujú ich erdžanie a fŕkanie.*“⁷¹ Tacitus tiež píše, že kňazi boli považovaní za božích sluhov.

O kulte a rituáloch nemáme mnohé písomné zmienky, preto si musíme pomôcť archeologickými nálezmi.⁷² Typickým príkladom sú dva známe zlaté rohy z Gallehusu v južnom Dánsku. Bývajú datované do prvej polovice 5. storočia. Podľa dosť vierohodného výkladu zobrazuje prvý roh jarne a letné rituály a druhý jesenné a zimné obrady. Pochopiteľne sa tým nevysvetlia všetky otázky a početné výjavy a symboly zostávajú naďalej neobjasnené.⁷³ Nachádzajú sa tu vyobrazenia bohov, zvierat, netvorov, či jednotlivé kulty. Kult plodnosti sa asi objavuje v podobe zvierat a hadov dojíacich mláďatá. Kult koňa, pravdepodobne súvisí s bohom nebies, tu má evidentne významné miesto. Kone sa všeobecne vyskytujú v germánskej mytológii pomerne často. Tacitus tiež spomínal na viacerých miestach kone – „*V lesoch a hájoch, čo som už spomínal chovajú na obecné trovy biele kone nepoškrvnené nijakou prácou v službách človeka.*“⁷⁴

V náboženskej praxi Germánov malo veľký význam veštenie. Najslávnejšie veštkyne boli ženy.⁷⁵ Obľúbené boli veštby z letu vtákov. Pre veštenie mali veľký význam už spomínané kone. Rozšírené boli i veštby z ovocných stromov.

Častým prejavom kultu bolo i ukladanie rôznych obetí, či už do prameňov, studní, riek. Pričom častými obeťami boli i ľudia. Najlepšie preskúmaný je rad obetí z Brodelbrunnenu, minerálneho prameňa v Bad Pyrmonte v Dolnom Sasku (3. storočie). Našlo sa tu veľké množstvo spôn (rímskych i germánskych), mince, kovové predmety. Zdá sa, že liečivý prameň bol poznaný už v germánskej spoločnosti.⁷⁶

⁶⁸ Porovnaj PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: *Pravěké dějiny Čech*, s. 740.

⁶⁹ Caesar (6, 21), CAESAR, G. I.: *Zápisky o vojne v Galii. Zápisky o občianskej vojne a iné*, s. 129.

⁷⁰ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: *Pravěké dějiny Čech*, s. 739.

⁷¹ Germánia (10), TACITUS, P. C.: *Agricola, Anály, Germánia, História*, s. 53.

⁷² Porovnaj ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí / II Od Gautama Budhu po víťazstvo kresťanstva*. Bratislava 1997, s. 125.

⁷³ TODD, M.: *Germáni*, s. 108.

⁷⁴ Germánia (10), TACITUS, P. C.: *Agricola, Anály, Germánia, História*, s. 53.

⁷⁵ Tamže.

⁷⁶ TODD, M.: *Germáni*, s. 101.

Germáni vytvárali špeciálne obetné šachty, napríklad v durínskom Greusse-ne (Na dne sa našli hlinené nádoby z toho jedna v tvare diviaka). Obetná studňa sa nachádza v Regensburgu - Hartingu, kde sa našli dobité ľudské obeť.⁷⁷ Veľké množstvo rozličných depotov sa našlo hlavne v severnej Európe (Napríklad v Nydame, Thorsbjerg, Vimos), ktoré majú ešte staršiu tradíciu. Na niektorých náleziskách sa našli až stovky predmetov, alebo dokonca celé lode (Hjortspring⁷⁸, Nydam). Časté sú i obrovské množstvá zbraní, pričom tie boli veľakrát pred obeťou deformované.⁷⁹

Časté sú i živé obeť, napríklad koní, ale i ľudí (V Skedemosse sa našlo viac ako sto kostier koní). V archeologických nálezoch sa niekoľkokrát prišlo na rituálne pohreby psov tesne u stien sídiel⁸⁰ (v Čechách kostrové pohreby napríklad v Tuchloviciach pri Kladne, alebo v Jenišově Újezdě pri Bíline, kde boli objavené tri psie skelety, i inde: v Dánsku psie skelety v Lundesgaarde na ostrove Fyn a v Ginderupe, kde boli žiarové pozostatky psa nájdené blízko vchodu do domu).⁸¹ Niekedy bola súčasťou náboženských rituálov i ľudská obeť. Známe sú hlavne prípady z rašelinísk severnej Európy (Tollund, Grauballe a Windeby v Dánsku). V strednej Európe máme tiež doložené nálezy, o ktorých môžeme uvažovať ako o obetiach (V Ondrochove – Lipovej sa našla jama s pohodeným dieťaťom. Na jeho lebke sa našli stopy násilia, navyše na dne bol srnec s parožíom). I keď pri niektorých prípadoch nemožno vylúčiť tresty. „*Tresty sa líšia podľa druhu priestupku: zradcov a prebehľíkov vešajú na stromy, zbabelcov, ako aj tých čo sa vyhýbajú vojne a smilníkov topia v bahne a v močiari nahádzu na nich prútie*.“⁸² Niekedy dostal zasvätený zvláštne jedlo (Napríklad v Tollunde sa našli zvyšky kaše v žalúdku obetovaného). Tak isto ľudia mohli byť obetovaní pri stavbe príbytku. (Hessens-Dolné Sasko, Tofting pri Tönningu).⁸³

Práve ľudská obeť je prirodzene chápaná ako obeť najvyššia. A veľkosť niektorých votívnych depotov dokladá veľkú úctu (alebo strach?) Germánov k ich bohom.

Germáni nepochybne verili v existenciu duší, čo by mohli dokladať časté „otvory pre dušu“ na dne urien.

Nie je jasné do akej miery preberali Germáni cudzie náboženské vplyvy (napríklad rímske). I kresťanstvo sa začalo šíriť medzi nimi až po ich usadení sa v Rímskej ríši. No i tu existujú výnimky, známa je legenda o markomanskej kráľovnej Fritigile, ktorá si dopisovala s milánskym biskupom Ambróziom. Druhý

⁷⁷ Porovnaj RIND, M. M.: Menschen – offer. Regensburg 1966, s. 164.

⁷⁸ 19 metrov dlhá loď, ktorá bola postavená bez jediného klinca, takže o jej kultovom využití nemôže byť pochýb (nemohla by plávať).

⁷⁹ Porovnaj BEMMANN, G. – BEMMANN, J.: Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabunden. Neumünster 1998, s. 210 – 215.

⁸⁰ Pravdepodobne stavebné obeť.

⁸¹ PLEINER, R. – RYBOVÁ, A.: Pravěké dějiny Čiech, s. 741.

⁸² Germánia (12), Tacitus, P. C.: Agricola, Anály, Germánia, História, s. 53.

⁸³ Porovnaj RIND, M. M.: Menschen – offer, s. 166-167. Boli tu objavené kostry detí, no pre objektivitu treba dodať, že sa uvažuje aj o ich nenásilnej smrti.

prípodom je gótsky biskup Wulfila, ktorý preložil bibliu do gótskeho jazyka. Väčšina Germánov prijala kresťanstvo až po príhode do Rímskej ríše, ale nestali sa hneď katolíckmi, ale skôr prívržencami Ariánovho učenia.

Teutonic society during the period of the Roman Empire (Summary)

Teutonic community in the 1st to 4th centuries A.D. is discussed. Written sources are compared to those offered by archaeology. Written sources involve the works of Roman historians Tacitus, Caesar and Marcellinus. The most extensive information on the Teutonic society can be found in archeologic sources, in particular in burrial places of Teutons.

Family was a basic social unit. Next levels were commune and tribe. The tribe was headed by chief. His office was hereditary or elected. Chief often exercised religious ceremonies. There was not clergy as a class.

Status of women was better than in other ancient societies. Economy was supported predomienantly by trade with the Roman Empire. Agriculture was rather simple.

ZÁKLADNÁ CHARAKTERISTIKA VÝCHODNEJ POLITIKY KONRÁDA II. (1024–1039)

Miroslav Lysý

13. júla 1024 cisár Henrich II. zomrel a nezanechal po sebe žiadnych potomkov a ani nevymenoval žiadneho svojho nástupcu,¹ čím vymrela otovská (saská) dynastia. Medzi týmto dátumom a zvolením nového kráľa Konráda II. sa tak ríša ocitla bez panovníka. Pre nás môže byť zaujímavý fakt, že teoreticky sa novým panovníkom mohol stať aj syn uhorského kráľa Štefana Imrich, keďže bol synovcom Henricha II.,² na zvolenie za nemeckého kráľa ale iste nemal veľké šance. Henrich II. mal síce aj brata Bruna, ale ten zastával biskupský úrad a ako kandidát neprichádzal do úvahy. Nakoniec sa teda rozhodovalo medzi dvoma kandidátmi, ktorí boli pravňukmi Ota I. Obaja sa zhodou okolností volali Konrád (pre ich rozlíšenie sa v literatúre používajú prezývky „starší“ a „mladší“) a ich súboj trval až do septembra 1024, keď sa podarilo presadiť ako kráľa Konráda staršieho.³ Nový panovník bol súčasne aj zakladateľom sálskej dynastie, ktorá vládla ríši do roku 1137.

Ak o Henrichovi II. môžeme povedať, že v porovnaní s Otom III. výrazne zmenil kurz východnej politiky, Konrád II. ho výrazne zmenil voči Uhorsku. Jeho protiuhorská politika bola vlastne výsledkom jeho cieľov vo vnútornej i zahraničnej politike ríše. Spočiatku bola spôsobená skôr vzájomným narážaním záujmov týchto dvoch celkov, aby nakoniec prerástla do otvoreného vojenského konfliktu. Nemožno teda celkom povedať, že by Konrád sledoval podobné ciele ako neskôr jeho syn Henrich III.

Do roku 1027, keď sa nový nemecký kráľ vydal na italskú výpravu, sa Konrád zdržiaval v ríši; zaoberal sa situáciou v Lotrinsku a Sasku. Zo Saska prišiel do Regensburgu, kde sa venoval problematike juhovýchodnej hranice.⁴ Z Regensburgu odcestoval do Švábska a v Bambergu obdaroval grófa Arnolda z Wels-Lambachu, jeho manželku Regiulindu a ich synov majetkami medzi Dunajom a Moravou⁵ a takisto dostal majetky na hraniciach Korutánska a Uhorska korutánsky gróf Viliam II.⁶ Obe donácie sa uskutočnili v jeden deň: 11. mája 1025.

¹ BEUMANN, H.: Die Ottonen, Stuttgart – Berlin – Köln 1997, s. 176.

² BOSHOFF, E.: Die Salier. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1987, s. 34.

³ Podrobnejšie o voľbe pozri WOLFRAM, H.: Konrad II. (990–1039), München 2000, s. 61–63.

⁴ Tamže, s. 78.

⁵ Monumenta Germaniae historica Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, Tomus IV.: Conradi II. diplomata, ed. H. BRESSLAU, Hannoverae et Lipsiae 1909, s. 36.

⁶ Tamže, s. 35.

V roku 1027 sa vybral Konrád II. na výpravu do Itálie, ktorej hlavným cieľom bola cisárska korunovácia. Okrem iných problémov, ktoré tam musel riešiť, bol aj konflikt dvoch patriarchátov medzi Aquileou a Gradom a medzi ich patriarchami Poppom a Orsom. V celom spore išlo o to, že Benátky politicky nezávislé na ríši by sa dostali pod právomoc patriarchátu na území ríše (čiže pod Aquileu). Po vnútorných rozporoch v Benátkach, počas ktorých došlo k úteku dóžu Ota Orseola, švagra uhorského kráľa Štefana, sa aquilejský patriarcha Poppo zmocnil násilím Grada a tento akt sa snažil legalizovať.⁷ Keď sa objavil Konrád v Itálii, na synode, ktorá sa touto otázkou zaoberala, a na ktorej mal čerstvo korunovaný cisár hlavné slovo, sa nakoniec rozhodlo v neprospech cirkevnej nezávislosti Benátok.⁸

Napriek tomu, že v roku 1027 už Oto Orseolo nebol dóžom a jeho syn Peter sa ešte nestal následníkom uhorského trónu, zdá sa, že udalosti okolo tohto sporu mali v Uhorsku negatívny ohlas. Neznamenali úplný prelom v nemecko-uhorských vzťahoch, zrejme ich však poznačila nedôvera Uhrov voči novému cisárovi. Musíme totiž počítať aj s hypotézou, že sa Otova manželka, Štefanova sestra, ku ktorej mal iste dobrý vzťah, počas svojho vyhnanstva zdržiavala v Uhorsku.⁹

Na ďalší problematický bod v nemecko-uhorských vzťahoch sa nečakalo dlho. Konrád II. sa totiž z Itálie ponáhlal rovno do Bavorska, kde 24. júna 1027 nechal zvoliť svojho syna za bavorského vojvodu. Pokiaľ môžeme veriť neskorému dielu *Annales Boiorum*, voľby sa zúčastnili aj vyslanci uhorského kráľa Štefana a kráľovnej Gizely, ktorí presadzovali svojho syna Imricha.¹⁰ Miesto neho nechal zvoliť cisár svojho desaťročného syna.¹¹ Jeho čin bol očividne snahou zaistiť si nástupníctvo svojho syna (a tým aj novej dynastie), ktorého čoskoro nechal zvoliť aj za nemeckého kráľa. To bolo určite dôležitejšie ako snaha nepohnevať si Uhorsko. Navyše ak Imrichovi rodičia ráтали s eventualitou, že ich syn by sa mohol reálne uchádzať o Bavorské vojvodstvo, museli byť naivní. Od vlády Imrichovho strýka, teda cisára Henricha II. sa totiž výrazne obmedzila inštitúcia voľby, ktorá podľa *Lex Baiuvariorum* bola spolu s úlohou kráľa dôležitá

⁷ BOSHOFF, E.: *Die Salier*, s. 51.

⁸ Jeho rozhodnutie bolo zrejme namierené hlavne proti korutánskeho vojvodovi Adalberovi; kvôli tomu si potreboval čo najbližšie zaviazať aquilejského patriarchu; por. tamže, s. 51–52.

⁹ Por. napr. BRUNER, K.: *Österreichische Geschichte II. 907–1156: Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert*. Hrsg. von H. WOLFRAM. Wien 1994, s. 181.

¹⁰ Aventinus, scriptor historiarum Baioaricarum, praeceptor Ludovici et Ernesti principum Bavariae: *Annales Boiorum, Catalogus fontium historiae hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi 800 usque ad annum 1301 I*, ed. A. F. GOMBOS. Budapestini 1937, s. 358. Podľa Aventina bolo výsledkom nezvolenia Imricha za vojvodu vypovedanie vojny zo strany Uhorska, Aventinus zrejme považoval túto udalosť omylom za priamu príčinu vojenského konfliktu v roku 1030.

¹¹ WOLFRAM, H.: *Konrad II.*, s. 133.

pre ustanovenie nového vojvodu. Bavorsko sa fakticky stávalo korunnou krajinou a voľba stratila na význame, až kým ju Henrich III. úplne neobišiel.¹²

Nový prejav nepriateľstva sa ukázal pri posolstve do Byzancie na čele so štrasburským biskupom Wernerom. Malo za cieľ potvrdiť status quo dosiahnutý saskou dynastiou a takisto zodpovedalo zvyku snažiť sa o rodinné spojenie medzi oboma cisárstvami.¹³ Poslovia sa vydali na jeseň 1027 po dunajskej ceste, ktorú Štefan pred časom otvoril pre pútnikov smerujúcich do Jeruzalema. Štefan však Konrádovým poslom prechod cez svoje územie zakázal. Nespôsobilo to, samozrejme, neúspech posolstva samotného; vyslanci boli tým len nútení zmeniť smer cesty cez Veronu, Benátky a po mori do Konštantínopolu.¹⁴ Aby sme mohli objasniť dôvody Štefanovho rozhodnutia, musíme sa samozrejme obzrieť nielen na výsledok Konrádovej protibenátskej politiky v Itálii, výsledok voľby bavorského kniežaťa, ale zrejme aj na predchádzajúce byzantsko-uhorské vzťahy. Štefan pomohol počas výpravy proti Bulharsku byzantskému cisárovi Bazileovi II. Aj vďaka tomu sa z Byzancie stal sused Uhorska – a treba podotknúť, že mocný sused, lebo na čele s Bazileom II. dosiahol východné cisárstvo jeden zo svojich najväčších mocenských rozmachov. Ako pripomína H. Wolfram, výsledok tohto susedstva sa prejavil v roku 1024 v podobe mimoriadne úspešnej námornej výpravy Byzancie proti Chorvátsku.¹⁵

Navyše nový nemecký cisár Konrád II. neváhal ohroziť bývalého stredoeurópskeho spojenca a Uhorsko sa tým dostalo do nie príliš závideniahodnej polohy medzi dvoma silnými veľmocami. A tak sa zdá, že každé zblíženie medzi západnou a východnou ríšou mohlo ohroziť postavenie Uhorska.¹⁶

Na základe daných faktov, ktoré nám Konrádov životopisec Wipo ponúka, však ťažko možno hodnotiť, čo presne Štefan sledoval. Musel vedieť, že posolstvo do Byzancie skôr alebo neskôr dorazí, preto jeho krok možno považovať za demonštráciu alebo nepriateľské gesto, v reči symbolov to však iste znamenalo veľa.

Celý sled udalostí, ako sme ho vyššie popísali, viedol takmer nezadržateľne k vojenskému vyvrcholeniu. Ak sa teda pozrieme bližšie na rok 1030, javí sa nám ako logický výsledok napätých nemecko-uhorských vzťahov počas prvých rokov panovania Konráda II., ktorý prerušil dlhotrvajúce obdobie pokoja a, ak aj nie priateľstva, tak aspoň mieru na oboch stranách. Avšak ešte predtým, ako si

¹² STÖRMER, W.: Bayern und bayerische Herzog im 11. Jahrhundert. Fragen der Herzogsgewalt und der königlichen Interessenpolitik. In: Die Salier und das Reich I, hrsg. von S. WEINFURTER, Sigmaringen 1991, s. 504–506, 513–515.

¹³ Por. WOLFRAM, H.: Die Gesandtschaft Konrads II. nach Konstantinopel (1027/29). Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 100, 1992, s. 162.

¹⁴ K priebehu posolstva pozri Gesta Chuonradi II. imperatoris 22, Wiponis opera, ed. H. BRESSLAU, Scriptores reum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi, Hannoverae et Lipsiae 1915, s. 41–42.

¹⁵ WOLFRAM, H.: Die Gesandtschaft Konrads II. nach Konstantinopel, s. 164.

¹⁶ Tamže, s. 165.

opíšeme priebeh nemecko-uhorskej vojny z roku 1030, sledujme chvíľu situáciu na sever od Uhorska, čím postavíme aj Konrádov vpád do Uhorska do trochu iného svetla.

Keď v roku 1024 nastupoval Konrád II. na trón, na východnej hranici ho čakalo nemilé prekvapenie: Boleslav Chrabrý prijal kráľovský titul,¹⁷ na čo Konrád nebol vtedy schopný reagovať. Boleslav však čoskoro zomrel a na jeho miesto nastúpil jeho syn Mieško II., ktorý sa takisto nechal korunovať.¹⁸ Konráda vtedy čakala jeho italská výprava, no keď sa v roku 1027 z nej vrátil už ako cisár, prehľbil priateľstvo s dánsko-anglickým kráľom Knutom, ktorý hral rozhodujúcu úlohu v koalícii medzi Dánmi, Billungovcami, Obodritmi, Brémsko-Hamburským arcibiskupstvom a ríšou,¹⁹ čím nemecký panovník Piastovca úspešne izoloval od prípadných spojencov. Na jar 1028 podnikol Mieško výpravu do východného Saska.²⁰ Existencia tejto výpravy býva niektorými historikmi spochybňovaná, nie je však na to veľký dôvod, išlo asi o Mieškovu odpoveď na Konrádovu spojeneckú politiku pri poľských hraniciach. Konrádova odplata mala prísť v lete nasledujúceho roku. Jeho vojsko sa však len s námahou dostalo k Budyšínu, ktorý obľahlo, muselo sa však bez úspechu vrátiť s vyhlídkou, že sa vráti ďalší rok.²¹ Českému a uhorskému panovníkovi v tomto období iste neušlo oslabenie Poľska a je veľmi pravdepodobné, že počas tejto výpravy využili obaja viazanie poľských síl a získali späť územia, ktoré si pred necelými troma desaťročiami podriadil Boleslav Chrabrý.²²

Nasledujúceho roku Konrád opäť zhromaždil veľké vojsko, aby sa s ním pohol na východ. Tentoraz však nešiel opraviť výsledok výpravy z predchádzajúceho roku, ktorá sa zastavila pri Budyšíne, ale celkom nečakane zaútočil proti Uhorsku. O príčinách výpravy nás informuje Konrádov životopisec Wipo, podľa ktorého sa „v tom čase udiali vinou Bavorov mnohé nesváry medzi národom Uhrov a Bavormi, tak vykonal uhorský kráľ Štefan mnohé útoky

¹⁷ Boleslav Chrabrý bol s najväčšou pravdepodobnosťou korunovaný už Otom III. v súvislosti s tzv. hniezdenským aktom; por. Fried, J.: Otton III i Bolesław Chrobry. Warszawa 2000, s. 74. Neskôr tento kráľovský titul ríša neuznala a až po smrti Henricha II. sa Boleslav odvážil nechať korunovať za kráľa.

¹⁸ Por. LABUDA, G.: Mieszko II król Polski (1025–1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego. Kraków 1992, s. 66–67.

¹⁹ Por. WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 233.

²⁰ Annales Hildesheimenses ad a. 1028, contulit G. WAITZ, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Hannoverae 1878, s. 35.

²¹ WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 236.

²² STEINHÜBEL, J.: Uhorské kráľovstvo a Nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana I., Historický časopis 48, 2000, 1, s. 19. O Morave hovorí LABUDA, G.: Mieszko II, s. 72 a WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 236. Niektorí českí historici (nesprávne) predpokladajú dobytie Moravy už za Boleslava Chrabrého: KRZEMIENSKA, B.: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat? Historica 19, 1980, s. 195–243, z nej vychádza najnovšie aj ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997, s. 31 a 51.

*a koristné nájazdy do krajiny Norikov, to jest do Bavorska.*²³ Wipo, ako uvidíme nižšie, nás informuje o udalostiach spojených s touto výpravou tendenčne, preto myšlienka, že to všetko mohol zvaliť na Bavorov, aby očistil svojho cisára, je síce lákavá, no nemôžeme sa ňou dať zväbiť. Je omnoho pravdepodobnejšie, že Konrád len využil danú situáciu, aby zasiahol proti nepohodlnému susedovi.

H. Wolfram predpokladá, že záujem na vojne s Uhorskom mala predovšetkým skupina Bavorov okolo babenberského markgrófa Adalberta, Arnolda z Wels-Lambachu a korutánskeho grófa a markgrófa Viliama II.²⁴ Ide o ľudí, ktorých Konrád obdaroval pozemkami na východe a ktorí by ťažili z postupu proti Uhorsku. Zrejme kvôli nim Štefan podnikol niekoľko akcií do Bavorska. Ak navyše Konrád, zamestnaný bojom proti Mieškovi, videl, že sa na jeho neúspešnej výprave „priživuje“ Štefan, s ktorým nemala ríša práve najlepší vzťah a ktorý navyše podniká nájazdy na ríšske územie, určite nebolo treba dlho presviedčať cisára o potrebe zásahu proti Uhorsku.

Otvorenou otázkou by bolo, prečo Konrád nezasiahol proti Čechám, ktoré urobili to isté. Odpoveď je zrejme v tom, že Čechy neboli pre Konráda tak posilnené ako Uhorsko, s ktorým mala ríša napäté vzťahy. Je aj možné, že český zábor Moravy sa mohol udiť v zhode s Konrádom, na rozdiel od uhorského záboru Nitrianska.

Konrádova výprava však nedopadla úspešne. So Štefanovým vojskom sa zrejme vôbec priamo nestretol, zato v krajine bezpečne chránenej hustými lesmi a močiarimi mu podarilo dostať len k rieke Ráb,²⁵ a aby zachránil vojsko pred hladom, vrátil sa domov. Na spiatočnej ceste bolo jeho vojsko prenasledované uhorským, ktoré obsadilo Viedeň.²⁶ Wipo túto skutočnosť zatajil, podľa neho Konrád iba chystal proti Uhorsku ďalšiu výpravu v nasledujúcom roku,²⁷ čo nemôžeme s konečnou platnosťou vylúčiť.

Cieľom tejto výpravy nebolo pomstiť Poľsko, ktoré stratilo v prospech Uhorska Nitriansko, ani reštitúcia starých pomerov: odporuje to konkrétnej situácii, keď bol Konrád stále v nepriateľstve s Poľskom a navyše do Uhorska postupoval južne od Dunaja. Obsadením Nitrianska získalo Uhorsko nielen strategicky dôležité územie, ale aj novú prirodzenú hranicu, ktorá viedla pozdĺž

²³ *Gesta Chuonradi II. Imperatoris* 26, ed. H. Bresslau, s. 44: „*Eodem tempore multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Baioarios, culpa tamen Baioariorum, factae sunt, ita ut Stephanus rex Ungarorum multas incursiones et praedas in regno Noricorum, id est Baioariorum, faceret.*“

²⁴ WOLFRAM, H.: *Konrad II.*, s. 250.

²⁵ *Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1030*. In: *Fontes saeculorum noni et undecimi historiam ecclesiae hammaburgensis necnon imperii illustrantes. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Band XI*, Reutlingen 1961, s. 664.

²⁶ *Annales Altahenses maiores ad a. 1030*, recognovit E. L. B. AB OEFELE, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*, Hanoverae 1891, s. 18.

²⁷ *Gesta Chuonradi II. imperatoris* 26, ed. H. BRESSLAU, s. 44. Wipo vôbec o výprave nehovorí ako o neúspechu.

Karpát a ktorá chránila Uhorsko zo severu. Obsadením Nitrianska teda Uhorsko (a obsadením Moravy aj Čechy) získalo pevnejšie postavenie v stredoeurópskom priestore. Možno povedať, že v tomto roku dosiahlo Štefanovo Uhorsko jeden zo svojich vrcholov, a to bol práve dôvod Konrádovho zásahu, pre ktorého bolo silnejšie postavenie Uhorska v kontexte predchádzajúcich diplomatických roztržiek jednoducho neprijateľné. Konrád II. chcel zabrániť tomu, aby pri jeho zaujatosti na severe východnej hranice ríše nenastalo neželané posilnenie na juhu. Preto nezasiahol proti Oldřichovým Čechám resp. proti Břetislavovej Morave, ktorá, ako si ukážeme, na tejto výprave participovala.

Ďalšiu výpravu Konrád do Uhorska však neuskutočnil, a to pravdepodobne z dvoch dôvodov. Tým prvým bol fakt, že si naozaj nemohol dovoliť viesť vojnu na východe na dvoch frontoch, a druhý dôvod bol ten, že došlo k podpísaniu mierovej zmluvy s Uhorskom.

Z prameňov vyplýva, že išlo o ďalší nezávislý krok bavorskej politiky, tentoraz opačného charakteru, ako pred rokom 1030. Bola to bezpochyby reakcia na neúspešnú Konrádovu výpravu a obsadenie Viedne, čo muselo dať za pravdu „starým“ priaznivcom mierového vzťahu s Uhorskom. Wipo zdôrazňuje, že podpísanie mieru bolo dielom Konrádovho syna Henricha a udialo sa „*patre nescientem*“, teda bez Konrádovho vedomia,²⁸ navyše s jednotným rozhodnutím „*principium regni*“, čo naznačuje, že tu došlo k mierovým ústupkom práve pod tlakom bavorskej šľachty. Dojednanie mieru sa udialo podľa Altaišských análov, ktoré k tejto udalosti udávajú chybný rok, v Uhorsku,²⁹ no mohlo ísť aj o územie, ktoré Uhorsko získalo a mier sa mohol dohodnúť aj vo Viedni. Mierové rokovania viedol v mene nedospelého bavorského vojvodu Henricha VI. jeho poručník frizinský biskup Egilbert.³⁰ Najdôležitejším výsledkom mierovej zmluvy bolo prenechanie časti územia Štefanovi.³¹

Veľkým problémom, ktorý situáciu okolo roku 1030 značne zamotáva, je Kosmova správa o tom, že v roku 1030 knieža Břetislav napadol Uhorsko.³² Táto predpokladaná účasť Břetislava na Konrádovej výprave však nebola v literatúre jednoznačne prijatá; niektorí autori túto správu pokladajú za Kosmov omyl, ktorý zle datoval niektorú z neskorších Břetislavových výprav do Uhorska.³³ Iní autori predpokladajú, že išlo o spoločnú akciu nemeckého cisára

²⁸ Táto Wipova formulácia by sa však pokojne mohla vyložiť tak, že išlo o snahu zatajiť Konrádov podiel na mierovom ujednaní, ktorého základom bola strata časti ríšskeho územia.

²⁹ Ann. Altah. maior. ad a. 1033, rec. E. L. B. AB OEFELE, s. 19.

³⁰ Gesta Chuonradis II. imperatoris 26, ed. H. BRESSLAU, s. 44–45.

³¹ Toto územie získala ríša späť v roku 1043; Por. Ann. Altah. maior. ad a. 1043, rec. E. L. B. AB OEFELE, s. 33.

³² Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 41, ed. B. BRETHOLZ, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum nova series II. Berolini 1923, s. 76.

³³ GYÖRFFY, GY.: König Stephan der Heilige, Gyomaendrőd 1988, s. 177.

s moravským kniežat'om.³⁴ Okrem toho českí historici oprávnene upozorňujú, že nemecké pramene o Břetislavovej účasti nič nevedia, a že Kosmas naopak nič nehovorí o Konrádovi.³⁵ Je to zarážajúce najmä preto, lebo o ostatných spoločných akciách nemeckého panovníka s českým nemecké pramene vedia. V zásade však podľa našej mienky nemusí byť pochybnosť o tom, či sa výprava konala, tradícia o nej je jednoznačne obsiahnutá v českých prameňoch. Problémom ale je, že sa dá jednoducho spochybnit' dátum jej konania a iný dátum by, pochopiteľne, interpretáciu výpravy staval do úplne iného svetla. Kosmas totiž nie je jediný, kto nás o výprave informuje a ostatné pramene ju datujú inak – dôsledkom toho sa dá uvažovať o samostatnosti celej akcie. Všetky správy pochádzajú z jedného zdroja, ktorým sú nezachované české anály z obdobia približne okolo polovice 11. storočia.³⁶ Jedinou možnosťou, ako si môžeme overiť rok výpravy, je preto vzájomné porovnanie týchto správ. Do úvahy musíme brať však nielen údaje týkajúce sa priamo výpravy, ale aj ďalšie skupiny správ, ktoré na danú výpravu nadväzujú. Týka sa to smrti pražského biskupa Hizza a nástupu ďalšieho biskupa Severa (Šebířa).

Kosmas³⁷

Anno dominicae incarnationis **MXXX**. Hoc anno dux Bracizlaus magna cede prostravit Ungaros et terram eorum usque ad urbem Strigoniam devastavit. Eodem anno III. Kal. Februarii Izzo, quintus episcopus Pragensis ecclesie, transit ab hoc mundo bravio fruiturque iocundo. (...)

Anno dominicae incarnationis **MXXXI**. Sanctorum apostolorum Petri et Pauli in natalicio ordinatus est Severus episcopus a Magontino archiepiscopo.

Letopisy hradiš'sko-opatovické³⁸

Anno **1029**. Hoc anno dux Brecizlaus magna cede Ungaros stravit, procedens de Moravia, et usque ad Strigoniam terram illorum vastavit. Eodem anno Izo episcopus obiit IV. Kal. Februarii, cui Severus succesit, et in festo apostolorum Petri et Pauli episcopus est ordinatus...

Letopisy pražské³⁹

1030. Izo episcopus obiit. Severus sextus succesit.

³⁴ Por. WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 244.

³⁵ KRZEMIEŃSKA, B.: Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha. Československý časopis historický 25, 1977, č. 2, s. 261. Krzemieńska predpokladá, že sa výprava uskutočnila až v roku 1031.

³⁶ K nim najnovšie TŘEŠTÍK, D.: Počátky Přemyslovců, Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha 1997, s. 103–107.

³⁷ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 41, ed. B. BRETHOLZ, s. 76–77.

³⁸ Letopisy hradiš'sko-opatovické ad a. 1029, ed. J. EMLER, Fontes rerum Bohemicarum II (ďalej len FRB II), Praha 1874, s. 389.

³⁹ Letopisy Pražské ad a. 1030 et 1031, ed. J. EMLER, FRB II, s. 376–380.

1031. Severus episcopus ordinatus est.

Letopisy české⁴⁰

MXXX obiit Yzo, cui succedit Severus episcopus VI^{us}.

Kosmas i Letopisy hradištsko-opatovické priamo hovoria, že Hizzova smrť a Břetislavova výprava sa konala v tom istom roku. Rovnako sa zdá, že Severovo vysvätenie za pražského biskupa sa udialo až o rok neskôr, ako zomrel Hizzo – to zase vyplýva z Kozmu a Letopisov pražských. Hradištsko-opatovické letopisy i Letopisy české informáciu o Severovi zrejme len mechanicky zaradili k Hizzovej smrti a vročenie sa tu netýka Severa, ale Hizza. Na základe takejto relatívnej chronológie – Břetislavova výprava a smrť Hizza, a o rok neskôr nástup Severa – možno dospieť k presvedčeniu, že ona výprava sa predsa len konala v roku 1030. Biskupa Severa totiž takmer určite vysvätili 29. júna 1031 – v ten istý deň ako mohučského arcibiskupa, ktorý ho svätil.⁴¹ Týmto nám výprava pripadá na predchádzajúci rok. V tom prípade je rovnako zrejmé, že Břetislav postupoval v dohode s Konrádom. Jediné, čo nie je úplne jasné, je otázka, prečo o tom mlčia nemecké pramene, nie je to však skutočnosť, ktorá by sa nedala vysvetliť.

Pravdepodobne tu nešlo o nejaký nemecko-český pakt alebo plnenie vazalských povinností voči lénnemu pánovi. Ak išlo o separátnu dohodu medzi cisárovou stranou a novým moravským kniežat'om, do celej udalosti nemusel byť zaangażovaný Oldřich a v tom prípade už možno rátať s tým, že udalosť buď unikla pozornosti ríšskych analistov a kronikárov, alebo nepovažovali za potrebné ju spomenúť. Wipo, ktorý nehovorí o Konrádovej porážke, určite nepokladal za potrebné pripomínať úspech Břetislava, ktorého nemecké pramene až do jeho nastúpenia na pražský kniežací stolec nepoznajú. Mimochodom, Wipo vo svojom diele Břetislava nespomína vôbec, hoci ho bezpochyby musel poznať, keďže písal v prvej polovici 40. rokov.

Z Konrádovej strany sa mohlo jednať o jednoduchý obchod, ktorým by uznal Břetislavovi (jemu alebo Čechám) držbu Moravy za protislužbu – účasť na uhorskom ťažení. Išlo teda zrejme o krátkodobý nemecko-moravský pakt, v ktorom sa mohlo moravské knieža snažiť zvrátiť výsledok pripojenia Nitrianska k Uhorsku, ktoré sa udialo pred rokom.

Po uhorskom neúspechu sa Konrád znovu obrátil na Poľsko, ktoré naďalej považoval za väčší problém ako Uhorsko. Záležitosti s uhorským kráľom sa tentoraz vyriešili, ako sme už spomenuli, mierovou cestou, a tak na jeseň 1031 mohol byť Konrád znovu na Labe a s pomocou diplomacie stratil Mieško II. podpo-

⁴⁰ Letopisy české ad a. 1030, ed. J. EMLER, FRB II, s. 381.

⁴¹ KRZEMIEŃSKA, B.: Politický vzestup českého státu, s. 258. Annales Hildesheimenses ad a. 1031, con. G. WAITZ, s. 36.

ru doma v Poľsku.⁴² Neostávalo mu nič iné ako utiecť; rozhodol sa pre českého kniežaťa Oldřicha, ktorý bol v tom čase z nám neznámych príčin⁴³ v nepriateľstve s Konrádom. České knieža sa však rozhodlo radšej zmieriť s nemeckým cisárom ako chrániť Mieška, a tak sa ponúkol, že poľské knieža Konrádovi vydá. Ten však Oldřichovo gesto odmietol.⁴⁴ Namiesto toho podporil Bezpryma, iného adepta na poľský trón, ktorý žil doteraz v Kyjeve a bol v spojení s Konrádom. Nevládol však v Poľsku dlho, pretože ho čoskoro zabil.⁴⁵ Jeho vraždu využil Mieško II., aby sa opäť stal poľským panovníkom. Jeho šťastím bolo, že v roku 1032 zomrel burgundský kráľ Rudolf III. a Konrád, ktorý bol práve na výprave proti Poľsku, sa odišiel venovať udalostiam na západnej strane ríše, aby nestratil sľubné pozície v Burgundsku, kde jeho nároky na trón významná časť burgundských magnátov nemienila podporovať. Po úspešnej intervencii sa nechal zvoliť a korunovať za burgundského kráľa.⁴⁶ Tým vznikla personálna únia, ktorá zjednotila Nemecko, Itáliu a Burgundsko.⁴⁷

7. júla 1033 sa konal snem v Merseburgu, na ktorom sa zúčastnil aj Mieško a na ktorom sa dohodlo rozdelenie Poľska na tri časti medzi Mieška a jeho dvoch bratrancov. Ani toto riešenie však netrvalo dlho a Mieško sa stal vládcom celého Poľska, no len do svojej smrti 10. mája 1034.⁴⁸ Potom sa krajina dostala do obdobia vnútorných nepokojov a krízy, ktorú neskôr využil vo svoj prospech Břetislav počas výpravy v roku 1039, v ktorej získali Čechy ostatky svätého Vojtecha.

Konrád však nepovažoval za vyriešené ani české pomery. Vieme, že mal s Oldřichom nevybavené účty, ako nám to prezrádzajú udalosti okolo úteku Mieška do Čiech. Situácia sa ešte vyostřila, keď sa Oldřich odmietol zúčastniť na ríšskom sneme v Merseburgu.⁴⁹ Preto o rok neskôr poveril Konrád svojho syna vedením českej výpravy.⁵⁰ Henrich mal proti Čechom úspech a Oldřich sa musel zúčastniť ríšskeho snemu v Erbene, kde ho odsúdili na vyhnanstvo. Ďalšie udalosti, ktoré sa v Čechách odohrávali, sú nejasné hlavne s ohľadom na to, kto vlastne v tomto období Čechom vládol.⁵¹ V každom prípade však na jar 1034 došlo k reštitúcii Oldřicha, ktorý sa mal na vláde podieľať s bratom Jaromí-

⁴² WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 237.

⁴³ Príčin ich roztržky môže byť viacero, no do úvahy by logicky zapadla konštrukcia, že sa Oldřich odmietol zúčastniť ďalšieho ťaženia po boku Konráda. To by mohlo aj vysvetľovať, prečo sa nakoniec Mieško II. rozhodol uchýliť do Čiech – mohol oprávnene predpokladať, že Oldřich sa s Konrádom rozišiel definitívne.

⁴⁴ Gesta Chuonradis II. imperatoris 29, ed. H. BRESSLAU, s. 48.

⁴⁵ WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 238.

⁴⁶ BOSHOFF, E.: Die Salier, s. 64–69.

⁴⁷ Tamže, s. 71.

⁴⁸ LABUDA, G.: Mieszko II, s. 119 a 122–124.

⁴⁹ Annales Hildesheimenses ad a. 1032, con. G. WAITZ, s. 37.

⁵⁰ BOSHOFF, E.: Die Salier, s. 69 a 73.

⁵¹ Podľa Krzemienskej to bol Břetislav: KRZEMIENSKA, B.: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století, Praha 1999., s. 166–167.

rom.⁵² Zdá sa teda, že Konrád sa v prípade Čiech pokúsil zopakovať poľský scenár a môžeme predpokladať, že v prípade Uhorska chcel v roku 1030 postupovať rovnako.

Je zaujímavé, že podobne ako v Poľsku, ani v Čechách nevydržalo delenie moci v krajine dlho. Oldřich veľmi skoro zasiahol proti Jaromírovi a dokonca aj proti Břetislavovi. Jeho vyhnanie sa však historikom ťažko interpretuje.⁵³ Ani tento stav – celé Čechy (a Morava) pod vládou jedného panovníka – netrval dlho, pretože Oldřich na jeseň toho istého roku zomrel. Tým sa uvoľnila cesta k moci Břetislavovi (1034–1055). Ten sa krátko po svojom nástupe zúčastnil bamberského snemu, ktorého výsledkom bol spoločný postup cisára a českého kniežaťa proti Luticom.⁵⁴ Zrejme tu išlo o prejav poslušnosti Břetislava, ako hovorí Boshof,⁵⁵ pretože si ťažko vysvetliť, prečo by išiel Břetislav bojovať v prospech cisára proti Luticom, ktorí sídlili ďaleko od hraníc Čiech. Už v období Konráda II. teda vidíme jasne prvé príznaky postupného pripútania Čiech k ríši.

Výsledok Konrádovej českej politiky (ale aj uhorskej) bol ale rozporuplný – rozhodne sa mu nepodarilo Čechy a Uhorsko podriaďiť, s oboma štátmi však na sklonku svojej vlády bol v mieri. Konrádovi sa však podarilo to, čo nevyšlo jeho predchodcovi Henrichovi II. Poľsko, ktoré sa dostalo do veľkých vnútorných rozbrojov, už nebolo hrozbou pre východné hranice Saska. Na konci svojej vlády Konrád II. už nemal mnoho príležitostí venovať sa východnej politike, ktorú ani nepovažoval za natoľko dôležitú, ako boli otázky Burgundska alebo Itálie. Opraty východnej politiky vezme energicky do rúk až jeho syn Henrich.

An essential characteristic of the eastern policy of Konrad II (1024–1039) (Summary)

In the reign of Konrad II rather a long period of peace between the Empire and Hungarians is coming to an end. Upon his enthroning in 1024 mutual German and Hungarian relations had been worsening significantly. The reasons were substantial weakening of the Hungarian ally Venice during Konrad's Italian expedition, neglecting the claim of Imrich, son of the Hungarian King Stephan I in the election of Bavarian Duke which resulted in Stephan's ban for German mission to cross Hungary on the way to Byzantine Empire. In 1029 Hungary had taken use of Konrad's expedition to Poland and occupied the Principate of Nitra

⁵² Tamže, s. 167.

⁵³ Por. tamže, s. 168.

⁵⁴ BOSHOFF, E.: Die Salier, s. 74.

⁵⁵ Tamže.

which had been under a strong influence of Poland by that time. Konrad II made an effort to balance the undesired improved position of Hungary by punitive expedition a year later, however with no success. After a few interventions in Poland and Bohemia Konrad II gave up his activities in eastern policy.

JOACHIM Z FIORE – MYSTIK, EXEGÉTA, VIZIONÁR

Katarzyna Wróblewska

Joachim z Fiore, to je meno jedného z velikánov stredovekého myslenia. Za života sa, zahŕňaný slávou proroka a svätého muža, tešil uznaniu viacerých súdobých pápežov. Po smrti sa jeho spisy stali zdrojom očividne heretických názorov. Obdobím Joachimovho pôsobenia bolo dvanáste storočie – čas v mnohom výnimočný, čas, kedy sa svet prebudil (Chesterton).¹ Podľa mnohých bola práve táto doba začiatkom formovania sveta do podoby, v akej ho poznáme dnes. V dvanástom storočí vznikali prvé univerzity, rodila sa koncepcia kurtoáznej lásky, Európa sa začala zoznamovať s prekladmi Aristotela a popritom sa objavovali stále nové a nové vynálezy uľahčujúce každodenný život (gombík, komínový prieduch atď). Termínom ‘renesancia dvanásteho storočia’² sa zvykne označovať všestranný rozkvet vtedajšej spoločnosti: práva a medicíny, slobodných umení, filozofie a teológie, rovnako ako historiografie a latinského básnictva. S týmto obdobím sa taktiež viaže zánik monasticizmu v jeho benediktínskom ponímaní. Napriek tomu, že v istom zmysle išlo o obrat k racionalite a svetskosti, Európa aj naďalej disponovala mnohými prorockými autoritami: sv. Bernard z Clairvaux, sv. Hildegarda z Bingenu i bl. Joachim z Fiore, to sú osobnosti, bez ktorých si len ťažko možno predstaviť západné kresťanstvo v 12. storočí.

Je zaujímavé, že v období počiatkov univerzitných štúdií a rastúceho významu mestskej kultúry si Joachim – pustovník nachádzajúci útočisko v drsnom prostredí hôr – získal takú veľkú slávu a jeho diela sa pomerne rýchlo rozšírili po celej Európe. Hoci patril k modelu mníšskej kultúry pomaly miznúcej v minulosti, originalita jeho myšlienok priťahovala mladých duchov formovaných úplne inými ideálmi. Roku 1202, keď opäť Joachim umiera v pustatine pohoria Sila, sv. František má približne dvadsať rokov a po prehratej bitke sa dostáva do zajatia v Perugii. Necelé polstoročie nato je už ako zosnulý vyhlásený za svätého a mnohými františkánmi považovaný priam za *alter Christus* či pri najmenšom za anjela šiestej pečate známeho z Apokalypsy. Naopak, Joachimove diela sú zárodkom nezhody a prameňom kvasu, a to nielen v samom jadre nového rádu bratov minoritov.

Ako človek i ako autor Joachim nepochybne poznamenal udalosti a idey nielen 13. a 14. storočia, ale aj vekov nasledujúcich, dnešok nevynímajúc. Sám dlho ostával tajomnou postavou: stáročia sa mu pripisovali diela, ktoré nenapísal, a naproti tomu v 19. storočí sa zas našli aj takí, ktorí dokonca spochybňovali

¹ CHESTERTON, G. K.: Święty Franciszek z Asyżu. Warszawa 1999, s. 53–61.

² Tento pojem zaviedol v dvadsiatych rokoch 20. storočia CH. H. HASKINS: The Renaissance of the 12th Century. New York 1963.

aj jeho existenciu a jeho pôvodiny prehlásili za podvod. Vplyv Joachimových myšlienok je prítomný taktiež v súčasnom myslení, hoci povaha a stupeň takejto príbuznosti ostávajú sporné. Dnes však môže výskum tohto fenoménu nazerať problém v oveľa širších perspektívach, než tomu bolo čo i len pred sto rokmi. Pomerne dobre sa dokážeme orientovať tak v opátovom písomnom dedičstve, ako aj v jeho životopise. Jestvuje množstvo spracovaní tejto problematiky a príprava kritického vydania opátových diel ešte stále trvá.

Základne práce o stredoveku predstavujú Joachima ako vizionára a teológa dejín. Filozofi v ňom vidia predchodcu Hegla (E. Kahler), považujú ho bezmála za protomarxistu (E. Bloch), prípadne zdôrazňujú deštrukčnosť jeho historiozofie pre kresťanské nazeranie dejín (K. Löwith, H. De Lubac). V panoramatických interpretáciách tak občas zaniká fundamentálne hľadisko opátových myšlienok, a síce ich mystický a exegetický základ. O Joachimovej koncepcii totiž nemožno uvažovať ako o vizionárstve pozbavenom vlastných koreňov. Z toho dôvodu bude v nasledujúcom náčrte tejto koncepcie kladený akcent predovšetkým na mystiku a exegézu, ako aj na ich umiestnenie a fungovanie v rámci celého systému.

MYSTIK

„Len ťažko sa možno domnievať, že Joachim bol v pravom zmysle slova mystikom postupne zdolávajúcim jednotlivé úseky mystickej cesty“ – hovorí znalkyňa jeho ideí Marjorie Reeves³ a zároveň s tým upozorňuje, že Joachimove spisy sú v tomto smere príliš strohé nato, aby sa o jeho mystických skúsenostiach dalo čokoľvek tvrdiť s absolútnou istotou. Navzdory tejto opátovej málovravnosti sa s istým rizikom dá tvrdiť, že práve ono mystické nadšenie a osvietenie je kľúčom k úplnému porozumeniu jeho historiozofických náhľadov. Bez náležitého zhodnotenia významu tejto skúsenosti však ľahko možno dospieť k bagatelizácii onej koncepcie a k vyhláseniu Joachimových vízií za naivné. No pri bližšom oboznámení sa nielen so samotnou koncepciou, ale aj s povahou duševných zdatností jej autora pozorujeme neobyčajnú vážnosť, s akou opát pristupuje k svojim dielam (a Božím tajomstvám). Tá sa dá postaviť do protikladu so svojskou bezstarostnosťou, ktorou sa niekedy vyznačovali jeho samozvaní dedičia. Joachimove názory sú charakteristické umiernenosťou, niet v nich ani stopy po fanatizme. Rozvaha, opatrnosť, dopracovanie detailov, starostlivý dôraz na súlad so Svätým písmom – všetky tieto prvky nie sú ani tak plodom filozofickej uvážlivosti, ako skôr samotnej Božej inšpirácie. Joachim je viac antidialektikom, básnikom a mystikom než metafyzikom. Zrejme aj to bolo hlavnou príčinou jeho nesúhlasu s trinitárnou doktrínou Petra Lombardského a neskoršieho odsúdenia z roku 1215. Sv. Tomáš sa domnieval, že Joachim jed-

³ REEVES, M.: Joachim of Fiore and the Prophetic Future. London 1999, s. 5.

noducho neporozumel Lombardského koncepcii a preto proti nej tak odhodlane vystupoval.⁴ Aj takáto interpretácia sa zdá byť pravdivou, nakoľko Joachim sa svojím temperamentom podstatne líšil od Lombardského, Tomáša či Bonaventúru: nebol to typ vedca, ba s najväčšou pravdepodobnosťou nato nezískal ani primerané vzdelanie. Sv. Bonaventúra označil Joachima termínom *simplex* a opäť sa svojím inteligenčným profilom bezpochyby aj rôznil od najväčších duchov 11. a 12. storočia – ľudí podieľajúcich sa na vytváraní základov ‘renesancie dvanásteho storočia’, teda práve takých ako Peter Lombarský, Abelard alebo Hugo od sv. Viktora. Joachim nebol intelektuálom – bol vizionárom, avšak v oveľa závažnejšom zmysle tohto pojmu. Jeho vizionárstvo stojí totiž na serióznom základe jeho hlbkej spirituality. Najlepšie sa to ukáže, ak porovnáme konkrétne detaily z pôvodnej trinitárnej historiozofie tohto Kalábrijčana a jeho neskoršie nazeranie tej istej problematiky. Nepodceniť pre náležité zhodnotenie intelektuálnej úrovne, na akú sa opäť v zjemňovaní týchto koncepcií dostal, je aj otázka ortodoxie. To, že joachimiti bývali v nasledujúcich storočiach často prehlasovaní za heretikov, hoci sám Joachim sa tomu za svojho života vyhýbal, je symptomatické. Odhliadnuc od teologických aspektov mystikovoho dodržiavania pravovernosti, s istotou možno povedať, že táto túžba po udržaní vlastnej koncepcie v medziach ortodoxie je faktorom, ktorý podnecuje k hlbšiemu zamysleniu sa a následne k zrodu originálnejších a prepracovanejších riešení. Prekonanie hraníc pravovernosti sa zvykne spájať občas s intelektuálnym zjednodušením, častejšie už s heretikmi joachimitského pôvodu.

Poznatky o mystickej osobnosti Joachima, nadobudnuté najmä z jeho vlastných spisov, tvoria podľa všetkého len určitú čiastku z toho, čo v skutočnosti prežil. Opäť z Fiore totiž nie je typom mystika dopodrobna popisujúcim svoju duchovnú cestu. Vo svojich prácach sa zaoberá exegézou Písma, čo si vyžaduje istý druh zdržanlivosti.

Od samotného Joachima sa dozvedáme o dvoch prelomových udalostiach v jeho osobnom živote, ťažko ich však presne datovať. Prvú z nich, ktorá sa mala odhrať v jedno veľkonočné ráno, spomína v diele *Expositio in Apocalypsim* (*Výklad Apokalypsy*). Po roku márneho snaženia pochopiť text Apokalypsy premýšľal tento mních o tom, ako Lev z kmeňa Júdovho vstal z hrobu, keď tu náhle sa kameň z jeho mysle odvalil a Joachimovi bolo dané porozumieť zohľadám medzi Starým a Novým zákonom (*veteris ac novi testamenti concordia*).⁵ Druhý zážitok – tentoraz v podobe vízie – sa udial na svätodušné sviatky počas jeho pobytu v kláštore Casamari a odstránil jeho pochybnosti ohľadom Svätej Trojice. Joachim vstúpil do kaplnky s pocitom zdesenia a zazrel pred sebou otvárajúcu sa priepasť neviery. V zúfalstve preto začal odriekať žalmy. Vtedy sa

⁴ „non bene capiens verba Magistri praedicti, utpote in subtilibus fidei dogmatibus rudis, praedictam Magistri Petri doctrinam haeticam reputavit” – THOMAS AQUINAS, *Opuscula theologica*. Roma 1954, i. 428.

⁵ IOACHIMUS DE FLORE: *Expositio in Apocalypsim*. Venetia 1527, f. 39^{r-v}. (ďalej len *Expositio*)

mu odrazu zjavil žaltár s desiatimi strunami a naplno mu vyjasnil jeho trinitárnu dilemu.⁶ Inšpirovaný touto skúsenosťou napísal dielo, ktoré po onom symbolickom desaťstrunovom žaltári aj pomenoval: *Psalterium decem chordarum* (Žaltár desiatich strún).

Náhlym okamihom osvietenia však vždycky predchádzalo zdĺhavé *studium*. Pokusy porozumieť Písmu sa v tejto etape dejú akoby naslepo, v temnotách noci. Duchovná noc je častým motívom privolávaným mnohými mystikmi, z neskorších predovšetkým sv. Jánom z Kríža. Joachimova duchovná púť akoby sa skladala z troch štádií⁷: prvým bolo práve ono sústredené oboznamovanie sa so slovami Biblie, obzvlášť s jej historickým pozadím. To však stále predstavuje sotva škrupinu, cez ktorú sa treba dostať k vytúženému plodu. Slovom autora: „*Fructus spiritualis sub cortice latet*“⁸ [*Duchovné ovocie sa skrýva pod šupkou*]. *Cortex* to je litera Písma, *cortex figurarum* to je labyrint obrazov, ktorým sa má prenikať k duchu. Lebo litera zabíja, kým Duch oživuje (2 Kor 3,6)⁹ – to je jeden z najčastejšie citovaných úryvkov uvádzaných v *Liber Concordie* (Knihe konkordancií) i v *Expositiu*. Táto škrupina (resp. šupina či kôra) nie je len škrupinou biblickej litery, ale takisto vlastnosťou duše v prvej fáze mystikovej skúsenosti. Mystické putovanie, to nie je len cesta do hlbín Božieho Slova, no predovšetkým cesta človeka na dno vlastnej duše, kde sa má stretnúť s Bohom. Aby sa tak stalo, je potrebné odstrániť všetky prekážky, hlavnú tú prvú a najväčšiu – „skôrnatenosť“ srdca. Fundamentom mníšskeho života je boj so sebou samým vedúci cez odumretie škrupiny vášní a závislostí, cez očistenie duše k Bohu. Očisťovanie prebieha v temnotách, ktoré postupne narastajú, až napokon v konečnej fáze mystik dospieva k pocitu úplného osamotenía. Je uväznený v pasci, v bezvýchodiskovej situácii. Inak tomu nebolo ani v prípade Joachimovho zážitku zo svätodušných sviatkov v Casamari, keď *conterritus* [skrúšený] zhliadol do „priepasti neviery“. K tejto téme sa Beatrice Hirsch-Reich vyjadruje nasledovne: „Kľúčom k zjaveniu žaltára je natoľko intenzívne umŕtvenie žiadostivosti a podrobenie si pocitov, že v tomto stave bol (Joachim) schopný prinútiť sa a odspievať vopred stanovený počet žalmov. Námaha spojená s umŕtvaním očistila jeho myseľ, ktorá tak bola pripravená prijať – a nakoniec aj prijala – vyššie poznanie vo forme obrazu prinášajúceho vyriešenie ťažkostí a úľavu. Tá vyústila do spontánneho prejavu najúprimnejšej oslavy Boha. (Ž 18, 32) Náhly záblesk zjavenia je charakteristickým znakom takejto duchovnej skúsenosti.“¹⁰

Druhou fázou spirituality prežívanej Joachimom je iluminácia. Dochádza k nej preblesknutím intuície, zásahom nadprirodzeného činiteľa. Pri opise tohto

⁶ Idem: *Psalterium Decem Chordarum*. Venetia 1527, f. 227^{r-v}.

⁷ REEVES, M. – HIRSCH-REICH, B.: *The Figurae of Joachim of Fiore*. Oxford 1972, s. 2–5.

⁸ *Expositio*, o. c, f. 17^r.

⁹ Citáty zo Svätého písma uvádzam podľa Biblie tisícročia (por. html verzia Biblie Tysiaclecia – <http://www.biblia.pl/PS/Biblia.htm>).

¹⁰ REEVES, M. – HIRSCH-REICH, B.: *The Figurae of Joachim of Fiore*, o. c, s. 53.

osvietenia opät používa dva biblické obrazy. Prvým, starozákonným, je Eliášova obeta na vrchu Karmel pohltená ohňom z neba (1 Kr 18, 30–40). Oheň ako symbol Svätého Ducha sa tu stáva ohňom *intellectus spiritualis* [duchovného porozumenia], o ktorom bude reč neskôr. V Joachimovom myslení je Eliáš veľmi dôležitou postavou, predstavujúcou všeobecné synonymum Svätého Ducha. Jeho nezvyčajný odchod (2 Kr 2,11) a predpovedaný návrat (Mal 3, 1. 23–24) nútilo tak židov, ako aj kresťanov spájať tohto proroka s prelomovými udalosťami dejín spásy. „Hľa, ja vám pošlem proroka Eliáša, skôr než príde Pánov deň, veľký a hrozný“ (Mal 3, 23) – túto vetu z knihy proroka Malachiáša preberá Matúšovo evanjelium v časti, kde Ježišovi učeníci spoznávajú Eliáša v Jánovi Krstiteľovi (Mt 17, 11–13). U Joachima sa popri sv. Benediktovi z Nursie stal Eliáš – prípadne jeho priamy nástupca prorok Elizeus – druhou postavou začínajúcou tretí *status*. Druhým obrazom je Kristus vstávajúci z hrobu. Vzkriesený Kristus zosobňuje skúsenosť Ducha oslobodzujúceho sa od mŕtvej litery – hrobu.

Tretou etapou Joachimovej mystickej púte je intelektuálne sprostredkovanie osvietením získaného intuitívneho náhľadu do biblických tajomstiev. Po namáhavom racionálnom pátraní a následnej iluminácii prichádza čas na nárast tvorivej aktivity, a to aj intelektuálneho charakteru. Avšak duchovné chápanie je podľa neho viac otázkou schopnosti nazerania než logického uvažovania. Joachimov *spiritualis intellectus* znamená dar rozpoznávanie duchovného významu v mŕtvej litere. Treba zdôrazniť, že ide o d a r a nie o výsledok ľudskej činorodosti. Osvietenie, hoci mu predchádzali trpezlivé úvahy a obtiažne *studium*, je činom Boha, ktorý tak otvára hrob litery a zjavuje tajomstvo. *Spiritualis intellectus* Joachim prirovnáva k ohňu Svätého Ducha, ktorý strávil Eliášovu obetu. Prorok pre ňu vybudoval oltár – symbolizujúci Starý zákon – a polial ju vodou – symbolizujúcu Nový zákon. Ako v tomto obraze prichádza oheň od Boha, tak aj *duchovné porozumenie* je Božím darom, na ktorý sa dá v istom momente už len čakať. Joachim považoval svoju skúsenosť za úplne nezávislú na vlastnej vôli. Stretávame sa tu teda s pasivitou mystika absolútne sa podrobujúceho Bohu v pokornom očakávaní.¹¹

Joachimov mysticismus na sebe nepochybne nesie pečať intelektuála a bádateľa Božích tajomstiev skrytých v Písme. Napriek tomu je očividné, že mystický zážitok sa nedá zredukovať na predmet striktného vedeckého pojednania. Keď Boh zjavuje samého seba, neponúka tým človeku len intelektuálny obraz. Keďže Joachim nepatrí medzi mystikov venujúcich sa osobitne popisu vlastnej duchovnej cesty, jej jednotlivých etáp a charakteristických črt, môžeme sa v jeho prípade zamýšľať len nad plodmi jeho mystického zjednotenia (*unio mystica*). Tie majú naopak intelektuálnu povahu. Čo sa týka samotného stretnutia s Bohom, problém jeho opravdivosti môžeme ponechať na domnienky. Zdá sa, že Joachimova rezervovanosť pri exponovaní vlastnej osoby a vlastných skú-

¹¹ Por. *temnú noc* (*noche oscura*) zmyslov a ducha u sv. Jána z Kríža.

seností nie je len prejavom opátovej skromnosti a pokory. Tento druh zdržanlivosti zrejme zodpovedal zbožnosti jeho éry, piete ešte nepoznačenej individualizmom a psychologizmom typickým pre neskoršie *devotio moderna*.

Roku 1198 sa v Ríme odohral rozhovor medzi Joachimom a vzdelaným cisterciánskym opátom Adamom z Perseigne. Ten sa Kalábrijčana vypytoval na charakter jeho inšpirácie, vďaka ktorej predpovedá budúce udalosti. Robí tak „an ex prophetia, an conjectura seu revelatione?“ [prorokovaním, veštením alebo vďaka zjaveniu?]. Joachim mu vysvetlil, že Boh, ktorý v minulosti obdarúval prorokov duchom proroctva, jemu dal *spiritum intelligentiae*, vďaka čomu *clarissime* porozumel všetkými tajomstvám Písma.¹²

Opát z Fiore veril, že na tomto dare duchovnej skúsenosti budú v budúcnosti participovať všetci ľudia. Po vekoch Otca (*scientia*) a Syna (*sapientia ex parte*) by sa mal vek Svätého Ducha ako ďalšie „vývojové štádium“ vyznačovať plnosťou porozumenia (*plenitudo intellectus*). Nejde však o štádiá v poňatí evolúcie. Ako pri individuálnom mystickom zážitku prýšti *spiritualis intellectus* z meditácie oboch zákonov, Starého i Nového (a teda neruší ani jeden z nich), a Svätý Duch tým „vychádza z Otca i Syna“, tak aj pokrok v ľudskom chápaní nie je výlučne kontinuálnym sledom jednotlivých fáz rozvíjajúceho vedomia, nech už mu dáme akýkoľvek prívlastok.¹³

EXEGÉTA

Nielen pre Danteho bol Joachim predovšetkým „l'abate di spirito profetico dotato“. Za svojich čias i neskôr bol známy ako *magnus propheta*, on sám však označenie svojej osoby ako proroka odmietal. Ako sme už vyššie spomenuli, priznával sa iba k *donum spiritus intelligentiae* a práve vďaka nemu dospel osobitým výkladom Písma až k predvídaní budúcich udalostí. Tak či onak, bez väčších výhrad sa možno zhodnúť s názorom Marjorie Reeves, že „Joachim bol v prvom rade vzdelaným biblistom zameriavajúcim sa na lektúru Božieho slova počas celých jeho dejín a menej už prorokom nastávajúceho vrcholu historického procesu. Jeho neskoršie profetické renomé sa dá považovať za takmer ná-

¹² „Deus qui olim dedit prophetis spiritum prophetiae, mihi dedit spiritum intelligentiae, ut in Dei spiritu omnia mysteria Scripturae clarissime intelligam, sicut sancti prophetae intellexerunt qui eam olim in Dei spiritu ediderunt“, RADOLF Z COGGESHALLU, *Chronicon Anglicanum*. In: *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, t. 66, London 1875, s. 68.

¹³ Mnoho bádateľov prejavilo náchylnosť k zjednodušovaniu Joachimovej subtilnej historicko-teologickej koncepcie. Napr. E. Kahler ju vo svojej monografii definuje ako „teologickú prefiguráciu heglovského samouskutočnenia sa absolútneho ducha“, por. Idem: *The Meaning of History*. London 1965, s.114.

hodný dôsledok, resp. akýsi vedľajší produkt opátovej filozofie dejín ako celku.“¹⁴

Laickejšou verejnosťou bol považovaný za proroka, ktorý sa popri schopnosti predpovedať budúcnosť hlásil aj príchodu tretieho veku v ľudských dejinách. Približne tak ho chápal aj mladý a nerozvážny františkán Gerard z Borga San Donina, pôvodca „škandálneho Večného Evanjelia“ do značnej miery formujúceho neskoršiu Joachimovu povest'. Vo vzdelanejších a vášnivým polemikám parížskych učencov odľahlejších kruhoch – nech by napríklad v kláštoroch vzdialeného Anglicka – rozkvitala sláva Joachima sťa veľkého exegetu a najmä komentátora Apokalypsy. Čo bolo teda také zvláštne na jeho interpretácii Biblie?

Prvoradým špecifikom je veľmi úzke prepojenie medzi rozpoznávaním významu Svätého Písma a priebehom dejín. Vo všeobecnosti možno už od 11. a potom v celom 12. storočí sledovať ohromný rozmach historiozofie inšpirovanej spismi Starého i Nového zákona: apokalyptikou presiaknuté periodizácie dejín nachádzame v dielach Hildegardy z Bingenu, Honoria z Autunu či Gerhoha z Reichersbergu. V podobnom duchu si Rupert z Deutzu i Anzelm z Havelbergu osvojili trinitárnu osnovu a zakomponovali ju do vlastných koncepcií teológie dejín. Z tohto užšieho autorského okruhu vymedzuje Joachima neobvyklá systematickosť, s akou pristupuje k vysvetľovaniu Písma. S istou dávkou rizika možno skonštatovať, že opátovým primárnym zámerom bola samotná exegéza, kým historiozofia bola len jej podružným javom. Na druhej strane sa však dá s istotou tvrdiť, že reflexia dejín sa u Joachima zakladá na dôkladnom a cieľavedomom čítaní Svätého Písma.

Zatiaľ čo v predchádzajúcich storočiach bola Biblia používaná hlavne na pastoračné ciele (obmedzovaním sa na popularizáciu patristických komentárov v celku úspešne napĺňané), od dvanásteho storočia sa v západnej cirkvi postupne stáva predmetom odborných štúdií. Po rozkvetení kresťanskej biblickej exegézy koncom antiky priniesol včasný stredovek – popri stagnácií mnohých iných sfér života – aj isté ochabnutie v tejto oblasti. Vážnou prekážkou rozvoja exegetiky v 8. – 11. storočí bola neveliká znalosť biblických jazykov. Naproti tomu dvanáste storočie predstavovalo oživenie: vzdelancov už neuspokojovalo obyčajné citovanie patristických spisovateľov a sami sa odhodlávali vykonať analýzu; všímali si problémy späté s nejednomyselnosťou Otcov a zdôrazňovali ťažkosti súvisiace s mnohovýznamovosťou Písma. Toto obdobie zrodilo takých významných biblických komentátorov, akými boli Anzelm z Laonu, Peter Lombardský, Abélard či už zmienený Rupert z Deutzu. Dôležitý je aj prínos parížskych majstrov zo školy sv. Viktora – Huga, Richarda a Andreja. Autonómny voči týmto pokročilým výskumom ostal antidialekticky orientovaný sv. Bernard z Clairvaux, ktorý interpretoval Sväté Písmo mysticky.

¹⁴ REEVES, M.: Joachim of Fiore, o. c., s. 8.

Na tomto pozadí sa Joachimova exegeza javí ako výnimočná a izolovaná. Kalábrijsky opát zďaleka nedosahoval odbornú úroveň vyššie spomínaných majstrov. Akiste mu nemožno uprieť znalosť spisov cirkevných otcov: cituje *De civitate Dei*, *De Trinitate*, pozná Hieronyma a zriedkavejšie čerpá zo sv. Ambróza, no s veľkou pravdepodobnosťou zrejme neovláda biblické jazyky. Rád diskutuje so vzdelanými mníchmi či kráľmi a ochotne prezentuje plody svojho exegetického úsillie pápežskému dvoru. Predsa však, neudržiava kontakt so súdobou intelektuálnou elitou. Je totiž predovšetkým mníchom oddaným kontemplácii, hoci sa nestavia do natoľko hystericky antiintelektuálnej pozície ako sv. Bernard. Jeho snaženie porozumieť zmyslu Písma nie je živelné, i keď prejavuje očividné známky nadšenia. Predsa len sa však dá povedať, že ide o intelektuálne dielo a nielen o podrobenie sa Božej inšpirácii. Pri svojom výklade Písma sa Joachim nevyhýba výpožičkám od iných exegetov. Ako príklad možno uviesť trinitárnu interpretáciu Tetragramatonu, pochádzajúcu od obráteného španielskeho žida Petra Alfonsiho.

Titul jedného z najdôležitejších Joachimových diel *Concordia Novi et Veteris Testamenti* poukazuje na jeho prvú elementárnu zásadu pri interpretácii Písma. Už od počiatkov boli stúpenci kresťanskej vierouky presvedčení o tom, že Starý zákon je predzvesťou Nového. Týkalo sa to nielen napĺňania sa mesianistických prorociev, ale rovnako aj jednotlivých starozákonných postáv, vecí a udalostí, ktoré mali ohlasovať prisľúbenie naplnené v Kristovi a jeho cirkvi. Dnešní biblisti to označujú termínom typológia. Pomerne skoro, a síce už v druhom storočí, sa objavuje tendencia podľaňnúť mámeniu úplného rozchodu so starozákonnou tradíciou (Markión), východní i západní cirkevní otcovia to však veľmi kategoricky odmietali. Nový zákon preto aj naďalej zostáva v kresťanskej biblickej teológii hlboko a nevyvrátiteľne zakorenený v Starom zákone. „Zhoda“ medzi Starou a Novou zmluvou – to je východiskový bod Joachimových úvah. Jednoduchý princíp prijímaný kresťanstvom hneď od začiatku jeho existencie. Napriek tomu, raná kresťanská exegeza nepredstavovala koherentný systém korelácií jednotlivých prvkov. Dôraz sa kládol najmä na nekontrastnosť, nie však na výklad celého Písma podľa spoločného kľúča. O skoncipovanie takého systému sa pokúsil práve Joachim. V druhej knihe *Concordiae* vysvetľuje, čo je to alegória a odlišuje ju od jeho najčastejšie použíwanej „zhody“ (*concordia*): kým alegória znamená v jeho ponímaní podobnosť medzi malou a veľkou vecou, napr. deň predstavuje rok, postava symbolizuje celý spoločenský stav (*ordo*), „zhoda“ je skôr proporcionálnou podobnosťou medzi historickými javmi: postavou a postavou, stavom a stavom, vojnou a vojnou.¹⁵ Joachimov prístup k dvom rádom a k dvom častiam Svätého Písma sa značne líši od názorového zamerania či už cirkevných otcov alebo súvekých exegetov. Obsah Starého zákona je preň rovnako živý ako obsah Nového. Hľadá súhlasnosť oboch častí

¹⁵ IOACHIMUS DE FLORE: Liber Concordie Novi et Veteris Testamenti. Venetia 1519., f. 7^{r-v}. (ďalej len *Lib. Conc.*)

Bible a pojмами tejto súhlasnosti sa snaží objasniť tok dejín. Táto charakteristická črta Joachimovej exegézy sa uňho objavuje veľmi skoro, konkrétne už v komentári prezentovanom pápežovi r. 1184 vo Veroli.¹⁶

Dvá rády, zákony – to sú dve Božie zjavenia, ktoré môže naplno prijať len človek obdarený *spirituali intelligentia*. To je základom Joachimovho pohľadu na biblický obsah, v širšom zmysle definovateľného slovami Marjorie Reeves ako „pattern of ‘twos’”, teda ako ‘dvojkový’ model. Nejde však len o obyčajné paralely medzi dvoma biblickými zákonmi. V tejto schéme „sa dá celá história prirovnať k dvom súbežným líniam, v oboch prípadoch spejúcim k svojmu naplneniu v Prvom a Druhom Advente.”¹⁷ Z tohto binárneho modelu vyplýva predovšetkým to, že žiaden Tretí zákon už očakávať nemožno, t. j. že Boh sa už ľudom neodhalí v nejakom ďalšom zjavení, odlišnom od dvoch už uskutočnených.

V súlade s týmto dvojkovým modelom je aj model ‘trojkový’ (Reevesovej „pattern of ‘threes’”) a hlavne vďaka nemu sa stal Joachimov myšlienkový koncept v budúcich storočiach natoľko preslávený. „Podstata Joachimovej idey o povahe histórie nespočíva v jedinom ‘trojkovom’ vzore, ale vo vzájomnej existencii vzorov: jedného ‘dvojkového’ a druhého ‘trojkového’.”¹⁸ Trojkový model pritom ani zďaleka nedominuje, v ranej fáze Joachimovej tvorby sa dokonca nevyskytuje vôbec (a navyše nebol ani prevzatý jeho prvými ideovými dedičmi). Joachim svoje myšlienkové modely dejín rozdelil na dva a označil ich gréckymi literami: vzhľadom na svoj trojuholníkový tvar predstavovalo *diffinitio A* ‘trojkový’ model, zatiaľ čo *diffinitio ω* zastupovalo svojou binárnou kompozíciou ‘dvojkový’ model.¹⁹ Do týchto gréckych písmen opäť zakomponoval latinskú transkripciu Tetragramatonu IEUE (Božieho mena, pozn. prekl.), aby tým preukázal prítomnosť a pôsobenie Boha v dejinách odohrávajúcich sa podľa vyššie opísaných schém. *Diffinitio Alpha*, to je predovšetkým posledný z troch pozemských vekov ľudstva (*status*) zodpovedajúcich trom osobám Svätej Trojice. Joachimovu koncepciu teda nemožno zredukovať na delenie dejinného procesu na tri po sebe idúce historické periódy: vek Boha Otca, vek Božieho Syna a vek Svätého Ducha. Z toho by totiž plynulo, že autor sa takýmto chápaním otvorene hlási k triteizmu. No Joachim nielenže nebol triteistom, ale veľmi horlivo obhajoval jednotu Boha v Trojici. Dôkazom toho je aj jeho ostrá konfrontá-

¹⁶ Tento komentár sa nachádza v rukopisnej podobe v Padove (Ms. 322, Biblioteca Antoniana, f. 149^v) pod titulom *Prophetiae Anonymae Romae repertae anno 1184*. Por. taktiež: KAUP, M.: *De prophetia ignota – Eine frühe Schrift Joachims von Fiore*. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte, 19, Hannover 1998.

¹⁷ REEVES, M.: *The Influence of Prophecy in the Middle Ages. A Study of Joachimism*. Oxford 1969, s. 5–6.

¹⁸ Eadem: *The „Liber Figurarum” of Joachim of Fiore*. *Mediaeval and Renaissance Studies*, 2 /1950, s. 74.

¹⁹ Zvyčajne sa v rukopisoch vyskytovala veľká alfa a malá omega (napr. v *Liber Figurarum*). Joachim používal okrem toho aj písmeno omikron, ktoré malo symbolizovať jednotu Boha v Trojici.

cia s Petrom Lombardským, tak nešťastne neskôr poznamenávajúca opätovnú reputáciu. Obrana Božej jednoty na teologickom princípe šla u neho ruka v ruke s presvedčením, že na pozadí dejín pôsobí len jeden jediný Boh. Mnohovravná je tiež skutočnosť, že Joachim nikdy nehovorí o troch *temporibus* alebo *aetati-bus*, no stále dôsledne používa termín *status*. „Trinitárnu schému dejín“ nemožno v jeho poňatí chápať ako obyčajnú chronologickú postupnosť „vekov“ usporiadaných podľa osôb Svätej Trojice.

Joachimova exegéza svojím výkladom umocňuje duchovný význam posvätného textu. Cirkevní otcovia vstúpili neskorším stredovekým učencom názor, že Písmo samo o sebe akoby disponovalo telom i dušou.²⁰ Kým litera je ako sémantická hodnota zosobneným telom, duchovný význam jej výpovede je personifikovanou dušou Pánovho slova. Toto porovnanie je veľmi dôležité takisto u Joachima, čo sme napokon naznačili už pri charakteristike jeho mystickej osoby. Pridŕža sa ustálenej tradície, keď hovorí, že židia chápali Starú archu zmluvy telesne a že kresťania chápajú Novú archu zmluvy tak telesne, ako aj duchovne. Následne sa už však uberá vlastnou cestou tvrdiac, že nadíde aj čas dokonalého, rýdzo duchovného chápania Písma. Trojstupňovú kadenciu chápania tu sprevádza pričlenenie dvoch častí Svätého Písma Otcovi a Synovi, zatiaľ čo Svätému Duchu je pripisovaný dar dokonalého duchovného porozumenia. Zná-zorňuje to už uvádzaná symbolika Eliášovej obety.

Na opis svojich troch slávnych *statuum* svetových dejín Joachim využíva modifikované paulínsko – augustínovské trojdelenie: prvý vek je obdobím, keď ľudia podliehali nariadeniam zákona (*sub lege*), spod ktorého prešli v druhom veku pod pôsobnosť Božej milosti (*sub gratia*). Očakávaný tretí vek má prebiehať za ešte väčšmi posilnenej nebeskej milosti (*sub ampliori gratia*). Týmto od-vážnym postojom k dovtedajšej tradícii sa začína známy a najčastejšie citovaný fragment, opisujúci v 84. kapitole piatej knihy *Concordiae* tretí *status*.²¹ Vzápätí nasledujú ďalšie charakteristiky usporiadané do trojčlenných sekvencií: prvý *status* má byť typickým poznaním (*scientia*), druhý čiastočnou múdrosťou (*sapientia ex parte*) a tretí má byť obdobím úplného porozumenia (*plenitudo intellectus*). V prvom veku panovalo otrocké poddanstvo, v druhom synovská závislosť a tretí bude časom slobody. Prvý vek prebehol v znamení pociťovaných rán (*in flagellis*), druhý spočíval v aktívnom pôsobení, tretí bude časom kontemplácie. Prvý vek bol érou strachu, druhý obdobím viery, tretí bude znamenať život v láske. Prvý vek bol časom otrokov, druhý synov, no a tretí bude zasa poznať len priateľský vzťah s Bohom. Prvý vek bol spätý s panovaním starcov, druhý s dominanciou mladých, no a tretiemu budú vládnuť deti.²² Prvý vek považoval za jediné svetlo žiaru hviezd, druhý videl iba svetlo zornice, tretí sa zasa bude

²⁰ Por. SMALLEY, B.: *The Study of the Bible in the Middle Ages*. Notre Dame 1978, s. 1.

²¹ *Lib. Conc.*, f. 112^{r-v}.

²² U opáta sa možno stretnúť aj s opačným poradím, no v tejto pasáži *Concordiae* sa nachádza práve takéto.

tešiť zo svetla poludňajšieho slnka. Prvý vek bol ako studená zima, druhý ako sychravá jeseň, tretí bude ako leto v rozpuku. Prvý vek rodil žihľavy, druhý ruže, tretí zrodí ľalie. Prvý vek videl zelené stebľa, druhý dozrievajúce klasy, tretí bude zasa svedkom žatvy obilia. Prvý vek mal vodu, druhý víno, tretí bude mať olej. Prvý zodpovedá času medzi poslednou fašiangovou nedeľou a Popolcovou stredou, druhý obdobiu Veľkého pôstu a tretí má ešte len rozviazať veľkonočné zvony.

Ako vidno, Joachim opisuje všetky tri veky sveta plasticky a mnohostranne. Pokus o interpretáciu môže preto určité aspekty na jednej strane zvýrazniť, iné naopak ponechať bez akéhokoli'vek povšimnutia. Podľa toho, akú opätovú metaforu vyzdvihneme ako dôležitejšiu, typickejšiu či lepšie vystihujúcu jeho zámer, podľa toho bude aj jeho obraz troch vekov ľudstva nadobúdať stále iné významové zafarbenie a svetu bude dominovať stále iný vývojový smer. Napríklad podľa sovietskeho autora glosujúceho vyššie uvedený fragment z *Concordiae* zaujíma v Joachimovej koncepcii toku dejín „ústredné miesto línia vedúca od otroctva k slobode.“²³ Naproti tomu iným bádateľom to už také jasné nie je.²⁴ Bolo by však chybou bagatelizovať úlohu slobody v Joachimovom zobrazení veku Svätého Ducha. Na inom mieste *Concordiae* opät' vraví, že prvý zákon „*vocatus est ad laborem legalium preceptorum*“ [sa volá podľa diela učiteľov zákona], druhý „*ad laborem passionis*“ [podľa diela umučenia], tretí je zasa „*electus est ad libertatem contemplationis, scriptura attestante que ait: Ubi Spiritus Domini, ibi libertas*“. [predurčený k slobode kontemplácie ako dosvedčuje Písmo hovoriac: Kde je Pánov Duch, tam je sloboda.]²⁵ Tento citát poukazuje na zvláštnu vyvolenosť ľudí tretieho veku, reprezentovaných a zároveň metaforicky vykreslených postavami mníchov: prvé dva stavy boli povolane, aby pracovali, tretí, aby žil v slobode. Tú však Joachim vymedzil závažnou definíciou: je to „sloboda na kontemplovanie“. Taká sloboda teda musí mať duchovný charakter. Stavanie slobody a práce do istých protikladných pozícií môže spôsobiť, že taká sloboda bude chápaná ako sloboda od práce, čo pri veľmi povrchnom ponímaní kontemplácie celkom dobre zapadá do akejsi ucelenej predstavy. Podobná interpretácia je ale prinajmenšom takým prílišným zjednodušením, akým by bolo aj nesprávne porozumenie Pavlovho výroku „Kde je Pánov Duch, tam je sloboda“ (2 Kor. 3, 17) ako výzvy k anarchizmu. Sloboda kontemplácie je slobodou „na“ niečo. „Sloboda na niečo“ v sebe zahŕňa o. i.

²³ SMIRNIN, M. M.: Reformacja ludowa Tomasza Münzera. prekl. A. NEYMAN, Warszawa 1950, t. I, s. 108. Podobne sa k tomu stavia aj Tadeusz Manteuffel (odvolávajúc sa na Smirinom citovanú pasáž: „Nosnou myšlienkou Joachimovej koncepcie dejín je teda evolúcia zo stavu otroctva do stavu úplnej slobody“; por. MANTEUFFEL, T.: W oczekiwaniu ery wolności i pokoju. Historiozofia Joachima z Fiore. In: Przegląd Historyczny, LX, 1969, s. 251).

²⁴ Podľa Buonaiutiho najdôležitejším prvkom konečného dokonalého stavu tretieho veku mal byť život v komunitách podľa cisterckého vzoru.

²⁵ *Lib. Conc.*, f. 20^r. (kurzíva – K. W.)

moc (v zmysle schopnosti, t.j. vnútornej podmienky) i možnosť (v zmysle priaznivých vonkajších okolností) vykonať niečo. V takom prípade je objektom slobody kontemplácia, ktorú askéti považujú za Boží dar a na prijatie ktorej treba byť pripravený. Dvoma elementami kontemplácie sú teda duchovná dispozícia a Boží dar. Čo však predurčenie skupiny ľudí k „slobode v kontemplácii“? Neznamenaloby to teda kolektívnu prípravu vyvolených *ordinis monachorum* a poskytnutie týmto jedincom súčasne dar i moc na jeho prijatie? Naplnenie oboch predpokladov, vnútorného aj vonkajšieho, by vytvorilo situáciu, v ktorej by kontemplácia závisela výlučne od vôle jednotky. Samotný Joachim tvrdí, že všetci ľudia tretieho veku budú obdarení *spirituali intelligentia*. Či snáď v tom by mala tkvieť *libertas contemplationis*? Existuje však ešte jedna možnosť vysvetlenia, a to azda ani nie v rozpore s prezentovaním poňatím. „Sloboda kontemplácie“ je slobodou, akú človek nadobúda pomocou kontemplácie – slobodou, akou Boh obdarúva človeka – mystika. Sloboda, akú poskytuje Božia láska v mystickom spojení jedinca s Bohom.

Tri veky sa v podstate prejavujú troma rôznymi *ordines electorum*, povolanými k duchovnému vodcovstvu v danej ére: stav ženatých (patriarchov), stav kňazov (prorokov) a stav mníchov. Zároveň to opäť odzrkadľuje trinitárny model osôb Svätej Trojice. Ženatí predstavujú Otca – t. j. ako Otec je otcom, lebo má Syna, tak aj stav ženatých bol Bohom ustanovení na rodenie synov. Stav kňazov znázorňuje Syna ako slovo Otca, pretože tento stav bol určený na ohlasovanie Pánovej cesty a na poučanie ľudu o tejto ceste. Stav mníchov je obrazom Svätého Ducha ako Božej lásky. Tento stav však jednako nemôže opovrhovať svetom: má byť vedený jedine Božou láskou a riadený jej duchom, ktorý vyviedol Krista do púšte. Preto bol tento stav pomenovaný ako duchovný, keďže „*non secundum carnem ambulat sed secundum spiritum.*”²⁶ [*neriadi sa telom, ale duchom*; Gal 5, 16] Jednotlivým stavom pripisuje Joachim aktivity pre nich špecifické, pričom sa riadi zásadou vzťahovania oných *ordines* na trinitárny božský predobraz. Stav ženatých – stotožňovaných s laickou vrstvou spoločnosti – vyčleňuje prácu (*operatio*), čo by zodpovedalo stvoriteľskej aktivite Boha–Otca. Syna, tzn. Slovo, identifikuje s *ordo clericorum* povereným úlohou vyučovania (*doctrina*). Napokon poslaním mníchov je *iubilatio*, čoho patričnou paralelou je radosť Svätého Ducha.

Zdá sa, že *ordines* znamenajú nielen formálnoprávny štatút ľudí, praktizujúcich zbožný život v danej dobe, ale zároveň aj stupeň porozumenia Božieho zjavenia, na ktorom sa v tom čase ľudstvo nachádzalo. Evolúciu od ženatých, cez prostredné štádium kňazov (hoci v súdobom povedomí ešte celibát zďaleka nebol normou; K. W.) až po mníchov možno asi najskôr pochopiť ako obraz postupného vzdalovania sa telu a približovania sa duchu. Pri takom ponímaní troch *ordines* je dosť význačnou spojitosť medzi nárastom preduchovnelosti a pokrokom v porozumení Božieho zjavenia, aký opäť pripisuje „mníchom” –

²⁶ Ibidem, f. 9^v.

tak v literárnom ako aj v metaforickom zmysle. spájanie preduchovnenia s „odtelesnením” (ktoré vonkoncom nemusí byť zrejmé; K. W.) sa pritom dá vo všeobecnosti označiť za typické pre mentalitu stredoveku.

Pridŕžajúc sa celý čas trinitárnej schémy dochádza Joachim k záveru: keďže Svätý Duch pochádza nielen od Otca, ale aj od Syna, vrstva mníchov zodpovedajúca Svätému Duchu má zákonite svoj počiatok v oboch predchádzajúcich vekoch (iniciátorom éry Ducha je vo veku Otca pustovník Eliáš, vo veku Syna zasa svätý Benedikt z Nursie). Okrem toho možno spomenúť ešte jedno Joachimovo prirovnanie späté so Svätou Trojicou: človek stvorený na obraz Boží pozostáva jednak z matérie, teda tela a krvi, jednak z duše, ktorá je „dychom života“. Krv je prostredníkom medzi telom a dušou, „lebo život každého stvorenia je v jeho krvi.“ (Lv 17, 14). Takisto *ordo clericorum* sa nachádza medzi vrstvou ženatých a vrstvou mníchov, v ktorej je duch a život. Beryl Smalley uvádza tieto dve ukážky Joachimovho učenia z *Concordiae*, aby tak doložil „kulmináciu patristickej tradície stotožňujúcej literu s telom a jej protiklad s duchovnou interpretáciou ako doménou rehoľníkov.“²⁷

Opozícia duchovného a telesného, ducha a litery, sa u Joachima prejavuje taktiež v symbolike čísla dvanásť. Toto číslo sa v Biblii zvykne spájať s dokonalosťou. V Starom zákone sa takto objavuje napr. 12 pokolení Izraela, 12 bochníkov obetného chleba, 12 menších prorokov, v Novom zákone zasa 12 apoštolov. V Apokalypse sa tento počet opakuje 22-krát, a preto niet divu, že to natoľko zaujalo opätovnú myseľ. Dvanásťku Joachim rozdelil na dva nerovnaké diely v kombinácii 5 + 7. Základ takého rozdelenia môžeme samozrejme identifikovať v Svätom Písme. Starozákonný text hovorí o del’be dedičstva medzi dvanásť kmeňov Izraela: najskôr obdržalo svoj podiel prvých päť (Joz 14–17), potom zasa zvyšných sedem kmeňov (Joz 18–19). Rovnakú schému Joachim odhaľuje v Novom zákone: z dvanástich cirkví bolo ustanovených najprv päť cirkví – spätých so sv. Petrom – a až neskôr ďalších sedem ázijských cirkví – spätých so sv. Jánom. Osoba sv. Jána (predobraz kontemplatívneho života nielen u Joachima) už poukazuje na to, že sedmička bude v tomto prípade symbolizovať ducha. Sedem je aj darov Svätého Ducha, stojacich v protiklade k piatim telesným zmyslom človeka. Päťka a sedmička teda znázorňujú telo a um, minulé a budúce, vonkajšie a vnútorné, literu a ducha. Symbolika päťky a sedmičky je zároveň kompatibilná so schémou trojakosti, ako to popisuje aj M. Reeves: „päť kmeňov, päť cirkví a päť zmyslov reprezentujú ešte nenaplnené dedičstvo prvých dvoch *status*, zatiaľ čo sedem (zvyšných) kmeňov, sedem Jánových cirkví a sedem darov Svätého Ducha predstavuje konečné dedičstvo tretieho *status* ukryté v prvých dvoch.“²⁸

Tým sa pochopiteľne nekončí Joachimov výpočet rôznych významov spomínaných čísel, odvodzovaný po celý čas zo Svätého Písma. Táto priam ka-

²⁷ SMALLEY, B.: *The Study of the Bible.*, o. c., s. 289.

²⁸ REEVES, M. – HIRSCH-REICH, B.: *The Figurae*, o. c., s. 13.

leidoskopická symbolika si našla uplatnenie nielen v jeho historiozofii, ale opät ju aplikuje aj pri vysvetľovaní mystických pojmov. V *Žaltári desiatich strún* sa zaoberá číslom 150 (ako počtom žalmov) vysvetľujúc ho ako 15–násobok čísla 10, pričom súčet $12 + 3 = 15$ znamená dvanásť Jakubových synov a troch patriarchov (Abraháma, Izáka a samotného Jakuba). Pätnástim bohobojným mužom zodpovedá pätnásť stupienkov, po ktorých by mal človek vystupovať smerom nahor až na vrchol kontemplácie. Motív pätnástich stupňov súvisí s desiatimi strunami žaltára, nástroja symbolizujúceho v tomto prípade človeka – mystika.

Ernesto Buonaiuti tvrdí, že z hľadiska exegetickej metódy „je Joachimova originalita čisto kvantitatívnou záležitosťou.“²⁹ A naozaj, Joachimova dispozícia pre odhaľovanie skrytých duchovných významov Písma je vskutku impozantná a len máloktorý detail unikne jeho pozornosti. Jeho interpretácie sú pritom neraz prekvapivé. Napríklad druhý *status* otvára júdsy kráľ Oziáš (Azariáš, por. 2 Krn 26; 2 Kr 14, 21 a 15, 1–7), postihnutý malomocenstvom preto, že „sa prevínil proti Pánovi, svojmu Bohu, lebo vošiel do Pánovho domu a chcel páliť tymian na kadidlovom oltári.“ (2 Krn 26, 16) Táto málo známa postava biblickej histórie má podľa Joachima zobrazovať prelínanie sa kompetencií svetskej a duchovnej moci, charakteristické pre druhý *status*. Podobný význam sa skrýva v dvojakej kňazsko – kráľovskej symbolike Krista, ktorý začína vlastné obdobie druhého *status*.

Vo svojej knihe o biblických štúdiách v stredoveku Beryl Smalley vraví, že Joachimove biblické komentáre „znamenajú z hľadiska metódy duchovného výkladu *reductio ad absurdum*.“³⁰ Je však toto závažné obvinenie aj oprávnené? Ako ho máme chápať? Niekoľko vyššie uvedených príkladov Joachimovej interpretácie Písma dokladá jeho zručnosť vo vyhľadávaní občas zarážajúcich alegorických vysvetlení. Inde je zasa zrejmé, že prílišný dôraz na alegóriu pri čítaní Písma môže viesť až k jeho svojvoľnému výkladu. Taká svojvôľa, typická napr. pre gnostikov prvých storočí, nebola cirkvou akceptovaná a jej stúpenci boli vytláčovaní mimo rámec kresťanskej obce a nazývaní heretikmi. Skutočnosť prijatia alebo odmietnutia danej interpretácie oficiálnou cirkvou však jednako nerozhoduje s definitívnou platnosťou o tom, či bola v onom podaní „správne“ aplikovaná alegorická metóda, keďže sa to zdá byť otázkou priam technickej povahy.

Zásadnú novinku, s ktorou vo svojej exegeze – založenej na tradičných patristických metódach – Joachim prichádzal, predstavoval zaiste už samotný nápad použiť ten istý alegorický a typologický výklad nielen na morálnu a dogmatickú interpretáciu, ale aj „ako prostriedok na porozumenie či predvídanie priebehu histórie.“³¹ Z tohto hľadiska by Joachimova „vina“ ani tak nespočívala v akomsi neopatrnom narušení rovnováhy medzi jednotlivými zmyslami

²⁹ BUONAIUTI, E.: *Gioacchino da Fiore*, o. c., s. 194.

³⁰ SMALLEY, B.: *The Study of the Bible*, o. c., s. 288.

³¹ COHN, N.: *The Pursuit of the Millenium*. New York 1961, s. 99.

Písma, ako skôr v uplatnení exegetických metód na netypický predmet teologického pojednania – t. j. na tok dejín.

Bernard McGinn si všíma, že kalábrijský opát síce skoncoval s tradičnou teóriou štyroch zmyslov Svätého Písma, no len do tej miery, do akej potreboval aplikovať duchovný výklad na históriu ako celok.³² Rovnako v oblasti exegézy rozvíjal značne komplikované teórie o troch, štyroch, piatich, siedmich, dvanástich a pätnástich významoch biblického textu.³³ Napriek tomu ale nebolo jeho novátorstvo o nič pokročilejšie ako idey súdobých, príp. neskorších exegetov. Tradíciou ustálené štyri významy zďaleka neuzatvárali priestor pre plodnú hermeneutickú predstavivosť mnohých bádateľov Písma, ktorí vlastné riešenia koncipovali na základe výdobytkov patristickej exegézy.³⁴

V tejto súvislosti sa oplatí znovu si pripomenúť rozhovor tohto svojského Kalábrijčana s cisterciánskym opátom Adamom z Perseigne a tiež jeho presvedčenie, že schopnosť porozumieť tajomstvám Písma dostal – ako kedysi všetci ľudia – od Boha. Toto tvrdenie nám totiž vytvára ucelenejší obraz o Joachimovi ako o exegetovi: Písmo teda obsahuje t a j o m s t v á a nie je bezprostredne prístupné ľudskému chápaniu. Jeho duchovný význam môže človek odhaliť vďaka pôsobeniu Božej milosti – v prípade Joachima ide o dar „duchovného porozumenia“. Podľa neho sa má stať tento dar bežnou vecou u ľudí tretieho veku – veku „mníchov“. Neplní tu azda „mních“ úlohu metafory pre človeka inšpirovaného k skúmaniu Svätého Písma priamo Bohom? *Spiritualis intellectus* umožňuje človeku preniknúť záhadami Božieho zjavenia a takto zároveň spoznať Božiu vôľu, ktorej napĺňanie robí z tretieho veku vek pokoja, lásky, spravodlivosti atď. Zdá sa, že evolučne ponímaným tretím Joachimovým *statusom* môže byť jedine pokrok v ľudskom vedomí a z neho plynúce zmeny organizačných foriem spoločnosti. Inými slovami evolúcia ľudského vedomia, ktorej fundamentom je čoraz plnšie videnie Boha a hlbšie preniknutie k zmyslu Biblie. Ako začal štúdiom Písma svoju osobnú mystickú púť k Bohu Joachim, tak si snád predstavoval aj cestu celého ľudstva.

VIZIONÁR

Už sme si uviedli, že Joachim pri svojom nazeraní dejín používal dva základné komplementárne modely myslenia. *Diffinitio A* a *diffinitio ω* sú v jeho interpretácii histórie neoddeliteľné. Boh je prítomný v celých dejinách a o sebe

³² MCGINN, B.: *The Calabrian Abbot: Joachim of Fiore in the History of Western Thought*. New York 1985, s. 137.

³³ *Ibidem*, s. 128–134.

³⁴ Príklady takého tvorivého prístupu k otázke jednotlivých významov prezentuje B. SMALLEY (*Idem: The Study of the Bible*, o. c., s. 41–42).

hovorí: „Ja som Alfa a Omega” (Zj 1, 8). *Diffinitio A* znázorňuje dejiny videné z hľadiska troch *statuum*, *diffinitio ω* symbolizuje dejiny zo zorného uhla dvoch biblických zmluv. Podľa Joachima však tieto dve zmluvy nie sú zrušené príchodom tretieho *status*; oba zákony sú ako dva večné a nemenné základy, trvajúce do konca časov. Na týchto dvoch fundamentoch ako na oporných pilieroch má byť postavená duchovná osnova tretieho veku. Obe pomyselné podstavy sú ako dve nohy anjela z 10. hlavy Apokalypsy, nazývané „ohnivými stĺpmi”. Dúha nad anjelovou hlavou zasa znázorňuje symbol *spiritualis intellectus*. Vek Svätého Ducha sa neviaže s odstránením dovtedajších náboženských inštitúcií a ich nahradením inými; predstavuje novú kvalitu duchovného života. Večné evanjelium zvestované anjelom z Apokalypsy (Zj 14, 6) nie je v intenciách Joachimovho učenia žiadnym Tretím zákonom. Večné evanjelium je celým duchovným zmyslom Starého i Nového zákona, naplno odhaleným až ľuďom tretieho veku v podobe daru *spiritualis intellectus*. Tri veky a dva zákony takto vykresľujú tok ľudských dejín. Oba modely znázorňujú priebeh histórie od stvorenia sveta až po koniec vekov. Oba sa vyznačujú trinitárnymi konotáciami, Joachimom jasne a výrazne podčiarknutými. *Diffinitio A* vzhľadom na trojuholníkový tvar písmena Alfa akcentuje rovnocennosť osôb Božskej Trojice, *diffinitio ω* naproti tomu zobrazuje vzťahy Otca a Syna k Svätému Duchu.³⁵ V dejinách je to podobne: *diffinitiones* sa naplňajú, črtajúc zo spomenutých hľadísk jeden súvislý obraz. Tri veky sú evolúciou ľudského chápania, kým dva zákony sú modelom „historickejším”. Historickejším v tom zmysle, že sa týkajú usporiadania vznikajúcich i zanikajúcich inštitúcií.

Už na tomto mieste si možno spraviť úsudok o obvinení z revolučných sklonov, spočívajúcom na Joachimovom mene zásluhou počínania jeho ideových dedičov. Obvinení z toho, že opät údajne zvestoval nahradenie inštitúcie a sviatostí rímskej cirkvi novými inštitúciami tretej éry. Kristova cirkev späť s *dispensatione* Nového zákona má podľa Joachima trvať až do skončenia sveta. Formálno – inštitucionálna sféra sa tu opisuje binárnym modelom, zatiaľ čo trinitárna schéma sa vzťahuje na sféru duchovna. Spomínané obvinenie teda možno o čosi zmierniť a viniť Joachima prinajmenšom z nedostatočného docenenia mystického rozmeru cirkvi, ktorá akiste trvá až do *consummationis saeculi* [*plnosti času*], no výlučne vo svojej inštitucionálnej, nie duchovnej podobe. Táto výčitka sa javí o to silnejšia, že je intenzívne skúmaná v kontexte autorových diel mnohokrát sa odvolávajúcich na perikopu z Pavlovho listu: „lebo litera zabíja, kým Duch oživuje” (2 Kor 3, 6). Joachimov spôsob čítania Písma tu naráža na ťažkosti, aké striehnu na toho, kto používa symboliku apoštolov Petra a Jána, a síce na dvojaký význam Petrovej osoby.

³⁵ Pre Joachima symbolizuje grécka Omega taktiež istý aspekt Svätej Trojice – jej tvar pripomína tajomstvo o dvoch Božských osobách, z ktorých pochádza tretia (*Duo mittunt unum*). Alfa zasa predstavuje iný trojičný vzťah: pôvod Syna a Ducha od Otca (*Duo ab uno missi sunt*). Jednotu symbolizuje omikron (pre svoj okrúhly tvar).

V prvom prípade je Peter kladený do kontrastu s osobou Jána a obaja tak reprezentujú rozdielne formy života (nazývané *vitae* alebo *ecclesiae*, čo obzvlášť môže myliť): prvý zastupuje druhý *status*, druhý zasa *vitam contemplativam* tretieho veku. Petrovu smrť síce Kristus predpovedal, Jánov osud však vyličil dosť nejasne (Jn 21, 20–23). Aj vďaka tomu prežívala tradičné presvedčenie, podľa ktorého sv. Ján neumrie a dočká sa parúzie. Z tohto hľadiska porovnanie postáv Petra a Jána naznačuje, že životný štýl a duchovno druhého veku sú na ústupe a súčasne nadchádza tretí vek, ktorý potrvá až konca sveta. „Ale keď príde to, čo je dokonalé, prestane, čo je len dočasné” (1 Kor 13, 10) – túto veta sv. Pavla Joachim vzťahuje na duchovnú sféru druhej éry a dokonalú kontempláciu tretej éry.

Na druhej strane, ak nie je dávaná do súvisu s Jánovou, reprezentuje Petrova osoba cirkvi ako inštitúciu založenú samotným Kristom a preto nepominuteľnú.³⁶

Podstata Joachimovho tretieho veku je zahrnutá aj v charakteristikách *ordinis contemplantium* predstavujúceho protiklad voči stavom ženatých a kňazov. Oba tieto stavy však jednako nachádzajú svoje uplatnenie aj v spoločenskom usporiadaní veku Svätého Ducha, hoci *ordo monachorum* predstavuje bezpochyby vlastnú podstatu onej tretej éry. Joachim ale nepristúpil k systematickému ani literárnemu popisu tohto stavu. Nazýva ho rádom, cirkvou alebo duchovným ľudom. Postavami stelesňujúcimi onen rád sú: starozákonný Jozef a novozákonný Ján Evanjelista. Sú to alegórie *ordinis quiescentium* [stavu tichých] v binárnom modeli. V trinitárnom zasa Joachim zdôrazňuje pôvod tretieho stavu z oboch predchádzajúcich a zároveň s tým uvádza ďalšie dve osoby, menovite Eliáša a sv. Benedikta. Opät metaforickým spôsobom charakterizuje stav tretieho veku a z jeho opisov možno vyvodit', že tretia éra bude obdobím duchovnej radosti a slobody vyjadrenej vo forme mníšskeho života. Navzdory tomu by sa posledný vek ľudstva nemal skladať výhradne z mníchov. Spoločnosť tretieho *status* by mala v sebe súčasne zahŕňať stavy dvoch predchádzajúcich období, pričom sa predpokladá nárast kvality ich duchovného života pri najmenšom na takú úroveň, aby mali všetci do istej miery účasť na radosti Svätého Ducha. Z pohľadu neskorších osudov Joachimových myšlienok sa dá za dôležitý považovať fakt, že opät vo svojich spisoch nejako zvlášť nevyzdvihuje chudobu ako typický znak veku Ducha.

Vo svojom optimizme – ako vždy opierajúcom sa o Sväté Písmo – Joachim predvídal obrátenie všetkých národov (vrátane Židov) a ich podiel na *spiritalis intellectu*.³⁷ Zmieňuje sa aj o prechodnom období späť s Antikristovým prenasledovaním. V tomto čase sa majú objaviť ľudia, na čele s ktorými svet zamieri do púšte a prekročí Jordán, aby vošiel do zaslúbenej krajiny. S týmto medziobdobím sa spájajú aj slávne Joachimove proroctvá o vzniku dvoch no-

³⁶ Por. REEVES, M.: The Influence, o. c., ss. 131–132.

³⁷ *Lib. Conc.*, f. 85^v. Tomuto problému sa obsérne venuje R. E. LERNER v diele *The Feast of St. Abraham. Medieval Millenarians and the Jews*, Philadelphia 2001.

vých rádov. Tieto rády majú postupne sprítomňovať život tretieho veku, lež ani oné ešte nebudú súčasťou *ordinis contemplantium* [stavu rozjímajúcich] tretieho veku.

Vízia Joachima z Fiore je jedným z najoriginálnejších a najucelenejších prejavov stredovekej idey *renovationis mundi* [obnovy sveta]. Jej vytvorenie nádherným spôsobom predchádzalo charizmatickému zjavu osobnosti svätého Františka a následnej radikálnej vlne evanjeliovej obnovy personifikovanej mendikantskými rádmi z počiatkov 13. storočia. Radikalizmus svätého Františka bol súvekom cirkvou interiorizovaný a bez väčších pochybností sa považuje za súčasť kresťanského dedičstva Európy. Naproti tomu smelá nádej na duchovnú premenu ľudstva v rámci jeho pozemskej existencie, ktorú prezentoval Joachim, bola stáročia vnímaná s nesmiernou podozrievavosťou. Náuka oficiálnej cirkvi – poznamenaná výraznou pečaťou augustiniánskeho historiozofického pesimizmu – nebola schopná osvojiť si myšlienku, ktorá sa na intelektuálnej báze javila rovnako revolučnou, ako bolo Františkovo pôsobenie v náboženskej praxi. Hlboko kresťanské poslanstvo opáta z Fiore si akoby priam privlastnili jeho samozvaní ideoví dedičia, vedome prekračujúci jeho kresťanský vzor. Tzv. joachimská paradigma býva i v súčasnosti často diskreditovaná, pretože údajne rozdeľuje zvnútra nielen kresťanskú filozofiu dejín, ale dokonca kresťanstvo ako také. Po bližšom oboznámení sa s opätovými dielami, metódami a inšpiráciou sa však takýto súd môže javiť nespravodlivým.

(preložil Ivan Varšo)

Summary

The paper deals with the fundamentals of Joachim's of Fiore thought. His placement in the twelfth-century milieu has been briefly outlined. Special attention has been paid to the mystical and exegetical background of the Calabrian Abbot's complex doctrine. Mystical experience as well as exegetical efforts is here considered as the very root of his visionary theology of history.

The mystical experience of the Abbot in its major part remains unreported by him. Nevertheless, we are able to establish that he had at least two crucial events of a mystical nature in his life, apart from the legendary one. His mysticism seems to be cognitive in character: the major inward fight takes place between Joachim and the secrets of the divine Revelation hidden within the letter of the Scripture. His repetitive exegetical efforts are finally rewarded in the mystical act of 'rolling the stone away' from his mind and final illumination.

There are different evaluations of Joachim's exegetical method, some of them have been considered in the paper. The key issue seems to be, whether the Abbot's exegesis presents a vital novelty to the tradition or its originality is purely quantitative.

The major notions of the symbolic aspect of his thought have also been introduced. Some examples of the number symbolism have been presented. Ineluctably, the three *status* doctrine has been approached.

The role of Joachim's philosophy of history and its opposition to the Augustinian vision have just been pointed out. The same pertains to the vast problem of Joachim's influence.

VENNÉ MAJETKY UHORSKÝCH KRÁĽOVNIEN ZA BARBORY CELJSKEJ A ALŽBETY LUXEMBURSKEJ

Martina Kalabová

Ženská problematika bola v minulosti len okrajovou témou historiografie, preto sa nevenovala dostatočná pozornosť ani uhorským kráľovňám. Informácie o nich sa obmedzovali len na pár viet, aj to väčšinou len v súvislosti s kráľovskými manželmi a ich sobášnou politikou. O súkromnom živote kráľovien sa však nedozvieme takmer nič, hoci často mali na svojich manželov veľký vplyv a ovplyvňovali aj politické rozhodnutia. To platí aj o uhorských kráľovňách 15. storočia, ktorých sa týka táto práca. Pokúša sa osvetliť aspoň jednu stránku ich života, a to stránku finančného zabezpečenia. Tá úzko súvisí aj s územím Slovenska, kde sa po dobu 124 rokov nachádzala časť venných majetkov uhorských kráľovien. Ide konkrétne o stredoslovenskú banskú oblasť, ktorá sa prvýkrát dostala do vlastníctva uhorskej kráľovnej v roku 1424. Jej prvou majiteľkou bola kráľovná Barbora, manželka Žigmunda Luxemburského. Po nej vlastnili tieto majetky takmer všetky kráľovské manželky až do roku 1548, keď ich Mária Habsburská, vdova po Ľudovítovi II., odovzdala svojmu bratovi, kráľovi Ferdinandovi Habsburskému.

Práve štúdia Günthera Probszta o kráľovnej Márii¹ vo mne vzbudila záujem o túto tému. Zaoberal sa spormi, ktoré vzplanuli medzi súrodencami po tom, čo Mária po bitke pri Moháči ovdovela. Spory sa týkali finančných otázok. Mária vymáhala u svojho brata platenie dávok zo stredoslovenských venných majetkov, ktoré jej podľa jej presvedčenia právom prislúchali.² Ferdinand však tieto jej práva spochybňoval. Sporiace sa strany sa odvolávali na staré dokumenty a na práva, ktoré mali, prípadne nemali predchádzajúce kráľovné, pričom svoje argumenty navzájom spochybňovali. Zaujímalo ma preto, aké boli osudy týchto majetkov predtým, ako ich dostala kráľovná Mária, aký bol ich pôvodný rozsah a práva predchádzajúcich kráľovien.

Slovenská historiografia sa týmto problémom zaoberá len okrajovo. O venných majetkoch sa zmieňuje len v súvislosti s dejinami baníctva,³ banských miest,⁴ či príslušných hradov, avšak informácie v týchto prácach sú často

¹ PROBSZT, G.: Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte. In: Zeitschrift für Ortforschung. 15. Jahrgang, 1966, s. 621–703.

² Išlo najmä o urburu z banskobystrických medených baní, tiež o hradné panstvá v tejto oblasti.

³ RATKOŠ, P.: Povstanie baníkov na Slovensku 1525–1526. Bratislava 1963 a ďalšie Ratkovo štúdie; Vlachovič, J.: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava 1964.

⁴ GREGA, V. – VOZÁR, J.: Banská Štiavnica. Banská Bystrica 1964; Kolektív: Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen 1993; LAMOŠ, T.: Vznik a počiatky mesta Kremnice. Kremnica 1967; Kolektív: Pukanec. Martin 1975.

veľmi nepresné a chybné. K ojedinelým prácam, ktoré sa bližšie venujú vzťahu kráľovien k banským mestám (teda časti venného majetku) patrí Križkova štúdia o kremnických komorských grófoch a Matunákova monografia dejín Kremnice.⁵ V cudzojazyčnej literatúre sa touto témou vo svojich prácach o banských mestách zaoberali historici Probszt a Kachelmann.⁶ Osobitnú pozornosť jej venovali, aj keď len publikovaním prameňov, Wenzel a Odescalchi.⁷ Z informácií v uvedených prácach vyplýva, že venné majetky na strednom Slovensku slúžili kráľovným najmä ako vdovské zaopatrenie, čo nám napovedá aj ich nemecké označenie (Witwengut). Mali im zabezpečiť príjmy primerané ich postaveniu aj po smrti ich manžela. Svojim majiteľkám však poskytovali značné príjmy už skôr a často sa stávalo, že nimi finančne podporovali svojich manželov. Kráľovné totiž, aj vďaka týmto majetkom, patrili k najbohatším vlastníčkam v Uhorsku, čo im dávalo aj značnú politickú moc. Tú vedeli patrične využiť, ako to uvidíme v prípade kráľovnej Barbory Celjskej a jej dcéry Alžbety Luxemburskej.

BARBORA CELJSKÁ (1392–1451)

Ako už bolo spomenuté, Barbora bola prvou majiteľkou stredoslovenských venných majetkov. Táto dcéra významného uhorského magnáta Hermana II. Celjského (Cilly) a Alžbety Schaumbergovej bola Žigmundovou druhou manželkou. Keďže ich svadba bola skôr politickým rozhodnutím a pre Žigmunda istým východiskom z núdze, musíme si aspoň v krátkosti osvetliť politické pomery v Uhorsku za Žigmundovej vlády a jeho postavenie v krajine.

Žigmund Luxemburský,⁸ syn českého kráľa a nemeckého cisára Karola IV., sa na uhorský trón dostal vďaka svojej prvej manželke Márii, dcére uhorského kráľa Ľudovíta I. z Anjou, ktorá bola hneď po smrti svojho otca (1382) korunovaná, ako prvá žena v uhorských dejinách, za kráľovnú. Žigmundov nástup na trón po jej boku však nebol bezproblémový. Narážal na odpor jeho svok-

⁵ KRIŽKO, P.: Kremnická komora a jej grófi. In: KRIŽKO, P.: Z dejín banských miest na Slovensku. Bratislava 1964, s. 281–323; MATUNÁK, M.: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica 1928.

⁶ PROBSZT, G.: Die Niederungarischen Bergstädte. München 1966; KACHELMANN, J.: Geschichte der Ungrischen Bergstädte. 3. Theil. Schemnitz 1867.

⁷ WENZEL, G.: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. In: Magyar történelmi tár XII., 1863, s. 268–287; ODESCALCHI, A.: Königinnen Briefe aus dem Archiv einer oberungarischen Bergstadt. In: Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft Adler, XIX., 1909, s. 1–19.

⁸ Viac o kráľovi Žigmundovi pozri BARTL, J.: Žigmund Luxemburský. Budmerice 1996; MÁLYUSZ, E.: Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437. Budapest 1990; BARTL, J. a kolektív: Prvý cisár na uhorskom tróne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V. Bratislava 2001; BAUM, W.: Císař Zikmund. Kostnice, Hus a války proti Turkům. Praha 1996; KAVKA, F.: Poslední Lucemburk na českém trůne. Králem uprostřed revoluce. Praha 1998.

ry, Alžbety Kotrmaničovej, ktorá s jeho sobášom so svojou dcérou nesúhlasila,⁹ ale tiež na odpor časti uhorskej šľachty, ktorá sa postavila za kandidatúru neapolského kráľa Karola II. Malého. Toho púťali so zosnulým Ľudovítom rodinné zväzky. Táto magnátska klika vedená Horvátiovcami uniesla neskôr obe kráľovné (kráľovnú vdovu Alžbetu a jej dcéru Máriu), zodpovedné za Karolovu smrť.¹⁰ Neistota a chaos v krajine po tomto únose dopomohli napokon Žigmundovi k zisku uhorskej koruny. Šľachta uznala, že za danej situácie je jeho voľba za uhorského kráľa najlepším možným riešením¹¹ a Žigmund bol 31. 3. 1387 korunovaný za uhorského kráľa. Jeho postavenie v krajine však nebolo stále dostatočne upevnené a ku kráľovým skutočným prívržencom patrila iba časť veľmožov a šľachty.¹² Nespokojnosť so Žigmundovou vládou čoraz viac narastala. Napätie sa zvyšovalo vojenskými neúspechmi v boji proti Turkom (1396 porážka pri Nikopole) i tvrdými zásahmi panovníka proti politickým odporcom (vyhubenie Lackfiovcov a Horvátiovcov). Odpor šľachty vyvolávalo aj uprednostňovanie cudzincov v kráľovských službách, rozdávanie kráľovských majetkov, ale aj to, že Žigmund svojvoľne, bez súhlasu uhorských stavov, viackrát prisľúbil uhorskú korunu cudzincom (bratrancovi Joštovi, neskôr Albrechtovi Habsburskému).¹³ K tomu sa pridala aj skutočnosť, že po smrti kráľovnej Márie (1395), ktorá mu nezanechala potomka, Žigmund fakticky stratil legitímny nárok na trón. Napätie v krajine vyvrcholilo koncom apríla 1401, keď bol Žigmund časťou šľachty uväznený. V prospech jeho prepustenia prebiehali viaceré vojenské akcie na severe a na západe krajiny. Taktiež prebiehali diplomatické rokovania, do ktorých bol zapojený aj Václav IV., Žigmundov brat.¹⁴ Za Žigmunda sa nakoniec postavila aj časť šľachty, ktorá sa pôvodne podieľala na jeho

⁹ Hoci bol Žigmund s Máriou zasnúbený už od roku 1379, musel si napokon sobáš vynútiť vojenským zásahom na západnom Slovensku. BARTL, J.: Žigmund Luxemburský, c. d., s. 15–17.

¹⁰ Karol II. Malý bol 31. decembra 1385 korunovaný za uhorského kráľa. Vládol však len 38 dní, pretože ho kráľovné údajne na radu Mikuláša Gorjanskeho, dali zavraždiť. Vraždu vykonal Blažej Forgáč. Kolektív: *Knihy kráľov*. Bratislava 1998, s. 147–148. Udalosti opisuje tiež *Kronika Jána z Turca*. In: *Kroniky stredovekého Slovenska*. Ed. SOPKO, J., Budmerice 1995, s. 135–137.

¹¹ Stále totiž trvalo nebezpečie zo strany Horvátiovcov, s ktorými bola spolčená neapolská strana a bosenský bán Tvrdko. Odstredivé snahy hrozili aj z okrajových území kráľovstva. V prípade zavraždenia kráľovnej Márie, o osude ktorej sa v tom čase nič nevedelo, mohli vzniknúť nároky na uhorský trón zo strany Vladislava Jagelovského (od januára 1386 poľský kráľ) ako manžela Hedvigy, mladšej dcéry Ľudovíta z Anjou. Takéto riešenie bolo pre uhorskú šľachtu neprijateľné. Pozri BARTL, J.: *Politicko-spoločenské pomery na Slovensku na prelome 14. a 15. st. a vláda Žigmunda Luxemburského*. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK Historica, XXIV–XXV.*, 1973–74, s. 228.

¹² Pozri MÁLYUSZ, E.: c. d., kap. *Die Barone der Kanizsai-Liga*, s. 27–49.

¹³ BARTL, J.: *Žigmund Luxemburský*, c. d., s. 39.

¹⁴ Václav ponúkol Mikulášovi Gorjanskému, že mu bude ročne platiť 1000 zlatých, ak Žigmunda vyslobodí. Kráľ bol vtedy väznený na jeho hrade Siklós. Pozri tamže, s. 41; FESSLER, I. A.: *Geschichte von Ungarn*. 2. Band, Leipzig 1869, s. 286.

uväznení a ktorá sa snažila z tejto situácie čo najviac vyťažiť. Dôležitú úlohu tu zohrala magnátska klika dvoch významných rodín – Gorjanských a Celjských, ktoré navzájom púťali nielen politické záujmy, ale aj rodinné väzky.¹⁵ Pomoc Žigmundovi využili na upevnenie svojho postavenia a na dlhý čas získali v Uhorsku veľký vplyv.¹⁶ Jednou z podmienok Žigmundovho prepustenia (október 1401) bolo totiž jeho zasnúbenie s dcérou Hermanna Celjského, vtedy ešte len 9-ročnou Barborou. Žigmund túto podmienku prijal, hoci bol od roku 1396 zasnúbený s dcérou briežskeho vojvodu Henricha Margarétou, a jeho snúbenica už bola na ceste do Uhorska. Tým sa magnátska klika Gorjanských a Celjských dostala do príbuzenského vzťahu s uhorským kráľom a postavenie Žigmunda v Uhorsku sa s jej podporou upevnilo.

Svadba s Barborou sa konala až o štyri roky, v polovici novembra roku 1405. Barbora mala vtedy 13, Žigmund 37 rokov. Vekový rozdiel však nebol jedinou príčinou toho, že ich vzťah zrejme nebol príliš pevný a harmonický. Kráľ trávil veľa času na zahraničných cestách a vojenských výpravách. Dlhotrvajúce odlúčenia neprispeli k utuženiu manželského väzku. A neprispela k nemu ani povaha oboch manželov. Žigmund bol známy ako veľký pôžitkár, mal rád dobré jedlo aj ženy, Barboru charakterizovali kronikári ako aktívnu, energickú a cieľavedomú ženu, ktorá mala aj schopnosť zasahovať do politiky. Aeneas Silvius Piccolomini ju opísal ako ženu krásneho tela, dobrej postavy, ktorá sa rada parádila. Pripísal jej však negatívne povahové vlastnosti, azda aj preto, že mal averziu k rodine Celjských. Píše o nej ako o žene „nevyčerpatelnej žiadostivosti, ktorá mužov viac žiadala, ako bola nimi žiadaná“. Navyše tvrdil o nej, že neverila v druhý svet, posmrtnú spásu a existenciu duše.¹⁷ Barbora rozhodne hájila svoje záujmy, nepodriaďovala sa vo všetkom manželovi, čo sa prejavilo na sklonku Žigmundovho života, keď sa otvorene postavila proti nemu.

V roku 1424 dostala Barbora od svojho manžela rozsiahle majetky na dnešnom strednom Slovensku, ktoré sú hlavnou témou mojej práce. Žigmundova donácia z 22. mája 1424 hovorí konkrétne o týchto majetkoch: ZVOLENSKÁ ŽUPA (Comitatum nostrum Zoliensem) aj s hradom a mestom ZVOLEN, mestá BREZNO (Brezenbanya) a KRUPINA (Corpona), ako aj hrady DOBRÁ NIVA (Dobronya), (SLOVENSKÁ) ĽUPČA (Lypche) a VÍGLAŠ (Wegles) vo zvolenskej župe a hrad ŠÁŠOV (Saskw) v župe Tekovskej spolu s asi osemdesiatimi osadami prislúchajúcimi k týmto hradom. Najvýznamnejšou časťou donácie boli stredoslovenské banské mestá (Civitates Montanarum nostrarum), konkrétne BANSKÁ BYSTRICA (Bistriciensem alias Novizolium), ĽUBIE TOVÁ (Lybeta) vo Zvolenskej župe, KREMNICA (Crempnych), BANSKÁ

¹⁵ Mikuláš Gorjanský mal za manželku staršiu dcéru Hermanna Celjského. O rodinných väzkoch Gorjanských a Celjských pozri MÁLYUSZ, E.: c. d., s. 63.

¹⁶ Mikuláš Gorjanský bol v polovici septembra 1402 vymenovaný za palatína a zotrval v tomto úrade až do svojej smrti v roku 1433, Hermann Celjský sa stal slavónskym bánom. MÁLYUSZ, E.: c. d., s. 63, 69.

¹⁷ BARTL, J.: Žigmund Luxemburský., c. d., s. 84.

ŠTIAVNICA (Sebných), NOVÁ BAŇA (Kwnygspergh) a PUKANEC (Bakabanya) a mestečká alebo dediny Banská Belá (Feyerbanya), Banská Hodruša (Hodrych) a Banský Studenec (Golthpah) v Tekovskej župe, s ich zvyčajnými ročnými poplatkami.¹⁸

Tieto majetky tvorili jeden súvislý hospodársky celok a zaradenie jednotlivých miest a hradov do donácie nebolo zrejme náhodné.

Základ a hospodársky najdôležitejšiu časť venného majetku tvorili banské mestá. Z nich plynul do kráľovskej pokladnice značný zisk. Tieto sa vďaka svojim spoločným záujmom, geografickej blízkosti, hospodárskemu významu a zvláštnemu postaveniu v krajine natoľko zblížili, že vytvorili akési spoločenstvo, Zväz stredoslovenských banských miest.¹⁹ Mestá svoje problémy riešili na spoločných zasadaniach a aj panovníci ich chápali ako jeden celok, čo dokladá aj fakt, že od 15. storočia boli týmto mestám udeľované niektoré výsady kolektívne, ako celku.²⁰ Preto ich Žigmund daroval Barbore ako jeden celok. Aj správa banských miest podliehala v určitom zmysle jednej vrchnosti, kremnickej komore, na čele ktorej stál komorský gróf (comes camerae).²¹ V roku 1424 tvorilo Zväz stredoslovenských banských miest ešte len šesť v donácii spomínaných miest, nie je teda pravda, ako sa zvykne často uvádzať, že jej ich Žigmund daroval sedem. To siedme mesto – Banská Belá (Dilln, Bélabánya) bolo do zväzu zaradené až v roku 1453 po tom, čo získalo mestské výsady. V Žigmundovej donácii je síce spomenutá, ale len ako osada.

Neoddeliteľnou súčasťou kráľovných majetkov bol aj hrad ZVOLEN. Nachádzal sa na strategicky dôležitom mieste v strede tejto oblasti a jeho hradná posádka mala banské mestá chrániť. Na tento účel odvádzali mestá na hrad zvláštnu, tzv. zvolenskú daň (census zoliensis).²² Okrem obrannej funkcie plnil hrad aj funkciu správnu. Sídlil tu zvolenský župan, ktorý spravoval celý komitát, patriaci na základe donácie tiež kráľovnej.

BREZNO bolo medzi venné majetky zaradené zrejme preto, že malo tiež banský charakter, hoci z doteraz neznámych príčin do Zväzu banských miest

¹⁸ Donačnú listinu publikoval WENZEL, G.: Okmányi adalék..., c. d., s. 274–277.

¹⁹ Zväz vznikol spontánne, bez formálneho založenia, bez akéhokoľvek zásahu kráľa koncom 14. storočia. O jeho existencii sa prvýkrát dozvedáme v roku 1388, kedy kráľ mandátom zvolal zástupcov šiestich banských miest do Štiavnice, kde za prítomnosti richtárov týchto miest riešili banícky spor pod predsedníctvom kráľovského banského úradníka. LAMOŠ, T.: Historický rámec Kremnice. In: Pamiatky a múzeá, V., 1956, č. 2, s. 51. Viac o Zväze pozri BOLERÁZSKY, V. – VOZÁR, J.: Sväz stredoslovenských banských miest. In: Historický sborník kraja, II., 1965, s. 87–116.

²⁰ Po prvýkrát sa spomína všetkých šesť miest spolu v roku 1405, keď im kráľ Žigmund spoločne udelil slobodu dolovania. PROBSZT, G.: Die Niederungarischen Bergstädte., c. d., s. 56–57; LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s. 81.

²¹ BOLERÁZSKY, V. – VOZÁR, J.: Sväz..., c. d., s. 88. Viac o komorskom grófovi pozri ďalší text.

²² ZREBENÝ, A.: Zvolen do roku 1526. In: Stredné Slovensko, V., 1986, s. 73; LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s. 115; BOLERÁZSKY, V. – VOZÁR, J.: Sväz..., c. d., s. 102.

nepatrilo. Jeho odvolacou inštanciou v banských súdnych veciach bola Banská Štiavnica.²³

KRUPINA bola starým banským mestom, v 14. storočí tu však baníctvo upadlo. Do donácie bola zahrnutá zrejme preto, že už od roku 1244 mala vlastnú samosprávu a nepodliehala pod právomoc zvolenského župana. Riadila sa vlastným právom (tzv. krupinským), ktoré sa stalo vzorom aj pre iné mestá.²⁴

Okrem banských miest dostala Barbora aj hradné panstvá VÍGLAŠ, (SLOVENSKÁ) ĽUPČA, DOBRÁ NIVA a ŠÁŠOV. To tiež zrejme nebola náhoda. Ležia totiž v blízkosti banských miest a chránia prístupové cesty k nim. Okrem toho boli tieto hradné panstvá bohaté na lesy a poskytovali značné množstvo dreva na pálenie uhlia potrebného pre banské podnikanie. Spotreba dreva bola obrovská a lesov v priamej blízkosti rudných ložísk ubúdalo. Banské mestá, ležiace skoro výlučne v hornatých terénoch, boli tiež odkázané na zásobovanie zo svojho okolia.²⁵ Aj preto bolo výhodné, keď mala celá oblasť jedného majiteľa. Ukázalo sa to najmä neskôr, keď jednotlivé hrady prešli do súkromných rúk a ich majitelia sa dostávali do sporov s banskými mestami. O tom však ešte budeme hovoriť. Barbora sa na svojich hradoch, najmä na víglašskom a zvolenskom, často zdržiavala, o čom svedčia tu datované listiny.²⁶

Kráľovná sa touto donáciou stala majiteľkou jednej z najbohatších oblastí Uhorska. Jej príjmy tvorili výnosy z hradných panstiev, miest, mestečiek a dedín, spomínaná zvolenská daň, komorský zisk (*lucrum camerae*) a od roku 1427 aj urbura.²⁷

Nevieme s istotou povedať, čo Žigmunda viedlo k tomu, že sa rozhodol svojej žene venovať tieto rozsiahle a výnosné majetky. Barbora bola už vtedy dostatočne finančne zabezpečená, pretože okrem majetkov tradične patriacich uhorským kráľovňám (Starý Budín, ostrov Csepel atď.) vlastnila aj rozsiahle majetky a výnosy z daní v Slavónii, ktoré dostala od Žigmunda ako svadobný dar a ktoré jej zabezpečovali dostatočné príjmy.²⁸ Z faktu, že donácia bola vydaná v roku 1424, teda až 19 rokov po svadbe, môžeme usudzovať, že vtedy už 56-ročnému Žigmundovi robilo skôr starosti Barborino zabezpečenie po jeho prí-

²³ BOLERÁZSKY, V.: Zo starších dejín mesta Brezna a jeho bojov s Dóczyovcami o samostatnosť. In: Historický sborník kraja, III., 1967, s. 59.

²⁴ Krupinské mestské právo je odvodené z magdeburského práva. Encyklopédia Slovenska, zv. III., Bratislava 1979, s. 258–259.

²⁵ Bez udania autora, Význam zvolensko-dobronivského panstva pre stredoslovenské baníctvo. In: Historický sborník kraja, III, 1967, s. 331–332.

²⁶ Pozri ODESCALCHI, A.: c. d., č.1, 4, 7, s.1-19. Tiež Prvý cisár..., c. d., č. 107.

²⁷ Komorský zisk (osoh) bol ziskom z nútenej výmeny peňazí, neskôr z portálnej dane. MATUNÁK, M.: c. d., s. 132. Urbura bola daň z vyťažených kovov. Jej výška sa menila. Podľa ustanovenia Karola Róberta z roku 1327 to bola 1/15 z drahých a 1/12 z menejcenných kovov (meď, železo), RATKOŠ, P.: Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku. Bratislava 1951, s. 31.

²⁸ Boli to dane z kunej kožušiny z celej Slavónie, ktoré sa odhadovali na 8 000 zlatých, a najmä tridsiatok, ktorý jej ročne vynášal 20 000 zlatých. MÁLYUSZ, E.: c. d., s. 91.

padnej smrti.²⁹ To, že majetky mali byť Barboriným vdovským zaopatrením dokladá aj klauzula, ktorá hovorí, že Barbora má tieto majetky vlastniť, pokiaľ s ním bude žiť, a ak by zomrel skôr ako ona, až do konca svojho života, ale len ak zostane vdovou pod jeho menom, t. j. ak sa znovu nevydá. Novým sobášom by teda na majetky strácala nárok.

V Žigmundových úvahách o dostatočnom zabezpečení svojej manželky hralo zrejme dôležitú úlohu aj rastúce turecké nebezpečenstvo. Jej majetky sa nachádzali prevažne vo vtedajšej Slavónii, teda na juhu Uhorska, v ohrozenej časti krajiny. V prospech tejto domnienky hovorí aj fakt, že majetky na strednom Slovensku získala Barbora na výmenu za jej slavónske dŕžavy. Dokladá to aj donačná listina Žigmunda Luxemburského palatínovi Mikulášovi Gorjanskému z roku 1428, v ktorej Žigmund píše, že slavónske majetky, ktoré mu týmto daruje, získal od svojej manželky kvôli Turkom výmenou za iné – a to na jej žiadosť.³⁰

Zdá sa teda, že výmenu týchto majetkov iniciovala Barbora. Nevieme však, či si na výmenu žiadala konkrétne banské mestá, alebo žiadala len majetky v bezpečnejších častiach krajiny. Mályusz uvažuje o tom, že mohlo ísť aj o mocenské záujmy rodiny Celjských.³¹ Nakoniec však dochádza k záveru, že pravdepodobnejšie ju viedli skôr záujmy finančné, pretože stredoslovenská banská oblasť sľubovala väčšie príjmy ako majetky v Slavónii. Z toho by vyplývalo, že sa Barbora konkrétne zaujímalala o stredoslovenskú banskú oblasť.

V historiografii sa udelenie venných majetkov často spája aj s urovnaním

²⁹ Aj v donačnej listine sa píše: „Skúmajúc teda a starostlivo zvažujúc, akým spôsobom, ako, kde a z čoho bude jej Jasnosť kráľovná – obzvlášť v čase svojho vdovstva – žiť svoj pozemský život vo zvyčajnej sláve svojej Jasnosti podľa potrieb svojho postavenia a hodnosti, aby sa necítila Excelencia kráľovnej pripravená o privilégium svojho postavenia a ukrátená o svetské veci a majetky, ale aby sa radovala z toho, že ich má hojné bohatstvo...“ Slovenský preklad listiny pozri: BARTL, J. a kolektív: Prvý cisár..., c. d., č. 94, s. 208–211.

³⁰ „ex certis et rationalibus causis animum nostrum moventibus, Serenissime Principi, domine Barbare Regine Regnorum predictorum, conthorali nostre carissime pro sui status et honoris conservacione vita sibi nobiscum comite, ac eciam post nostrum decessum, si nos prius quam ipsam mori contingat, ad tempora vite sue, eadem tamen sub nostro nomine viduatem conseruante, donatum, dispositum, et collatum demumque propter insultus Turcorum, Crucis Christi persecutorum et nostrorum noteriorum emulorum ipsas partes continuo invadencium, de beneplacita voluntate ac instanti et continua petitione predictae domine Barbare Regine, mutata ipsa nostra dispositione ab eadem domina Regina...“ Nasledujú vymenované majetky, za ktoré ich vymenil, konkrétne aj majetky z donácie z roku 1424. Listinu publikoval WENZEL, G.: Okmányi adalék..., c. d., s. 271 – 274. Turecké nebezpečenstvo ako dôvod výmeny majetkov uvádza aj MALYUSZ, E.: c. d., s. 92. Nevieme však, kedy k tejto výmene došlo.

³¹ Barbora podľa neho nepotrebovala zostať v južnom Uhorsku, pretože tu mohol záujmy rodiny zastupovať Hermann Celjský, Barborin otec, ktorý tu zastával funkciu slavónskeho bána. Naopak, výmenou majetkov sa dostala hospodársky najvýznamnejšia oblasť krajiny spolu s jej hradmi a mestami do vlastníctva rodiny Celjských a poskytla im možnosť vybudovať si tu teritoriálnu moc. MALYUSZ, E.: c. d., s. 92.

napätých vzťahov medzi manželmi. V roku 1419, údajne kvôli Barborinej nevere, jej totiž Žigmund odobral všetky majetky a príjmy, rozpustil jej dvor a vypovedal ju do Varadína (Oradea, Nagy Várad v Rumunsku).³² Správu o jej odchode a skromných podmienkach, v ktorých musela vo Varadíne žiť, podáva aj Žigmundov kronikár Eberhard Windecke, neudáva však dôvod jej vypovedania.³³ Keďže sa to odohralo po tom, čo sa Žigmund vrátil do Uhorska po vyše 6-ročnej neprítomnosti, objavujú sa aj úvahy, že to bol trest za zlú správu kráľovstva, keďže Barbora bola ustanovená za miestodržiteľku.³⁴ Pravý dôvod však nepoznáme. Rovnako nevieme, kedy došlo k ich zmiereniu. Autori, ktorí ho dávajú do súvislosti s darovaním našich majetkov, ho kladú niekedy medzi roky 1423-24.³⁵ Podľa Kavku sa však Barbora pripojila k Žigmundovmu dvoru už v januári 1420 na jeho ceste do Vratislavy, kam zvolal ríšsky snem.³⁶ Aj podľa Windeckeho došlo k ich zmiereniu na Vianoce toho roku, keď bol na ceste do Vratislavy (t. j. zrejme už na Vianoce 1419). Zdá sa teda, že darovanie našich majetkov s týmto uzmierením nesúvisí. Je však možné, že Barbora ich dostala už skôr ako v roku 1424, pretože Žigmund sa v donácii odvoláva na inú, skoršiu listinu, ktorou jej túto župu, hrady a mestá daroval namiesto iných hradov. Toto však nemôžeme potvrdiť, pretože žiadnu podobnú listinu nepoznáme.

Donácia z roku 1424 priznávala Barbore ročne sumu 8000 zlatých z poplatkov, ktoré odvádzali banské mestá do kráľovskej pokladnice,³⁷ nezahŕňala príjmy z banskej ťažby (urburu), ani správu baní. Naopak, vyslovene uvádza, že Barbora nemá právo miešať sa do kráľovských príjmov z daní, do záležitostí súdov, práv a právomocí komorského grófa, ani kráľovského taverníka,³⁸

³² Neveru ako dôvod Barborinho vypovedania spomína BARTL, J.: Žigmund Luxemburský., c. d., s. 83–84, FESSLER, I. A.: c. d., s. 342, MÁLYUSZ, E.: c. d., s. 92 aj KACHELMANN, J.: c. d., s. 25.

³³ WINDECKE, E.: Pamätihodnosti z čias vlády cisára Žigmunda. In: BARTL, J. a kolektív: Prvý cisár..., c. d., s. 289–290.

³⁴ URBÁNEK, R.: Císařovna Barbora a královna Alžběta. In: Královny a kněžny české. Praha 1996, s. 140.

³⁵ Podľa Daniely Dvořákovéj k ich zmiereniu došlo niekedy v roku 1423, pretože Barbora si už opäť mohla vydržiavať vlastný dvor. In: BARTL, J. a kolektív: Prvý cisár..., c. d., s. 208, podobne aj MÁLYUSZ, E.: c. d., s. 92; aj KACHELMANN, J.: c. d., s. 25 v súvislosti s donáciou tvrdí, že sa zmierili len nedávno.

³⁶ Do Vratislavy dorazil Žigmund 5. januára 1420. KAVKA, F.: c. d., s. 42.

³⁷ Aj poplatky z banských miest zrejme už poberala skôr, pretože aj v súvislosti s nimi sa Žigmund odvoláva na inú svoju listinu: „Zdôrazňujeme ešte, že suma 8 000 zlatých zo skutočných a zvyčajných ročných poplatkov už spomínaných (banských) miest, mestečiek a dedín, určená pre pani kráľovnú, ktorú sme jej prideliť inou našou listinou z každoročných banských príjmov, nech sa jej poukazuje rok čo rok až do konca jej života na základe sily a svedectva tejto listiny, ktorú vydávame vo forme nášho privilégia.“

³⁸ „... dávame, darujeme a udeľujeme do vlastníctva, panovania a držby a rovnako správy a užívania bez ujmy na práve iného, s takými podmienkami, aby ani sama kráľovná Barbora, ani jej zvolenský župan a ich úradníci, nech je ich úradná moc akákoľvek, nemali moc, aby sa neodvážili a nepokúsili nikdy vstupovať a miešať – úplne ani čiastočne – pod

ktorí správu baní zabezpečovali. Komorský gróf stál na čele banskej komory a mal na starosti predovšetkým výber banskej dane (urbury) pre panovníka. Zvyčajne spravoval aj mincovú komoru, ktorá zabezpečovala razenie mincí, výkup drahých kovov a výber daní a mýta.³⁹ Bol buď kráľovským úradníkom, alebo mal komoru v prenájme, teda poberal všetky jej príjmy a panovníkovi odovzdával len určitý obnos ako nájomné, pričom kryl všetky náklady spojené s činnosťou komory (správa, kontrola) a tiež platil desiatok prislúchajúci ostrihomskému arcibiskupovi (tzv. pisetum).⁴⁰ Komorskí grófi nastupovali do úradu zvyčajne na Hromnice (2. 2.) alebo na Zvestovanie Panny Márie (25. 3.). Kvôli motivácii k čo najhospodárnejšej správe uznávalo sa im právo na prenájom aj v nasledujúcom roku.⁴¹ Za svoju činnosť, ako aj za zamestnancov komory, ktorí mu boli podriadení a nad ktorými mal aj súdnu právomoc, zodpovedal komorský gróf priamo kráľovi. Od jeho rozsudku bolo možné sa odvolať len k taverníkovi, ktorý dozeral na prácu všetkých komôr v Uhorsku.

Keďže komorského grófa menoval kráľ, znamená to, že banská ani mincová komora nepatrili do Barborinho vlastníctva. Nemohla tak vôbec zasahovať do záležitostí banskej ťažby ani do razenia mincí. Toto sa zmenilo v roku 1427, keď jej Žigmund daroval príjmy z urbury zo zlata, striebra, olova, železa a iných kovov okrem medi (tú si vyhradil pre seba), spolu s príjmami kremnickej komory, a to na výmenu za výnos z tridsiatkov a poplatkov (cenzus) za kunie kožušiny, víno a obilie v Slavónii, ktoré užívala doteraz.⁴² Barbora tak získala do správy aj kremnickú komoru a mincovňu, čoho dôkazom je aj to, že odteraz už sama menovala komorských grófov.⁴³ V rokoch 1425-1426 zastával tento úrad Peter

akoukoľvek zámienkou do našich príjmov z baní, ani do záležitostí súdov, práv a právomocí grófa urbury, v tom čase ustanoveného, ani do právomocí a súdu nášho kráľovského taverníka, ktorý má právo súdiť v banských mestách..., kým sa tešíme životu. Ak by sme však riadením Najvyššieho odišli z tohoto sveta skôr ako táto pani kráľovná (Barbora), nech v spomínaných mestách a mestečkách ustanoví svojho taverníka, ktorý bude mať plnú moc súdiť všetky záležitosti obyvateľov týchto miest a mestečiek tak ako ich súdil a rozsudzoval náš taverník.“

³⁹ BOLERÁZSKY, V.: Banská správa na strednom Slovensku od najstarších čias do r. 1526. In: Sborník archivních prací, VII., 1957, č. 1, s. 169–170.

⁴⁰ MATUNÁK, M.: c. d., s. 132; LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s. 92. K správe banských miest pozri aj BOLERÁZSKY, V.: Banská správa..., c. d.; RATKOŠ, P.: Príspevok..., c. d., s. 25–26.

⁴¹ MATUNÁK, M.: c. d., s. 132.

⁴² Listina datovaná v Brašove 14. 3. 1427. Štátny okresný archív v Banskej Bystrici. Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. Vypracoval Ctibor MATULAY. Bratislava 1980, č. 202, s. 66.

⁴³ Zoznamy komorských grófov pozri: MATUNÁK, M.: c. d., s. 133–143, vyšlo tiež v Zborníku Matice Slovenskej, III., 1925, zošit 3–4, s. 97–114; KRIŽKO, P.: c. d.; HORVÁTH, T. – HUSZÁR, L.: Kamaragrófkok a középkorban. In: Numizmatikai közlöny. Budapest 1956, s. 21–33. Ak nie je uvedené inak, čerpám informácie o komorských grófoch z týchto troch prameňov a tieto sa zhodujú.

Reichel, ktorého vymenoval ešte Žigmund.⁴⁴ Po ňom, v roku 1427 (a neskôr aj v roku 1431), mal kremnickú komoru v prenájme Ján Falbrecht z Toruňa. Nevie, či mu ju prenajímal ešte Žigmund, alebo kráľovná Barbora, isté však je, že sumu za prenájom (6000 zlatých ročne) platil už Barbore.⁴⁵ Že kráľovná v tejto dobe už komoru vlastnila, dokazuje aj to, že z jej príjmov splácala svoje dlhy voči banským mestám.⁴⁶

15. novembra 1428 sa kremnickým komorským grófom stal znovu Peter Reichel. S istotou vieme, že jeho už svojím mandátom menovala kráľovná Barbora.⁴⁷ Podobne to bolo pravdepodobne aj pri jeho nástupcoch. Okrem menovania komorských grófov zasahovala Barbora aj do chodu mincovne. Už krátko po tom, čo mincovňu získala (1427), musela zakročiť proti razeniu falošných mincí. Niektorí riadni raziči totiž neoprávnene požičali svoje razidlá do nepovolaných rúk. Kráľovná dala celú vec vyšetriť a vinníkov prísne potrestať.⁴⁸ Tiež sa úzkostlivo starala o svoje novoročné dary, o prednostné čapovanie svojich sudov vína v Kremnici.⁴⁹

Je pochopiteľné, že Barbora sa zaujímalala aj o ochranu týchto výnosných majetkov. Jej korešpondencia s banskými mestami, týkajúca sa obranných opatrení, sa rozširuje po roku 1428, kedy začali na Slovensko prenikať husiti. Už pri ich prvej výprave (začiatkom roku 1428) nariaďuje obyvateľom banských miest a všetkých svojich majetkov, aby sa ozbrojili a boli pripravení na obranu, keby husiti, nachádzajúci sa na západnom Slovensku, prekročili Váh. Keby to niekto odmietol, majú ho potrestať ako buriča. Tiež im nariadila vystrojiť istý počet pešiakov a jazdcov.⁵⁰ V októbri 1432 sľúbila Kremnici pomoc proti husitom (spomína istého pána Jána), ktorí chceli mesto vypáliť.⁵¹

Z Barboriných listov tiež vyplýva, že obyvatelia banských miest sa zúčas-

⁴⁴ LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s. 141. Počas jeho úradovania došlo k sporom medzi ním a kremnickou mestskou radou ohľadom voľby richtára. Reichel sa domnieval, že ako komorský gróf má právo dosadzovať sám richtára a prisažných. Za richtára presadzoval svojho kandidáta, s ktorým mestská rada nesúhlasila. Aj to svedčí o vplyve úradu komorského grófa na správu banských miest a o výhode, ktorú Barbora získala s právom menovať ho. K sporom pozri Tamže, s.141; KRIŽKO, P.: c. d., s. 295.

⁴⁵ KRIŽKO, P.: c. d., s. 297-98, cituje listinu z kremnického archívu (odteraz AMK), sig. I, 1, 1, 30.

⁴⁶ 22. júna 1427 nariadil Ján Falbrecht svojim zastupujúcim grófom, aby splatili Kremnici 3000 zlatých, ktoré si od mesta požičala kráľovná Barbora. Tamže, s. 298; AMK, I, 37, 1, 4.

⁴⁷ LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s.101, Križko, P.: c. d., s. 298, AMK, I. 21, 1, 3.

⁴⁸ Bližšie o tom pozri LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s. 95, Križko, P.: c. d., s. 298.

⁴⁹ LAMOŠ, T.: Vznik..., c. d., s. 143–144.

⁵⁰ List datovaný vo Zvolene 16. 3. 1428, adresovaný Kremnici, publikoval Odescalchi, A.: c. d., č. 1, s. 2. Pozri aj MATUNÁK, M.: c. d., s. 338.

⁵¹ List datovaný v Struhároch (Stergar) 21. 10. 1431, publikoval Odescalchi, A.: c. d., č. 3, s. 3, pozri tiež MATUNÁK, M.: c. d., s. 339.

tňovali aj na obrane iných častí Slovenska⁵² a kráľovná sa o nich opierala aj finančne. Odvádzali totiž zvláštne dane na boj proti husitom⁵³ a poskytovali jej aj pôžičky.

Aj napriek všetkým opatreniam sa Barbore nepodarilo svoje majetky ochrániť. V roku 1433 husiti banské mestá vyplienili. Zmocnili sa aj kremnickej mincovne, ležiacej vtedy mimo múrov mesta. Veľké škody utrpela Ľubietová, ktorú úplne vypálili.⁵⁴

Kráľovnej nebol ľahostajný ani osud obyvateľov jej majetkov. Po tom, čo sa dozvedela o požiari, ktorý zúril v Kremnici vo februári 1434, odpustila ročnú daň tým, ktorí utrpeli škody.⁵⁵

Aj vďaka svojim majetkom na strednom Slovensku sa Barbora stala jednou z najbohatších žien v Uhorsku. Hospodárske zázemie jej umožňovalo, aby si získala aj značný politický vplyv a nezávislosť. Nežila v ústraní, ticho po boku svojho manžela, ale snažila sa presadzovať aj vlastné záujmy. Jej nezávislosť a sledovanie vlastných mocenských cieľov sa prejavili, keď sa postavila proti sobášu svojej jedinej dcéry Alžbety s Albrechtom Habsburským (pozri nižšie). Ešte výraznejšie sa to ukázalo na sklonku Žigmundovho života, keď sa Barbora otvorene postavila proti svojmu manželovi a snažila sa presadiť svoje predstavy o budúcnosti Uhorska. Nechcela sa vzdať moci ani po prípadnej Žigmundovej smrti. Taktiež nechcela dopustiť, aby na uhorský trón nastúpil jej zať Albrecht. Preto začala rokovať o nástupníctve v Uhorsku s poľskými Jagelovcami. V tom čase vraj v Uhorsku kolovali povesti, že Barbora sa chce vydať za nového poľského kráľa Vladislava III. (syn Vladislava II., ktorý zomrel v roku 1434). Vzhľadom na veľký vekový rozdiel je to zrejme nepravdepodobné. Barborine plány boli vraj iné. Chcela Vladislava a jeho brata a neskoršieho nástupcu Kazimíra zosobášiť so svojimi vnučkami Annou a Alžbetou. Vladislav s Annou sa mali uchádzať o uhorskú, Kazimír s Alžbetou o českú korunu. Ako ich regentka (poručníčka) by získala značný vplyv v Uhorsku aj v českom kráľovstve.⁵⁶

Aby Žigmund Barborine plány prekazil a obmedzil jej vplyv, dal svoju

⁵² V októbri 1431 Barbora z Budína žiada Kremnicu, aby poslala čo najviac ľudí proti nepriateľovi na Liptove k jej veliteľovi Jánovi z Wallenrode. Zároveň žiada, aby mesto zaplatilo nevyplatený census. V novembri 1432 oznamuje Kremničanom, že husiti (Herr Jan mit andern Ketzern) ohrozujú Prievidzu a žiada ich, aby prišli na pomoc a chránili tak aj samotnú Kremnicu. A podobne v apríli 1434 ich žiada, aby poslali vojakov na pomoc Topoľčanom a Ružomberku a tiež im ďakuje za predchádzajúcu pomoc. Pozri ODESCALCHI, A.: c. d., č. 2, 7 a 9, KACHELMANN, J.: c. d., s. 32–35, MATUNÁK, M.: c. d., s. 338–341.

⁵³ ODESCALCHI, A.: c. d., č. 5, s. 4; KACHELMANN, J.: c. d., s. 30–33.

⁵⁴ PROBSZT, G.: Die Niederungarischen Bergstädte., c. d., s. 55. K Ľubietovej pozri Bolerázsky, V.: Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Ľubietová. In: Historický zborník kraja, IV., 1968, s. 363–368.

⁵⁵ ODESCALCHI, A.: c. d., č. 8, s. 6. Pozri aj MATUNÁK, M.: c. d., s. 215.

⁵⁶ KAVKA, F.: c. d., s. 252.

ženu uväzniť.⁵⁷ Krátko nato (9. 12. 1437) kráľ zomrel. Barbora bola prevezená spolu s jeho pozostatkami do Uhorska a internovaná v Bratislave. Dokladá to aj list nového kráľa Albrechta tomuto mestu, v ktorom mu sľubuje odškodnenie za výdavky spojené s udržiavaním jej dvora.⁵⁸ Kráľovná vdova bola nútená vzdať sa všetkých svojich majetkov v Uhorsku, za čo jej bola prisúdená ročná renta 12 000 zlatých.⁵⁹ Ako dôvod sa uvádza jej škandalózne správanie, teda vyjednávanie s poľským kráľom, ktorému chcela odovzdať uhorskú korunu, pričom sa zdôrazňuje, že to nebolo z prinútenia, ale z vlastnej vôle.⁶⁰

V Bratislave sa Barbora zdržiavala približne do jari 1438. V apríli 1438 Albrecht vo Viedni na stretnutí s českými vyslancami vyhlásil, že kráľovná vdova je už na slobode. Požiadavka jej bezpodmienečného prepustenia bola totiž súčasťou volebnej kapitulácie, ktorej prijatie bolo podmienkou jeho voľby za českého kráľa.⁶¹ Po svojom prepustení Barbora naďalej podporovala nástupníctvo Vladislava III. Po neúspešnom pokuse vojensky ho presadiť na český trón, ušla do Poľska. Do Čiech sa vrátila koncom júla 1441. Žila v ústraní v Mělníku, kde v roku 1451 podľahla morovej nákaze. Jej telesné pozostatky boli prevezené do Prahy.⁶²

ALŽBETA LUXEMBURSKÁ (1409–1442)

Bola jedinou dcérou Žigmunda Luxemburského a Barbory Celjskej a teda aj jedinou pokračovateľkou kráľovskej dynastie. Aj preto jej Žigmund hľadal vhodného ženícha, ktorého by po jej boku presadil na uhorský trón. Jeho voľba, snád' aj kvôli starším dedičským zmluvám s Habsburgovcami,⁶³ nakoniec padla na Albrechta V. Habsburského a tak bola, vtedy ešte len dvojročná, Alžbeta

⁵⁷ Stalo sa tak koncom roka 1437 po príchode do Znojma, kde sa zastavili na ceste do Uhorska. Barborinmu synovcovi Ulrichovi Celjskému, ktorý ju v jej plánoch podporoval, sa podarilo utiecť. FESSLER, I. A.: c. d., s. 407–408.

⁵⁸ FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (CDH) Tomi XI. Ab anno 1438-1440. Budae 1844, č. XVI., s. 60–61.

⁵⁹ ENGEL, J. Ch.: Geschichte des Ungrischen Reichs. 3. Theil. Wien 1813, s. 7.

⁶⁰ „...quia domina Barbara Regina, socrus nostra, antefati vtpote condam domini Imperatoris (Sigismundi) relictā, que multiplicium bonorum et rerum temporalium copiosa affluentia in hoc Regno nostro magnifice abundabat, malo freta consilio, relictis huiusmodi bonis, que ipsa Regno in eodem possidebat, atque in manus infidelium, nobisque et regnicolis nostris nociuorum hominum traditis, non coacta, sed sue malicie effrenata voluntate, de ipso Regno nostro ad Polonie Regem, nostrum et eiusdem Regni nostri emulum, se transferens, maluit dignitatem suam pusillanimiter ipsius Regis subdere dicioni, quam in ipso Regno nostro grandi honore donata, et nulli defectui subiecta, sui status libertate potiri...“ Albrechtova donačná listina pre Alžbetu z 11. 6. 1439, TELEKI, J.: Hunyadiak kora Magyarországon. zv. X. Pesten 1853, č. XXI, s. 43.

⁶¹ KAVKA, F.: c. d., s. 258–259.

⁶² Tamže, s. 260–261.

⁶³ Pozri BAUM, W.: c. d., s. 56.

v roku 1411 zasnúbená so štrnásťročným rakúskym vojvodom, ktorý bol po smrti svojho otca hlavou habsburského rodu. Na sneme v Bratislave v októbri 1411 vyhlásil Žigmund Albrechta za svojho zaťa a dediča a uhorská šľachta uznala Alžbetu za dedičku uhorského trónu, ak by kráľ zomrel bez mužských potomkov. Tým nepriamo uznala aj nástupnícke nároky jej budúceho manžela.⁶⁴ Aj napriek tomu, že ich sobáš bol listinne potvrdený, nebol stále istý a isté nebolo ani Albrechtovo nástupníctvo a Žigmund musel vynaložiť ešte veľa úsilia, aby ho zabezpečil. Nie všetci totiž boli presvedčení, že on je tým najlepším kandidátom. K jeho rozhodným odporcom patrila, ako už bolo spomenuté, aj kráľovná Barbora, ktorá sa postavila aj proti Albrechtovmu sobášu s Alžbetou. Radila vraj Žigmundovi, aby vydal Alžbetu za synovca litovského veľkokniežaťa Vitolda, ktorý sľuboval odvrátenie Litvy od spojenectva s husitmi.⁶⁵ Na sklonku Žigmundovho života presadzovala na uhorský trón už spomínaného poľského kráľa Vladislava III. Jagelovského.

Odpor voči Albrechtovi, zvažovanie iných možností, či nízky vek nevesty zapríčinili, že sa so svadbou neponáhľalo. Sobášna zmluva Alžbety a Albrechta bola spísaná v Bratislave až 10 rokov po zásnubách 28. 9. 1421. Alžbetino veno činilo 100 000 dukátov, rovnakú sumu ponúkol rakúsky vojvoda ako obvenenie.⁶⁶ Svadba sa potom konala vo Viedni 26. apríla 1422.

Posledné opatrenie, ktoré malo zabezpečiť nástupníctvo jeho zaťa, učinil Žigmund tesne pred svojou smrťou. V Znojme, kde trávil svoje posledné dni, dal uväzniť jeho najväčšieho odporcu, kráľovnú Barboru. Potom si vraj dal zhromaždiť popredných šľachticov z Čiech a Uhorska a vyzval ich, aby prijali Albrechta za svojho panovníka, pretože túto voľbu si vyžaduje mier v krajine.⁶⁷

Na základe Žigmundovej poslednej vôle a predchádzajúcich dohovorov prijal bratislavský snem 18. decembra 1437 Albrechta Habsburského za uhorského kráľa. Korunovácia sa konala 1. januára 1438. 18. marca bol potom zvolený za nemeckého a 6. mája za českého kráľa.⁶⁸ Spolu s Albrechtom bola korunovaná aj Alžbeta. Uhorsko tak malo novú kráľovnú. Nepodarilo sa mi zistiť, ako to bolo s odovzdávaním venných majetkov medzi kráľovňami, teda či mala nová kráľovná právo na tieto majetky hneď po svojej korunováci, alebo až po smrti predchádzajúcej vlastníčky (prípadne po jej ďalšej svadbe), keďže tieto majetky mali slúžiť najmä ako vdovské zaopatrenie. V tomto prípade je tento poznatok však bezpredmetný, pretože ako som už spomenula, kráľovná Barbora

⁶⁴ BARTL, J.: Žigmund Luxemburský., c. d., s. 47. Dohoda medzi Žigmundom a Albrechtom bola spísaná 5. 10. 1411 v Bratislave, LAZAROVÁ, L.: Alžbeta Luxemburská (1409-1442). Diplomová práca, FIFUK, Katedra slovenských dejín, Bratislava 2001, s. 18.

⁶⁵ KAVKA, F.: c. d., s. 100.

⁶⁶ Tamže, s. 101.

⁶⁷ Poslednú cisárovu reč zaznamenal Eberhard Windecke, Aeneas Silvius Piccolomini aj Ján Dlugosz. Českí a uhorskí šľachtici vraj sľúbili, že Žigmundove pranie splnia. Pozri BAUM, W.: c. d., s. 340; BARTL, J.: Žigmund Luxemburský., c. d., s. 80–81.

⁶⁸ Lexikón Slovenských dejín, Bratislava 1997, s. 50.

bola nútená vzdať sa všetkých svojich majetkov v Uhorsku a to z dôvodov politických, nie právnych. Najneskôr od apríla 1438 nimi teda disponoval kráľ Albrecht. Do rúk svojej manželky Alžbety ich však pravdepodobne neodovzdal hneď, ale zrejme až v júni 1439, pred svojou výpravou proti Turkom. Ak by to bolo tak, potvrdilo by to tvrdenie, že venné majetky mali slúžiť najmä ako vdovské zaopatrenie kráľovnej po prípadnej smrti jej manžela. Toto sú však len naše dohady. V skutočnosti nevieme presne, kedy Alžbeta tieto majetky získala. V štyroch darovacích listinách kráľa Albrechta pre Alžbetu z 11. júna 1439, ktorými jej daroval majetky patriace kedysi Barbore,⁶⁹ sa totiž tie naše nespomínajú. Jediná listina, ktorá sa ich aspoň čiastočne dotýka, je datovaná v Kisdi 20. augusta 1439.⁷⁰ Albrecht ňou zabezpečil pre Alžbetu ročný príjem 20 000 zlatých na udržiavanie jej dvora, z čoho 6000 zlatých jej malo plynúť zo slavónskej dane z kuních kožík a 14 000 zlatých z banskej a mincovej komory v Kremnici. Z listiny poľského kráľa Vladislava III. zo dňa 8. marca 1440⁷¹ vyplýva, že Alžbeta tieto majetky od Albrechta skutočne dostala, nevieme však, kedy to bolo.

O tom, komu tieto majetky patrili a kto nimi disponoval od decembra 1437, kedy bola Barbora uväznená, nevieme nič bližšie. Nevieme, kedy presne a akým spôsobom sa ich Barbora vzdala, bolo to však najneskôr v apríli 1438, pretože to muselo byť pred jej prepustením z internácie a ako bolo spomenuté, v apríli 1438 bola už zrejme na slobode. Aj napriek tomu, že jej už majetky nepatrili, podarilo sa jej nejakým spôsobom získať od Kremnice census, ktorý mesto odvádzalo na sv. Juraja (24. 4.), pretože Alžbeta napomínala v liste z 24. júla 1438 Kremničanov, že zaplatili svätajurský census Barbore, hoci by už dávno mali vedieť, že tento census sú povinní platiť iba jej a nikomu inému.⁷² Podľa tejto listiny si Alžbeta nárokovala platenie dávok od banských miest už v júli 1438. Je teda možné, že venné majetky dostala už skôr, nie až v júni 1439 s ostatnými majetkami, prípadne si na ne aspoň robila nároky. Dokladá to aj jej list z 9. novembra 1438, v ktorom kráľovna Alžbeta oznámila zvolenskému richtárovi a mestskej rade, že vzhľadom na nebezpečenstvo, ktoré hrozí krajine od Turkov a Poliakov, je nútená predčasne vyberať dane. Preto poslala do Zvolena svojich dikátorov (vyberačov daní) Henricha Münicha, Michala Madlera a Mikuláša Lamertika z Florencie, aby vybrali dane na území celej zvolenskej

⁶⁹ TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. XXI., XXII., XXIII., XXIV., s. 43–53, tiež FEJÉR, G.: CDH, c. d., zv. XI., č. CXXVIII., CXXIX., CXXX., CXXXI., s. 262.

⁷⁰ TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. XXVIII, s. 65–67, FEJÉR, G.: CDH, c. d., zv. XI., č. CLIV, s. 298.

⁷¹ Listinu vydal v deň svojej voľby za uhorského kráľa, 8. 3. 1440. Okrem iného ňou potvrdil všetky nariadenia kráľa Albrechta, ktoré urobil v prospech manželky, aby jej zabezpečil živobytie primerané jej postaveniu. Tu sa už menovite, okrem iných majetkov, spomínajú aj hrad Zvolen, Vígľaš, Lupča, Šášov, Dobrá Niva a ďalšie hrady a mestá vo Zvolenskej župe, Kremnica a príjmy z banskej a mincovej komory nachádzajúcich sa v nej. MOL DLO 39291, podľa LAZAROVÁ, L.: c. d., s. 49–50.

⁷² List datovaný v Dyösgyöre 24. 7. 1438, ŠOKA Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici, fond mesta Kremnice, I. 20. 1. 44 – poškodený originál.

stolice.⁷³ To, že tieto dane vyberala Alžbeta, by mohlo dokazovať, že Zvolenská stolica jej už patrila. Na druhej strane v júni 1439 vymáhal zaplatenie daní od mesta Kremnice kráľ Albrecht, nie Alžbeta. 6. júna 1439 im listinou prikazuje zaplatiť svätajurský cenzus, pretože kvôli pripravovanej výprave proti Turkom im ho nemôže odpustiť.⁷⁴ Podľa toho príjmy banských miest patrili ešte eráru.

Vlastníctvo venných majetkov v tomto období je teda nejasné. Nepomôžu nám ani informácie o kremnických komorských grófoch. Vieme totiž, že v spomínanom období (1437-1440) mali všetci kremnickú komoru v prenájme,⁷⁵ nevieme však, či im ju prenajímal kráľ alebo kráľovná.

V roku 1437 je ako kremnický komorský gróf doložený Ján de Septemliis (Siebenlinder, Sedmolipský, Héthársi). V tomto roku majetky ešte vlastnila Barbora, navyše z jej poverenia zastával Sedmolipský tento úrad už predtým (1431), takže je pravdepodobné, že mu komoru prenajala ona.⁷⁶ Matunák však v tom istom roku spomína ešte iných komorských grófov, bratov Leonarda, Jána, Barda a Jakuba Noffry z Bojníc.⁷⁷ Keďže komorskí grófi boli na tento post menovaní (prípadne im komora bola daná do prenájmu) vždy na celý rok, môže zmena na tomto poste súvisieť s Barboriným uväznením. Toto sú však len dohady, ktoré nemôžeme nijako potvrdiť.

V roku 1438 mal komoru v prenájme Ján Ramenstein (Ramensteiner) a v roku 1439 Andrej (Ondrej) a Mikuláš Lang a Konrád Rudel. Ani pri týchto sa mi nepodarilo zistiť, či im komoru prenajal Albrecht, alebo už kráľovná Alžbeta. Isté však je, že na konci ich funkčného obdobia, teda na začiatku roku 1440, už komora a banské mestá patrili Alžbete, pretože táto 6. januára 1440 vyzvala Kremnicu, aby všetkých troch uväznila a zbavila majetku, pretože premárnili veci patriace komore a ju samu oklamali, takže utrpela citelnú škodu.⁷⁸ Ďalšieho komorského grófa už určite menovala Alžbeta. Bol ním Konrád Rollner, ktorý tu pôsobil v rokoch 1440 až 1443. Táto voľba bola už šťastnejšia, pretože Rollner, ktorý bol sám majiteľom niekoľkých baní, podporoval rozvoj baníctva.

Vo vnútropolitickom dianí v Uhorsku nastali veľké zmeny po tom, čo

⁷³ ZREBENÝ, A.: c. d., s. 73–74.

⁷⁴ KACHELMANN, J.: c. d., s. 37.

⁷⁵ KRIŽKO, P.: c. d., s. 299.

⁷⁶ Viac o ňom pozri KUBINYI, A.: Die nürnbergger Haller in Ofen. In: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, LII, 1963–64, s. 87–90.

⁷⁷ 1437. Leonard, Ján, Bardo a Jakub Noffry z Bojníc, grófi vsetridsiatok a mincovien kráľovstva Uhorska a kapitáni skalickí, teda i kremnickí grófi. MATUNÁK, M.: c. d., s. 138.

⁷⁸ „Wir Elisabeth... Was hat fürbracht unser getrewer Conrad Rolner, unser cammergraff daselbst und nach solchem seinen fürbringen haben wir vernommen, wie dasz die nadeln, damit mann das goldt streicht, dehr abgenützt seyn und hingestrichen. Nun ist unser ernstliche meinung und wellen auch, dieselbigen nadeln vernewern soll unndt machen laszen von unserer gulden grob, die dann lange zeit gesamlt ist unndt unter der probierer siegel ligt...“ KRIŽKO, P.: c. d., s. 299.

kráľ Albrecht 27. októbra 1439 zomrel. Krajina sa rozdelila na dva tábory. Časť šľachty presadzovala personálne spojenie Uhorska s poľským kráľovstvom pod vládou Jagelovcov. Za danej situácie sa zdalo, že toto spojenie je najlepšou zárukou uhorskej bezpečnosti.⁷⁹ Na druhej strane stáli prívrženci kráľovnej vdovy Alžbety a jej len nedávno (22. 2. 1440) narodeného syna Ladislava (zvaného Pohrobok). V situácii, v ktorej sa Uhorsko nachádzalo, bolo reálnejšie, že šľachta dá prednosť dospelému mužovi pred dieťaťom, navyše keď ponúka aktívnu pomoc pri obrane krajiny, ktorá je čoraz viac ohrozovaná Turkami. Uvedomovala si to zrejme aj Alžbeta, ktorá po tom, čo sa jej nepodarilo odročiť rozhodnutie snemu, na ktorom sa stanovili podmienky voľby nového panovníka, súhlasila s povolaním Vladislava Jagelovského na uhorský trón. Tiež vyhlásila, že aj napriek značnému vekovému rozdielu príjme mladého panovníka za manžela.⁸⁰ Keďže uhorský snem viazal jeho voľbu za uhorského kráľa na splnenie viacerých podmienok, vydal Vladislav v deň svojej voľby, 8. marca 1440, už spomínanú listinu,⁸¹ v ktorej oznámil, že bol zvolený za uhorského kráľa a že berie tieto podmienky na vedomie. Súhlasil, že pred korunováciou sa ožení s kráľovnou Alžbetou, potvrdil jej držbu všetkých majetkov, ktoré jej na zabezpečenie daroval kráľ Albrecht a zaviazal sa, že po korunovácii vydá v tomto zmysle znejúcu listinu opatrenú pečatou uhorského kráľa. Alžbeta mala mať naďalej všetky práva, ktoré mala za života svojho manžela. Jej majetkové práva neboli teda spochybnené, naopak nový kráľ ich znovu potvrdil.

Napokon však Alžbeta svadbu s Vladislavom odmietla a rozhodla sa hájiť záujmy Habsburgovcov a právo svojho syna na uhorský trón. 15. mája 1440 ho dala v Stoličnom Belehrade korunovať za uhorského kráľa.⁸² 17. júla tu bol korunovaný aj Vladislav III., pričom obe korunovácie vykonal ostrihomský arcibiskup a kardinál Dionýz zo Seče. Na sneme v Budíne 29. 7. 1440 uznali stavy za kráľa Vladislava I. Jagelovského a korunováciu Ladislava V. vyhlásili za neplatnú. Alžbeta sa však nemienila vzdať a snažila sa práva svojho syna presadiť aj vojenskou silou. Malého Ladislava zverila do opatery svojho bratranca, cisára Fridricha III., a to spolu so svätoštefanskou korunou, ktorú mu dala do zálohy za 2 500 zlatých.⁸³ Medzi prívržencami oboch strán sa rozpútal vojenský konflikt odohrávajúci sa prevažne na území dnešného Slovenska.

Hmotne a finančne sa Alžbeta v tomto boji opierala najmä o svoje mestá

⁷⁹ KARTOUS, P.: Habsbursko-jagelovské dvojvládie v Uhorsku v rokoch 1440–1444. Začiatky Jiskrovej vojenskej činnosti na území Slovenska. In: Historické štúdie XXIV., 1980, s. 226.

⁸⁰ Tamže, s. 226.

⁸¹ Pozri poznámku č. 71.

⁸² Uhorskú korunu získala krádežou jej komorná Helena Kottanerová. Pozri: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin (1439-1440). Ed. K. MOLLAY, Wien 1974.

⁸³ Dohoda medzi Fridrichom a Alžbetou bola uzavretá v Hainburgu 23. augusta 1440. Pozri KARTOUS, P.: c. d., s. 231. Alžbeta v tejto súvislosti dostala od Fridricha pôžičku 30 000 zlatých, ktoré použila na vyplatenie žoldnierskej armády. ŠPIRKO, J.: Husiti, jiskrovci a bratříci v dejinách Spiša (1431–1462). Spišská Nová Ves 1937, s. 40.

a majetky ležiace na území Slovenska, ktoré sa postavili na jej stranu a zachovali jej vernosť, k čomu ich kráľovná v niekoľkých listinách sama vyzývala. Dôležitú úlohu zohrali práve banské mestá.⁸⁴ Na Alžbetinej strane stálo aj niekoľko uhorských magnátov, väčšina uhorskej šľachty však podporovala Vladislava. Rozhodujúcou vojenskou mocou boli ale na oboch stranách českí žoldnieri – na strane Vladislava Jan Čapek zo Sán, na Alžbetinej strane to bol Jan Jiskra z Brandýsa,⁸⁵ ktorého Alžbeta povolala do Uhorska niekedy v lete roku 1440 a zverila jemu a jeho žoldnierskej armáde do rúk obranu nástupníckych práv syna Ladislava. Alžbetina poverovacia listina pre Jiskru sa nezachovala,⁸⁶ nevieme preto, aké boli presne jeho úlohy. Tým vzniká problém, ktorý súvisí s našou témou. V historiografii sa totiž často spomína, že Alžbeta vymenovala Jána Jiskru za správcu stredoslovenských venných majetkov už v lete 1440 – teda hneď po jeho príchode na Slovensko a Jiskra potom už na jeseň tohto roku obsadil Zvolen a banské mestá.⁸⁷

Je možné, že mu hrad Zvolen a banské mestá, ako aj ostatné svoje majetky na Slovensku, formálne zverila ako svojmu hlavnému kapitánovi do opatery, avšak podľa toho, čo sa mi v tejto súvislosti podarilo zistiť, sa Jiskra v tomto období na strednom Slovensku vôbec nezdržoval. Krátko po svojom príchode na Slovensko bol síce zajatý a väznený v Hronskom Beňadiku (august 1440), teda v blízkosti banských miest, Jiskra však zrejme nebol na ceste do banských miest, ktoré mal údajne po svojom prepustení obsadiť,⁸⁸ ale územím stredného Slovenska len prechádzal na ceste z Bratislavy na východné Slovensko, kde bolo jeho hlavnou úlohou ovládnuť strategicky dôležitú poľsko-uhorskú komunikáciu, obsadiť pohraničné územia a tak odrezat' Vladislava od spojenia s Poľskom.⁸⁹ Toto sa javí strategicky dôležitejšie, ako obsadenie banských miest a stredoslovenskej oblasti, navyše keď banské mestá od začiatku stáli na Alžbe-

⁸⁴ V januári 1440 píše Alžbeta Kremnici, a neskôr aj iným mestám, že majú zostať verné iba jej a jej synovi, pretože jej patria a ona je prirodzenou dedičkou Uhorska. 9. júla 1440 píše opäť do Kremnice, že si jej obyvatelia nemajú všímať poľského kráľa a že ona im pošle pomoc, len čo o ňu požiadajú. KACHELMANN, J.: c. d., s. 39–40.

⁸⁵ VACH, M.: Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburkú s Jagellovcí o Uhry v letech 1440-1442. In: Historické štúdie III., 1957, s. 172. O Jiskrovi pozri tiež CHALOUPECKÝ, V.: Jan Jiskra z Brandýsa. In: Tvůrcové dějin, zv. 2 – Středověk, Praha 1934, s. 537–544; SASENEK, F. V.: Jan Iskra. In: Letopis Matice Slovenskej, IX., zv. 1, 1872, s. 5–31; JIREČEK, H.: Jan Jiskra z Brandýsa, Světozor, příloha Slovenských národných novín vo Viedni, 1855, s. 53, 55; MIŠÍK, M.: Husiti na Slovensku. Banská Bystrica 1928, BOTTO, J.: Ján Jiskra na Slovensku. In: Slovenské pohľady, XXI., 1901, s. 281–300.

⁸⁶ ŠPIRKO, J.: c. d., s. 40.

⁸⁷ Pozri napr. Zvolen. c. d., s. 48; Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 400; KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I., Bratislava 1993; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 41 a iné.

⁸⁸ Dejiny Slovenska I., c. d., s. 400.

⁸⁹ To tvrdí aj KARTOUS, P.: c. d., s. 235–236. Podľa neho Jiskra po svojom prepustení odišiel priamo do Košíc a nie do Zvolena. To, že smeroval skôr na východ, potvrdzuje aj fakt, že z Bratislavy odchádzal vo funkcii veliteľa a „správcu“ Abovskej stolice. Tamže, s. 235.

tinej strane a okolité hrady boli po celý čas v rukách kráľovniných kapitánov.

Pôsobenie Jána Jiskru v stredoslovenskej oblasti začína až v januári 1442, keď ho Alžbeta vymenovala za kapitána Kremnice, všetkých banských miest a celej Zvolenskej župy, čím mu zverila do rúk jej ochranu.⁹⁰ Ani potom sa tu nezdržieval nepretržite, pretože ešte stále obsadzoval oblasti na východnom Slovensku,⁹¹ ale keď to bolo potrebné, zasiahol aj pri obrane banských miest (pozri nižšie). Do januára 1442 sa však v tejto oblasti vôbec neobjavil a na jej obrane sa nepodieľal.⁹² Tá bola zverená hlavnému kremnickému kapitánovi Haškovi zo Schellendorfu, ktorého meno sa objavuje na lokálnych zmluvách o prímerí s Alžbetinými odporcami.⁹³ Vojenské posádky Alžbetiných venných hradov (Vígľaš, Ľupča, Dobrá Niva a Šášov) a banských miest pod jeho vedením čelili útokom Vladislavových prívržencov Ladislava Čecha z Levíc a Pavla Bánffyho, ktorí sa od leta 1441 pokúšali o obsadenie banskej oblasti. Ich obrana bola úspešná, takže už koncom septembra a začiatkom októbra opustili Bánffyho žoldnieri bojový úsek a ich tamojší spojenci na čele s Ladislavom zo Sečian boli nútení uzavrieť prímerie.⁹⁴ Tu sa už Haško spomína nielen ako kapitán Kremnice, ale aj ako zvolenský župan.

Alžbetine majetky boli ohrozené aj v novembri 1441. Jej odporcovia sa pohybovali v okolí Krupiny a podarilo sa im zajať krupinského kapitána. Hrozilo, že sa zmocnia krupinského opevneného kostola, ktorý mesto chránil a otvorila si tak cestu do banskej oblasti. Alžbeta sa preto právom obávala o bezpečnosť banských miest a komory a vyzvala Kremničanov, aby Krupine pomohli.⁹⁵ Ani teraz nezasiahol Jiskra, ani jeho žoldnieri, čo opäť len dokazuje, že on, ani jeho posádky túto oblasť obsadenú nemali. Inak by sa Alžbeta zrejme obrátila na nich, ako to robila neskôr, a nie priamo na Kremnicu. Banské mestá sa však v tomto období museli o svoju obranu postarať sami a vydržovali si zrejme vlastné vojenské posádky. Z toho dôvodu im Alžbeta povolila použiť ročný cen-

⁹⁰ ODESCALCHI, A.: c. d., č. 14, s. 10.

⁹¹ Rychnavu obsadil až v lete 1442, Spišský hrad až o rok neskôr v auguste 1443, čím si podmanil takmer celé územie Spiša. O jeho pôsobení na východe pozri citované diela Špirku, Vacha a Kartousa, ktoré sa mu podrobnejšie venujú.

⁹² Ako zvolenský kapitán sa v tomto období spomína Peter Koller (Kollár) a nie Ján Jiskra: 2. mája 1440 píše Alžbeta mestu Kremnici, že Vladislavov prívrženec Ladislav Čech z Levíc núti Pukančanov, aby sa mu podrobili. Kráľovná preto vyzýva hlavné banské mesto aby pomohlo Pukančanom ubrániť sa a tiež pomáhalo Zvolenčanom tohto Čecha poraziť. Taktiež písala i grófovi Gregorovi (Korbavskému, kapitánovi v Ľupči) a Petrovi Kollerovi (Kollár), kapitánovi vo Zvolene, aby Kremničanom pomohli proti Čechovi. AMK, I. 26. 1. 12/13, podľa MATUNÁK, M.: c. d., s. 342.

⁹³ Bolo to napríklad prímerie z 8. marca 1441 s novohradským županom Ladislavom zo Sečian a hevešským županom Pavlom Kompolthom, pozri KARTOUS, P.: c. d., s. 238, či prímerie uzavreté v Sečianoch 9. októbra 1441 s Ladislavom Čechom z Levíc a Pavlom Bánffym. Tamže, s. 240, pozri tiež MATUNÁK, M.: c. d., s. 343; KACHELMANN, J.: c. d., s. 42.

⁹⁴ Pozri poznámka č. 93.

⁹⁵ List Kremničanom datovaný v Bratislave 4. 11. 1441, ODESCALCHI, A.: c. d., č. 13, s. 9.

zus, ktorý jej mali mestá odovzdať, na krytie vojenských výdavkov. Dokladá to aj Alžbetin list z 28. februára 1442, teda písaný po tom, čo bol Jiskra vymenovaný za kapitána banských miest, v ktorom oznamuje Kremnici a ostatným banským mestám, že sa primerane postarala o ich obranu (zrejme naráža na Jiskrovo menovanie), preto už nesmú použiť hodnotu ročného cenzu na krytie vojenských výdavkov, ale komorský zisk a novoročný dar majú odovzdať jej zmocnencovi Frankovi de Prokier.⁹⁶

Dôležitú úlohu pri obrane banskej oblasti zohrali aj kapitáni a posádky Alžbetiných venných hradov. Podľa spomínaného prímeria z 9. 10. 1441⁹⁷ bol kapitánom hradu Vígľaš Jodok (Jušt, Jošt) de Cassaw (Kussow), v Slovenskej Ľupči Juraj Korbavský (pre svoj chorvátsky pôvod nazývaný aj Horváth), na dobronivskom hrade velil posádke Jakub Korbavský (Horváth) a kapitánom šášovského hradu bol v tomto období Peter Koller (Kollár, niekde sa spomína ako Šafár). Menovala ich zrejme ešte kráľovná Alžbeta, ale neskôr prešli do Jiskrovoho vojska a spomínajú sa ako Jiskrovi kapitáni. V súvislosti s tým sa objavuje problém vlastníctva týchto hradov, ktoré nie je úplne jasné. Hrady boli síce súčasťou venných majetkov a najneskôr od roku 1439 patrili kráľovnej Alžbete, táto sa však kvôli výdavkom spojeným s vydržiavaním žoldnierskeho vojska často dostávala do finančných ťažkostí, ktoré riešila okrem iného aj pôžičkami od banských miest,⁹⁸ ale bola nútená siahnuť aj na svoje majetky. V roku 1441 sa rozhodla za 10 000 zlatých odstúpiť hrad Slovenská Ľupča svojmu tamojšiemu kapitánovi Jurajovi Korbavskému.⁹⁹

Od celku venných majetkov sa už 5. augusta 1440 oddelil aj hrad Vígľaš. Alžbeta sa totiž snažila zoslabiť pôsobenie svojich odporcov Pongráca zo sv. Mikuláša a Ladislava z Nespál tým, že si urobila z ich západomoravských spojencov na čas svojich spojencov. Preto v júli 1440 vymenila Reinprechtovi z Ebensdorfu hrad Vígľaš za jeho sídlo v Uhorskom Ostrohu, čím získala Ostrožských, ktorých lúpežná činnosť bola stálym nebezpečenstvom pre okolité kraje, na svoju stranu.¹⁰⁰ Ten ho však nevlastnil dlho, pretože už v roku 1441 patrila Vígľaš bratom Henningovi a Jodokovi (Juštovi, Joštovi) pôvodom z Kussowa v Pomoransku. Darovala im ho kráľovná Alžbeta výmenou za hrad Cserépvár a 4 000 dukátov.¹⁰¹

⁹⁶ Mesto Banská Bystrica. (MATULAY), c. d., č. 215, s. 70, overený odpis z roku 1838.

⁹⁷ Pozri poznámku č. 93.

⁹⁸ Pozri ODESCALCHI, A.: c. d., č. 10, s. 7.

⁹⁹ Juraj Korbavský (objavuje sa tiež meno Gregor, Rehor) sa zaslúžil o znovuzískanie tohto hradu po tom, čo ho na určitý čas obsadil Alžbetin odporca Pankrác zo sv. Mikuláša. Pozri MIŠÍK, M.: c. d., s. 88, tiež LAZAROVÁ, L.: c. d., s. 76–77. Alžbeta v inskripcii Ľupčianskeho hradu z roku 1441 chybne pripočítava Brezno medzi pertinencie tohto hradu, hoci k nemu nikdy nepatrilo. To dalo neskôr základ k mnohým sporom. Pozri BOLERÁZSKY, V.: Zo starších dejín mesta Brezna..., c. d., s. 60.

¹⁰⁰ KARTOUS, P.: c. d., s. 234, tiež Vach, M.: c. d., s. 192. Donačnú listinu pre Reinprechta pozri TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. XXXVIII., s. 88.

¹⁰¹ SASINEK, F. V.: Vyglešský hrad. In: Slovenský letopis, I., sošit 4, 1876, s. 287. Odvoláva

Tak sa stalo, že sa celok venných majetkov rozdelil. V tomto období to ešte neznamenal ohrozenie bankých miest, ktoré mali pôvodne tieto hrady chrániť, pretože celú oblasť ovládal od roku 1442 Ján Jiskra z Brandýsa. Následky rozdelenia tohto celku sa prejavili až neskôr, po Jiskrovom odchode, ale najmä po tom, čo Lupču a Šášov získala v roku 1490 do vlastníctva rodina Dóczyovcov.

V tomto neľahkom období sa Alžbeta zaujímal nielen o ochranu, ale aj o vnútorný život bankých miest. Starala sa napr. o chod mincovne. V júli 1441 vydala rozhodnutie o kvalite zlatých mincí, ktoré sa mali v mincovni raziť, taktiež dala na upozornenie svojho komorského grófa Konráda Rollnera vyhotoviť novú ihlicu na skúšanie kvality zlata (tzv. Probir – alebo Strichnadel) a zaujímal sa aj o voľbu bankého majstra (tzv. scansora).¹⁰² Starala sa tiež o riadne vyplácanie piseta, t. j. čiastky výnosu komory, ktorá prislúchala ostrihomskému arcibiskupovi. V týchto pohnutých časoch sa totiž banké mestá rozhodli použiť túto dávku radšej na svoju obranu a odovzdali ju zvolenskému županovi Haškovi zo Schellendorfu. Alžbeta im preto v októbri 1441 nariadila, aby pisetum bolo odvádzané jedine ostrihomskému arcibiskupovi Dionýzovi zo Seče a nikomu inému, pričom zdôraznila jeho vernosť jej a Ladislavovi.¹⁰³ V inom liste vyzýva Kremničanov, aby k nej vyslali dvoch-troch vyslancov mestskej rady, aby sa s ňou a s komorským grófom poradili o potrebách mesta.¹⁰⁴

Ako som už spomenula, bola obrana bankých miest zverená Jiskrovi až v januári 1442. Bankým mestám to Alžbeta oznámila listom z 28. januára 1442, v ktorom im nariaduje, aby boli Jiskrovi nápomocní a počúvali jeho príkazy tak, ako by im to prikazovala ona.¹⁰⁵ Tým vlastne dala Jiskrovi plnú moc nad týmto územím.

Toto rozhodnutie môže súvisieť s konaním Haška zo Schellendorfu, ktorý sa v tomto období zrejme začal obohacovať na úkor bankých miest a privlastnil si aj zvolenský hrad.¹⁰⁶ Alžbeta ho niekoľkokrát vyzývala, aby splatil svoje dlhy voči nej a hrad jej vrátil, ale zrejme to nemalo žiadny účinok. Ešte v júli tohto roku sa hrad nenachádzal v jej rukách.¹⁰⁷ Kedy ho znovu získala, presne nevieme, ale neskôr sa stal Jiskrovým sídlom, čo dokazujú jeho listy datované vo Zvolene.¹⁰⁸

sa na archív Necpalských Juštovcov Nr. 5. fasc.1

¹⁰² KRIŽKO, P.: c. d., s. 299–301.

¹⁰³ ODESCALCHI, A.: c. d., č. 12, s. 8-9.

¹⁰⁴ Tamže, č. 16, s. 11.

¹⁰⁵ Tamže, č. 14, s. 10.

¹⁰⁶ 17. marca 1442 píše Alžbeta bankým mestám, aby jej pomohli vymôcť od Haška jeho dlžoby a navrátenie zvolenského hradu. Zdá sa, že Haško si privlastnil peniaze, ktoré mu banké mestá odvádzali na obranu. KACHELMANN, P.: c. d., s. 44.

¹⁰⁷ Viac o tom pozri KACHELMANN, J.: c. d., s. 44–46.

¹⁰⁸ Pozri napr. CHALOUPECKÝ, V.: Středověké listy ze Slovenska. Bratislava-Praha 1937, č. 21, 25, 57, 59.

V máji 1442 boli banské mestá znovu ohrozené. O ich obsadenie sa pokúsil jágerský biskup Šimon z Rozhanoviec (Rozgoň, Rozgonyi), hlavný stúpenec poľsko-uhorskej únie v Uhorsku, spolu s vojenskými oddielmi Ladislava Čecha z Levíc.¹⁰⁹ Aj teraz sa Alžbeta snažila svoje majetky chrániť, ale tentokrát už obranu nenechala na samotné mestá, ale obrátila sa na Jiskru.¹¹⁰ Aj s jeho pomocou sa podarilo banské mestá ubrániť a Vladislavovi prívrženci ich neobsadili. Napáchali tu však značné škody. Najviac trpela Banská Štiavnica, ktorú vojská jágerského biskupa 24. mája 1442 vypálili. O udalosti sa zachoval v štiavnickej mestskej knihe stručný zápis: „Roku 1442 vtrhlo do Štiavnice pokolenie bezprávia, jágerský biskup Šimon Rozgoň a Ladislav Čech, syn Petra Čecha z Levíc, so 4000 Maďarmi a Poliakmi, a povraždiac mnohých obyvateľov, spomenuté mesto celkom vypálili...“¹¹¹ Podobný osud postihol aj mestečko Pukanec.¹¹²

V tomto období čoraz viac silnel tlak Osmanskej ríše na juhu Európy. Preto rástla potreba urovnať vnútorné spory v krajine a sústrediť sa na obranu proti vonkajšiemu nepriateľovi. Alžbeta však akékoľvek snahy o diplomatické riešenie, ktoré po svojich čoraz častejších vojenských neúspechoch navrhoval Vladislav, odmietala a nechcela ustúpiť od svojich požiadaviek. K diplomatickým rokovaniam medzi oboma stranami došlo až po zásahu pápeža Eugena IV., ktorému záležalo na tom, aby bolo Uhorsko, ktoré tradične plnilo úlohu ochrancu kresťanského sveta, pripravené na boj s Osmanmi. V máji 1442 vyslal preto do Uhorska pápežského legáta, kardinála Juliana Cesariniho, ktorý mal sprostredkovať prímerie medzi bojujúcimi stranami.¹¹³ O týchto rokovaniach Alžbeta upovedomila aj banské mestá, ktoré vyzvala, aby na rokovania v Ostrihome vyslali svojich zástupcov. Aj to svedčí o tom, akú dôležitosť týmto mestám pripisovala.¹¹⁴ Výsledkom rokovaní bola dohoda podpísaná v Rábe 13. decembra 1442.¹¹⁵ Alžbeta uznala Vladislava za uhorského kráľa, žiadala ale uznanie nástupníckych práv pre svojho syna. Vladislav uznal jej vlastnícke práva na majet-

¹⁰⁹ KARTOUS, P.: c. d., s. 245, Vach, M.: c. d., s. 220.

¹¹⁰ Kremničania ju žiadali, aby im aj teraz odpustila platenie cenzu. Alžbeta im však v liste z 18. mája 1442 odpovedala, že by im vyhovela, keby vedela, že majú zabezpečených žoldnierov. Ale keďže sú ohrozovaní nepriateľom a nemajú dostatok vojakov, bolo by nezodpovedné, aby im zo súcitu aj tentokrát cenzus odpustila. Oznamuje im ďalej, že kvôli ich ochrane už písala Jiskrovi, aby sa aj so svojimi ľuďmi pripojil k obrane mesta. ODESCALCHI, A.: c. d., č. 15, s. 10.

¹¹¹ GREGA, V. – VOZÁR, J.: Banská Štiavnica. c. d., s. 57. Táto udalosť zrejme podnietila separatistické snahy obyvateľov Banskej Belej, jednej z osád patriacich Štiavnicí. Pozri BOLERÁZSKY, V.: Z dejín povýšenia Banskej Belej na slobodné banské mesto. In: Historický zborník kraja, III., 1967, s. 68–73.

¹¹² BOLERÁZSKY, V.: Z najstarších dejín slobodného kráľovského banského mesta Pukanca. In: Historický zborník kraja, IV., 1968, s. 361.

¹¹³ KARTOUS, P.: c. d., s. 248.

¹¹⁴ List datovaný v Bratislave 14. 8. 1442, ODESCALCHI, A.: c. d., č. 17, s. 12, tiež TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. LIII., s. 116.

¹¹⁵ O prímerí pozri KARTOUS, P.: c. d., s. 249.

ky, ktoré držala vo svojich rukách. Mier však ku konsolidácii pomerov v krajine neprispel, pretože kráľovná niekoľko dní po jeho podpísaní (19. 12. 1442) nečakane, za doteraz neobjasnených okolností zomrela.¹¹⁶

Ján Jiskra sa tak dostal do nepríjemnej situácie. Keďže na Slovensku pôsobil z poverenia kráľovnej Alžbety, jej smrťou z právneho hľadiska pominuli aj dôvody, pre ktoré držal vo svojej moci veľkú časť územia Slovenska. Jiskra sa ale bohatých príjmov z území, ktoré ovládal, nemienil vzdať. Svoju situáciu vyriešil dohodou s cisárom Fridrichom, vychovávateľom a poručníkom mladého kráľa Ladislava, a na Slovensku zostal s titulom jeho hlavného kapitána a úlohou obhajovať tu jeho práva, kým nedosiahne plnoletosť. Stal sa tak pánom celého územia a príjmov, ktoré podľa Rábskeho mieru pripadli Alžbete, teda aj vlastníkom venných majetkov. Dôkazom je aj prímerie medzi Jiskrom a kráľom Vladislavom uzavreté 1. septembra 1443 v Spišskej Novej Vsi.¹¹⁷ Podľa neho mali v Jiskrových rukách zostať všetky mestá a majetky, nachádzajúce sa v jeho moci. Vladislav mu tiež prepustil všetky kráľovské dôchodky, banské a mincové dôchodky, poddanské dane a mýta z týchto území. Tým sa vlastne vzdal týchto príjmov a uznal Jiskrovu suverenitu na tomto území.

Problémom zostáva vlastníctvo hradov Slovenská Ľupča a Vígľaš. Spomínala som, že ich v roku 1441 darovala Alžbeta svojim kapitánom Jurajovi Korbavskému a Jodokovi z Kussowa. Mierové dohody medzi Jiskrom a jeho protivníkmi však uvádzajú ako majiteľa hradov Jána Jiskru, pričom títo dvaja tu zostávajú naďalej ako kapitáni, čo je uvedené aj v zmluvách. Nevieť, aké boli vzťahy medzi Jiskrom a jeho kapitánmi, ale podľa všetkého ich vlastnícke práva nespochybňoval. Ako majiteľ týchto hradov sa uvádza asi preto, že mocensky ovládal celú oblasť a jeho kapitáni mu boli podriadení. Nerobil si ale nároky na tieto hrady, čo potvrdzuje aj fakt, že v roku 1455 potvrdil držbu Ľupčianskeho hradu pre rodinu Juraja Korbavského kráľ Ladislav.¹¹⁸ Právo na tieto majetky sa im pripisovalo aj po Jiskrovom odchode, pretože im ich držbu potvrdil aj kráľ Matej.¹¹⁹

V roku 1444 (10. 11.) zomrel kráľ Vladislav a krajina tak zostala na čas bez kráľa. Už na jar nasledujúceho roku však uhorský snem uznal nárok Ladislava Pohrobka na uhorský trón. Až do doby, kým sa mladý kráľ bude môcť ujať svojej funkcie, poveril snem správou krajiny sedem kapitánov, ktorí mali vyčlenené svoje územia. Jedným z kapitánov bol aj Ján Jiskra. Jeho právne postavenie

¹¹⁶ LAZAROVÁ, L.: c. d., s. 82.

¹¹⁷ Vladislava tu zastupoval jágerský biskup Šimon z Rozhanoviec. Prímerie bolo uzatvorené na 13 mesiacov – do 29. 9. 1444. Krátko predtým, 15. augusta 1443, Jiskra obsadil Spišský hrad, čím sa do jeho rúk dostal takmer celý Spiš. Vladislav sa tiež pripravoval na výpravu proti Turkom (leto 1443), preto potreboval urovnať domáce pomery. Viac k tomu pozri ŠPIRKO, J.: c. d., s. 47, tiež MATUNÁK, M.: c. d., s. 346. Text prímeria pozri TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. LXII., s. 135.

¹¹⁸ BOLERÁZSKY, V.: Zo starších dejín mesta Brezna..., c. d., s. 60.

¹¹⁹ Pozri poznámky č. 153 a 157.

v Uhorsku sa teda opäť zmenilo, naďalej však zostal vlastníkom bývalých venných majetkov.

Keď sa uhorským vyslancom nepodarilo presvedčiť cisára Fridricha, aby im mladého kráľa vydal, zvolili 6. júna 1446 gubernátora krajiny, ktorým sa stal Ján Huňady. V marci 1447 potom rozhodnutím uhorského snemu formálne zanikli aj funkcie siedmich kapitánov.¹²⁰ Jiskra sa však odmietol uhorským stavom podriaďiť. Naďalej sa tituloval ako hlavný kapitán kráľa Ladislava (Domini Ladislai Hungarie Regis Capitaneus Supremus) a v jeho rukách sa nachádzala veľká časť územia dnešného Slovenska, kde vládol v podstate neobmedzene. Aj preto bolo jedným z prvoradých cieľov nového gubernátora zbaviť Jiskru jeho panstva a obnoviť tak integritu krajiny. Neustále boje, ktoré sužovali krajinu od roku 1439, teda pokračovali aj naďalej.

13. septembra 1446 bolo podpísané prímerie, na základe ktorého si mal Jiskra, titulovaný ako kapitán kráľa Ladislava a šarišský župan, na nasledujúce tri roky ponechať majetky, ktoré boli v tom čase v jeho rukách.¹²¹ Z dôchodkov a daní z týchto majetkov mal podľa dohody riadne platiť svojich ľudí a žoldnierov, aby nepustošili krajinu. Aj tento bod zmluvy dáva tušiť, že pobyt Jiskrových vojsk na území, ktoré ovládal, veľa úžitku a prosperity asi nepriniesol. Svedčí tiež o Jiskrových finančných problémoch. Hoci spravoval obrovské majetky, z ktorých mu plynuli značné príjmy, často to nestačilo na zaplatenie jeho početnej armády a Jiskra si musel vypomáhať pôžičkami od svojich miest, ale aj súkromných osôb.¹²² Preto už v tomto čase časť jeho vojakov dezertovala, zakladala poľné tábory a živila sa príležitostnou lúpežou.

Podľa ďalších bodov zmluvy mal Jiskra po uplynutí troch rokov, ak budú ešte krajinu spravovať stavy a nie kráľ (to sa nepredpokladalo, Ladislav by mal len 8 rokov), ostať kapitánom spomenutých miest, ale príjmy z kremnickej komory a tridsiatku už nemali plynúť jemu, ale mali sa využiť pre potreby krajiny. Okrem toho Jiskra získal „večným darovacím právom“ Zvolenský hrad, hrady v jeho okolí (Vígľaš, Lupča, Šášov, Dobrá Niva) a mesto Krupinu spolu s majetkami, ktoré k nim patrili za kráľa Žigmunda.¹²³ Dohoda obsahovala aj ustanovenie, že ak by kráľ niekedy chcel tieto hrady a majetky naspäť, musel by ich od neho riadne odkúpiť. Tým sa uznalo, že Jiskra je plnoprávnym vlastníkom týchto majetkov.

Aj napriek podpísanému prímeriu boje pretrvávali. Huňadymu a jeho prívržencom sa zrejme podarilo obsadiť stredoslovenské hrady, pretože v novom

¹²⁰ Lexikón slovenských dejín, c. d., s. 52.

¹²¹ Konkrétne sa spomína mesto Kremnica spolu s baňami, komorou a mincovňou, ďalej mestá Košice, Levoča, Prešov, Bardejov s ich dôchodkami a daňami, ďalej komorný zisk v Šarišskej, Zemplínskej a Abovskej stolici, ako aj tridsiatok. Obsah zmluvy pozri MATUNÁK, M.: c. d., s. 346–347, tiež ŠPIRKO, J.: c. d., s. 56.

¹²² O Jiskrových pôžičkách pozri MIŠÍK, M.: c. d., s. 135–136.

¹²³ Z toho môžeme usudzovať, že sa mu priznával nárok na celok venných majetkov v takom rozsahu, v akom ich daroval kráľ Žigmund Barbore.

prímerí, ktoré obe strany uzavreli 21. júla 1447 v Rimavskej Sobote, sa uvádza, že Jiskra si môže dočasne ponechať Šariš, Spiš, Hnilec, Rychnavu, Kežmarok a Revište a to dovtedy, kým mu gubernátor (Ján Huňady) nevráti „zvolenské hrady“, teda hrady Zvolen, Výglaš, Ľupču, Šášov, Dobrú Nivu a mesto Krupinu.¹²⁴ Iné pramene však o obsadení týchto hradov nehovoria. Bez ohľadu na to, čo zmienka o ich navrátení znamená, bolo toto prímerie potvrdením stavu z roku 1446 a Jiskrovi sa znovu priznal nárok na územia, ktoré ovládal. Venné hrady a príjmy z nich mohol Jiskra slobodne užívať až do nástupu kráľa Ladislava na trón. Ten mal potom rozhodnúť, či mu ich ponechá, alebo odoberie.

Aj „pravy kresťanský a večny mier“, ktorý uzavrel Jiskra v Kremnici 4. mája 1449 s Pankrácom zo sv. Mikuláša, mu držbu stredoslovenskej banskej oblasti potvrdzuje.¹²⁵ O jej obsadenie (najmä Kremnice) sa však už v júli tohto roku pokúsil Ján Huňady.¹²⁶ Zámer sa mu nepodaril a v decembri bolo opäť podpísané prímerie. Mestá však utrpeli značné škody.¹²⁷

Potom nasledovali ďalšie prímeria,¹²⁸ ktoré sa vo svojich bodoch v podstate opakovali a dokazujú, že Jiskra svoje územie držal pevne v rukách. Postupne sa však od neho začali jeho prívrženci odkláňať. Tak prešiel na Huňadyho stranu víglašský kapitán Jodok¹²⁹ a spod Jiskrovej moci sa vymanila aj Krupina.¹³⁰ Neboli to výnimky, pretože od Jiskru sa odklonil aj Kežmarok, vedený jeho kapitánom Brcálom. Podobne v roku 1452 odpadli aj mestá Košice, Bardejov a Levoča. V súvislosti s tým nabádal gubernátor Čiech, Juraj Poděbradský, ktorý stál na Jiskrovej strane, Kremničanov, aby Jiskrovi zachovali vernosť tak ako doteraz.¹³¹

Banské mestá nepochybne patrili po celú dobu Jiskrovi. Nevieme však,

¹²⁴ MATUNÁK, M.: c. d., s. 348.

¹²⁵ Text zmluvy publikoval CHALOUPECKÝ, V.: Středověké listy ze Slovenska., c. d., č. 30, s. 32.

¹²⁶ 19. júla 1449 píše Jiskra do Košíc, že uhorskí páni v pokoji, ktorý s ním uzavreli, chceli napadnúť Kremnicu s 1500 jazdcami, ale že Boh a dobrí ľudia obránili jeho a mesto a to sa stalo v piatok pred ôsmimi dňami (10.7.) a chytili Petra Kollára, šášovského kapitána a iných Jiskrových sluhov. MATUNÁK, M.: c. d., s. 351.

¹²⁷ Dokladá to ďakovný list rady mesta Kremnice bratislavskému senátu z 9. 2. 1450, v ktorom ďakujú za podporu pohorelcom. Archív mesta Bratislavy, Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. PRAHA 1956, č. 2510, s. 348.

¹²⁸ 28. 3. 1450 v Mezökövesde; 31. 3. 1450 v Košiciach; 22. 6. 1451 v Kremnici – pozri MATUNÁK, M.: c. d., s. 352–353. Text mierovej zmluvy z Košíc pozri TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. CXIX., s. 256.

¹²⁹ ĎURKOVÁ, M.: Sídliiskové pomery na víglašskom panstve do začiatku 16. storočia. In: Historický časopis, XLI, 1993, č.1, s. 32. Neskôr sa Jodok vrátil opäť k Jiskrovi.

¹³⁰ Už v októbri 1449 sa zvolenský kapitán Juraj zo Swabisdorffu sťažoval Kremnici na neposlušnosť Krupinčanov. Podľa prímeria z 24. 8. 1452 už Krupina do Jiskrovej moci nepatrila. Hovorí sa v ňom vyslovene, že Jiskra si má ponechať všetky mestá a príjmy, ktoré mal v rukách, okrem mesta Krupiny, z ktorej mu mal dať Juraj de Kaza toho roku 24 a v nasledujúcich rokoch po 20 okovov vína. MATUNÁK, M.: c. d., s. 352–355.

¹³¹ List datovaný v Poděbradoch 14. 6. 1452. TELEKI, J.: c. d., zv. X., č. CLXIII., s. 334.

ako to bolo s ich správou v tomto období, ani s Jiskrovým vzťahom ku kremnickej komore. Prímeria z roku 1446 a 1447 mu síce priznali príjmy z komory na tri roky, nehovoria však nič o jeho právomociach, napr. či mohol menovať komorského grófa a úradníkov mincovne alebo nie. Nezachovali sa nám tiež takmer žiadne správy o komorských grófoch. Konrád Rollner bol posledný, ktorého menovala ešte kráľovná Alžbeta. Zastával tento úrad v rokoch 1440–1443.¹³² Po ňom poznáme až Petra Junga, ktorý zastával post v roku 1451, kto ho ale menoval, nevieme. Nedostatok správ je zrejme zapríčinený vojnovými pomermi v tomto období, ktoré negatívne pôsobili aj na prosperitu banských miest. Zahraničný obchod bol ochromený, klesla banská výroba a razba mincí. Navyše banské mestá odvádzali veľké čiastky svojich príjmov na boj proti „nepriateľovi“ a ako sme videli, museli sa na ňom zúčastňovať aj vlastnými silami.¹³³

Jiskra vlastnil venné majetky až do roku 1462, keď ich na základe zmluvy odovzdal kráľovi Matejovi Korvínovi. Neskôr sa opäť dostali do majetku uhorských kráľovien, ktoré ich vlastnili až do roku 1548, kedy táto inštitúcia zanikla.

Resumé

Die Institution von Witwengut der ungarischen Königinnen existierte in Ungarn 124 Jahre. Es war ein sehr ertragreiches Gut im Gebiet von heutiger Mittelslowakei. Zu dem Gut gehörten die niederungarischen Bergstädte Kremnitz, Schemnitz, Königsberg, Pukanz, Neusohl und Libeth, weiter die in jener Gegend befindlichen Burgen Sohl, Dubronyiva, Végles, Lipcse und Saskö mit ihrem “Zubehör” und die Städte Altsohl, Bries und Karpfen. Zusammen bildeten sie eine Gesamtheit. Sie sollten den Königinnen als Witwenversorgung dienen, also als Quelle der Einnahmen für die Zeiten nach dem Tod ihrer Gatten und damit ihnen eine angemessene Stellung zu sichern. Auser der finanzieller Versorgung verlieh das Witwengut den Besitzerinnen auch bedeutsame politische Macht.

Die Entstehung dieser interessanten Institution greift in das Jahr 1424, als der ungarische König Sigismund von Luxemburg dieses Gut seiner zweiten Gattin Barbara von Cilli schenkte. Nach Barbara besitzten diese Güter fast alle ungarische Königinnen bis das Jahr 1548. In meinem Beitrag widmete ich mich nur zwei von diesen Königinnen u. z. Barbara und ihrer Tochter Elisabeth.

¹³² Podľa HORVÁTH, T. – HUSZÁR, L.: c. d., s. 28 je doložený ešte aj v roku 1446.

¹³³ Rozpočet miest zaťažovali výdavky na výzvedy, na vojnových a diplomatických poslov, furmanky, výrobu zbraní a streliwa, výdavky na žold vojakov, na fortifikačné práce, na pohostenie, proviant, na nákup koní atď. KARTOUS, P.: c. d., s.260. Navyše v júni 1443 postihlo celú stredoslovenskú banskú oblasť silné zemetrasenie.

NAŠE RUBRIKY

RECENZIE

Dejiny národov. Edícia NLN (Marko Mižičko)

Edícia vychádzajúca od roku 1997 v nakladateľstve Lidové noviny. V podstate totožná edícia vychádzala v polovici deväťdesiatych rokov vo Veľkej Británii. (Blackwellova edícia *Národy Európy*.) Vydavateľský počin nakladateľstva Lidové noviny musíme chápať v širšom kontexte, keďže okrem dejín ranno-stredovekých etník ako sú Gótovia, Frankovia, Germáni, Bretónci, Baskovia, Angličania, Huni sa v rámci tejto edície stretávame s Khméri a Cigánmi.

Knihy obsahom prekračujú rámec bežnej literatúry, určenej širšej laickej verejnosti. Predovšetkým v prípade dielov venovaných Gótom, Hunom, Germánom a Frankom môžu slúžiť ako základné príručky pre ďalší výskum. Každá z kníh edície obsahuje mapy, genealogické tabuľky a bohatú grafickú prílohu. Na ich konci je stručný chronologický prehľad. Nechýba poznámkový aparát, zoznam použitej literatúry a prameňov (občas ako v prípade Hunov a Gótov aj kritika prameňov).

Čo sa týka obsahovej stránky, nejde len o politické dejiny. Tie sú síce dôležitou časťou (často objemovo najväčšou), ale edícia sa snaží poskytnúť čo najširší pohľad

do života jednotlivých etník. Dôležitými časťami sú preto dejiny spoločnosti (veľmi dobre rozpracované predovšetkým v dejinách Hunov a Gótov). Dejiny Germánov majú veľmi široký záber. V skutočnosti ide o akýsi základný exkurz do dejín jednotlivých germánskych etník. Dejiny Hunov, Gótov, Frankov majú vždy pridanú časť o jednej významnej osobnosti (Attila, Theodorich, Chlodovik).

Autori, aj keď sú väčšinou historikmi, prihliadajú na najnovšie výsledky archeologického výskumu. Pri tvorbe jednotlivých kníh boli oslovení prednášajúci z rôznych univerzít a fakúlt vo Veľkej Británii. (Eduard James, autor Frankov, pôsobí v Dubline, Peater Heather, autor Gótov, prednáša v Londýne a Malcom Todd, autor knihy o Germánoch, je profesorom archeológie v Exeteri.)

Edícia je povšimnutiahodná a pri absencii skrípt sú niektoré diely použiteľné ako príručky neskorej antiky a ranného stredoveku.

Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude, edd.: Encyklopedie středověku. Praha, Vyšehrad 2002, 1. vyd., 936 s. (Ivan Varšo)

„*Stredovek neexistuje.*“ Takto nezvyčajne, pre nezainteresovaného človeka možno priam šokujúco začína svoj príspevok Christian Amalvi, jeden z takmer siedmich desiatok

autorov najnovšej medievistickej príručky na našom trhu. Zdanlivo paradoxný (vonkoncom však nie pôvodný) Amalviho výrok je ďalej rozvinutý v následnej charakteristike medziobdobia dvoch pomyselných vrcholov ľudskej civilizácie, klasickej antiky a renesancie. Podľa nej je stredovek „*umelým výtvorom, konštrukciou a mýtom*“ či inak povedané „*súborom predstáv a obrazov v ustavičnom pohybe, ktoré sa z generácie na generáciu šíria v spoločnosti.*“ (s. 741) Napriek tomu, alebo skôr práve preto by sme si dovoľili odporučiť každému, kto sa podujme vydať na cestu spletitou sieťou navzájom mnohostranne prepojených slovníkových hesiel, aby si za východisko zvolil štúdiu s prozaickým názvom „Stredovek“. Je to veľmi podnetná inštruktáž poskytujúca elementárny prehľad názorov na *medium aevum* od Cellariových prvých dejín stredoveku (1676) až po súčasnú interdisciplinárnu medievistiku.

Otázka prečo nezačať hneď tým, čo čitateľa zaujíma momentálne najviac, je akiste namieste. Pochopiteľne, aj to je možné a v ďalšom štúdiu nepochybne aj žiaduce, hoci na druhej strane to predpokladá aspoň predbežnú špecifikáciu nejakého odborného problému. V našom prípade ním bola stredoveká religiozita, nazeraná z rôznych hľadísk v statiach o anjeloch, o Bohu, o cirkvi a pápežstve, o heréze či svätosti, o Biblii či o kazateľstve. Krížové odkazy uvádzané na záver statí však takým spôsobom generovali čoraz širšie pole záberu a celkom priro-

dzene vyústili do potreby nájsť si všeobecnejšie heslo „prvého kontaktu“. Keďže spoločným menovateľom všetkých pojednaní je stredovek, práve článok s rovnomenným názvom (logicky bez odkazov na iné heslá) by mohol byť onou vstupnou bránou do labyrintu všetkých ostatných.

Dvojica editorov a medievistov slávneho mena – Jacques Le Goff a Jean-Claude Schmitt – ponúka základnú ideu práce hneď v úvode: porozumením stredoveku môžeme lepšie pochopiť samých seba i historickú relativitu našich inštitúcií, spôsobov života i svetonázorov. Inými slovami: „...*udržiavaním dostatočne kritickej vzdialenosti do minulých období sme schopní premýšľať o budúcnosti.*“ Práve to vydavatelia prehlasujú za hlavný vedecký, pedagogický i občiansky program celého výkladového slovníka (s. 13). Akcent na všetky tri zainteresované zložky je názorným prejavom ich pocitu osobnej zodpovednosti, respektíve prijateého záväzku nielen voči vedeckej obci, ale stále viac aj voči širokej laickej verejnosti. V predhovore sa síce uvádza výhrada, že tento *výkladový slovník* nie je produktom žiadnej uzavretej skupiny, žiadnej historickej „školy“, no početné odkazy na osobnosti z okruhu Annales a tiež celkové poňatie štruktúry jednotlivých hesiel naznačujú silnú genetic-kú previazanosť s *l'histoire total* M. Blocha a L. Febvrea.

Ako diskutabilný sa môže javiť aj výber spolupracovníkov podieľajúcich sa na majoritne francúz-

skom projekte, ktorý dopĺňa necelá tretina inojazyčných autorov (tradične západoeurópske nazeranie problému sa tu editori snažia „retušovať“ zapojením troch amerických a dvoch východoeurópskych medievistov). V tomto kontexte vyznieva ambícia editorov „získať predovšetkým príspevky od odborníkov, ktorí patria v medzinárodnom merítku medzi najlepších“ (s. 12) ako ťažko prehliadnuteľný prejav sebavedomej suverenity francúzskych stredovekárov (ktorá sa v tomto prípade odrazila aj na dominantne frankofónnej odporúčanej literatúre za heslami, na české pomery adaptovanej výberom pôvodnej i prekladovej tvorby). Suverenity, ktorá však zďaleka nie je taká neopodstatnená, keďže európska odborná pospolitosť jej vďačí za ne jeden príspevok k živšiemu, spektrálne omnoho bohatšiemu a hlavne pravdivejšiemu obrazu o stredoveku. Analyzovaná práca to dokumentuje v pestrom vnútornom členení hesiel do viacerých skupín: kým témy rozsahom priveľké (napr. Archeológia, Dejiny umenia, Ekonomické dejiny) alebo primalé (napr. biografie jednotlivých osobností stredoveku) boli – až na malé výnimky – zámerne vynechané, typicky stredoveké pojmy (Dvorská láska, Rytierstvo, Katedrála, Feudalizmus, Scholastika) mali byť podané netradičnou formou a najmä vo svetle zmien posledného historiografického vývoja. Ďalším okruhom sú heslá, ktorých bádaniu sa odborníci začali venovať len nedávno a sú teda stále otvorenými otázkami pre nové metódy spracovania (Smrť a mŕtvi, Pamäť, Tajomno,

Sexualita, Pohromy, Obrady). Inou skupinou sú články vedome orientované na preformulovanie niektorých pojmov tradičnej historickej sémantiky: popri už spomínanej stredovekej religiozite „rozmenenej na drobné“ (Anjeli, Boh, Cirkev a pápežstvo, Viera a pod.) možno uviesť aj pojem „Politika“, ktorý by sme v Encyklopédii márne hľadali, lebo bol rozparcelovaný medzi niekoľko osobitných položiek (Kráľ, Dvor, Štát, Spravodlivosť a mier). Napokon poslednou významnou sériou hesiel sú dvojice pojmov, protipólnych i komplementárnych zároveň, skrývajúcich v sebe dialektickú povahu historického procesu.

Štruktúra statí je z koncepčného hľadiska dôsledne premyslená. Ich rozsah sa pohybuje v priemere od 10 do 15 strán, v niekoľkých prípadoch i menej. Encyklopédia má síce popularizačný charakter, no jej kapitoly sú informačne a faktograficky veľmi hutné. Zďaleka to však neznamená, že by tým dielo nejako strácalo na atraktivite či pútavosti – vyžaduje si len o čosi trpezlivejšieho a v danej problematike už trochu zbehlejšieho čitateľa. Ostatných môže prinajmenšom podnietiť k rozšíreniu vlastného intelektuálneho obzoru, najmä keď sú nútení pri tom či onom parciálnom probléme siahnuť aj po doplnkovej literatúre. A nie iba kvôli nejakému menu alebo letopočtu, ale omnoho viac kvôli spôsobu podania týchto faktov. Práve v rámci neho totiž *„jednotlivé ľudské spoločnosti využívajú deformujúci zorný uhol citov a vášní a dodávajú tak historickým*

údajom základnú živost' a ľudský rozmer.“ (s. 11)

Negatívne by sa azda dala vnímať absencia akéhokoľvek ikonografického materiálu (vynímajúc, pochopiteľne, reprodukciu inštruktívnej schémy ľudského mozgu na prebale publikácie). Avšak na rozdiel od prvého porevolučného prekladu Le Goffovej *Kultury středověké Evropy* (Praha 1991, prekl. z fr. originálu *La Civilisation de l'Occident médiéval*, Paris 1964) plného ilustrácií, rýdzo textová forma je od redakcie Vyšehradu celkom adekvátnym počínom. Zrejme aj tejto snahe ušetriť miesto pre väčšie množstvo tém môžeme vdáčiť za zaradenie takých inšpiratívnych hesiel ako „Jedinec“, „Násilie“, „Sny“ či „Životné obdobia“. V slovenskej medievistike sa totiž práve tie rovnajú stále nepopísanému listu, ktorého prvé vety budú snáď len krátko suplovať heslá z tejto encyklopédie a nahradia tak u nás dosiaľ nejestvujúce fundamentálne štúdie.

Földényi, László F.: Melanchólia.
Bratislava, Kalligram 2001, 344 s.
(Patrik Kunec)

Na slovenský knižný trh sa konečne dostala aj monografia, ktorá by sa s istou dávkou odvahy i zľahčenia dala označiť za príspevok k tzv. „dejinám ľudskej mentality“ (aj našimi historikmi je však používanější nemecký termín „die Mentalitätsgeschichte“). Netýka sa však dejín mentality ako celku, čo by bola práca presahujúca sily a schopnosti jednot-

livca, ale ako prezrádza názov, témou je pocit či nálada melanchólie vo viac ako dvetisícročných dejinách ľudstva.

Maďarský kultúrny historik László F. Földényi (ročník 1952) vydal svojho sprievodcu po dejinách melanchólie už roku 1984, v kvalitnom slovenskom preklade Juliany Szolnokiovej je nám k dispozícii druhé prepracované a rozšírené vydanie z roku 1992. U nás takmer neznámy autor vydal vo svojej vlasti niekoľko knižných esejí, z ktorých dve – o nemeckom romantickom maliarovi C. D. Friedrichovi (Caspar David Friedrich. Nočná strana maliarskeho umenia, 1986) a jeho súčasníkovi básnikovi H. von Kleistovi (Heinrich von Kleist. V sieti slov, 1999) – sa menovanými osobnosťami dotýkajú aj obsahu prítomnej štúdie o melanchólíi. Je evidentné, že Földényiho špecializáciou je problematika a osobnosti nemeckého romantizmu, ale vďaka svojej závideniahodnej filologickej a filozofickej erudícii (a solídnej znalosti ďalších humanitných či sociálnych vied) sa suverénne pohybuje na rozľahlých priestoroch európskej kultúry vo všetkých jej prejavoch. Dôkaz o tom jasne podáva aj *Melanchólia*.

Vo viac ako tristostranovej monografii sledujeme autorovo úsilie o deskripciu a interpretáciu historického vývinu predstáv o melanchólíi. Ide o skutočne pozoruhodný bádateľský výstup, ak zoberieme do úvahy fakt, že autor samotný v úvode priznáva, že „od začiatku je však nápadná „nepresnosť“ tohto pojmu, ktorú ani neskoršie obdobia nevedeli

zmeniť. Neexistuje jednoznačná, výstižná definícia melanchólie. Dejiny melanchólie sú dejinami spresňovania pojmov, ktoré sa nedajú uzavrieť...“ (s. 12). Napriek tomuto hendikepu nášho jazyka, na ktorý sa autor viackrát sťažuje (nebude skôr problém v zložitosti skúmaného javu?), sa Földényi s prezentáciou dejín vágneho ale inak reálneho prejavu ľudskej psychiky popasoval viac ako úspešne. Napomohlo mu k tomu množstvo dobových písomných prameňov venovaných odhaľovaniu podoby a podstaty melanchólie, ktoré siahajú až k starovekým Grékom. V deviatich kapitolách knihy sledujeme premenu vnímania melanchólie a najmä melancholikov ako takých od spomínaných Grékov až k modernej medicíne a psychiatrii. Netreba azda zdôrazňovať, že táto dobová reflexia (často išlo o autoreflexiu) sa s novými kultúrno-historickými podmienkami zásadne menila. Veľmi zaujímavé a podľa mňa i hlboko pravdivé sú pasáže, kde Földényi dáva do súvisu melanchóliu s umením, najmä s renesančným maliarstvom a neskôr s barokovou hudbou. Jeho bystré pozorovania, triezve argumentačné konštrukcie a následné prekvapivé závery udivujú svojou logickou jasnosťou a myšlienkovou kontinuitou. Autor však na záver čitateľovi neponúka vlastnú jednoznačnú definíciu charakteru melanchólie, práve naopak, takmer na každej stránke nás znova a znova presviedča o jej mnohorakosti, nejednoznačnosti, rozporuplnosti, možno povedať až o polymorfnosti jej prejavov. Absencia

všeobecne platnej definície a akéhosi „bádateľského záveru“ je azda pre niekoho sklamaním, ale je to dané tým, že vnútorným atribútom melanchólie je jej ambivalentná, protirečivá povaha. Melanchólia, to je ten zvláštny, ťažko opísateľný a pochopiteľný stav duše a tela, keď je človek akoby bez zjavnej príčiny smutný, skleslý, mlčky, utiahnutý do svojej samoty, preniknutý pocitom márnosti a beznádeje, ľahostajný či dokonca v očiach druhých lenivý. To všetko sú dodnes vlastnosti stereotypne, aj keď nie bezdôvodne, pripisované melancholickej nálade (a jednému zo štyroch hlavných typov ľudskej letory v psychológii). Keďže, ako píše lekár a znalec melanchólie zo 17. storočia Robert Burton, „z dvadsiatich štyroch písmen abecedy nemožno vytvoriť v rozličných jazykoch toľko slov, koľko príznakov má melancholická nátura“ (s. 159), Földényi nestráca čas jej opisom, ktorý je v podstate v každej dobe rovnaký s prihliadnutím na jej mnohoznačnosť, ale pátra po jej príčinách. Prezentuje nám svoje odhľadania s použitím filozofického jazyka, pretože – a tu sa už dostávame ku konkrétnemu výsledku – melanchólia je podľa neho v celých svojich dejinách problémom interpretácie bytia, čo je už hlavným predmetom filozofie, respektíve jej poddisciplíny ontológie. A hoci je Földényi vzhľadom na podstatu a charakter témy vo svojich súdoch veľmi opatrný, k istým záverom sa predsa len dostávame – definuje melanchóliu ako pocit nenaplnenosti, ako stále zažívanie deficitu, nedostatku čoho-

si. Deficit má rôzne podoby, ale vždy je nenaplneným, doslova nenaplniteľným, z čoho vyviera „smútok“ či „trudnomyselnosť“ melancholika. Jednou vetou by sa dalo povedať, že melanchólia je dôsledkom túžby po nedosiahnuteľnom.

Melanchólia predstavuje pozoruhodný vklad do osvetľovania problematiky dejín mnohorakosti ľudského bytia, v našom prípade konkrétneho stavu ľudskej mysle. Keďže autor sleduje jej výskyt a reflexiu v kultúrnych dejinách ľudstva chronologicky a na základe interpretácie množstva dobových dokumentov, ide o výsostne historické dielo, avšak pre nás s trochu netradičnou problematikou. Môžeme si len priať, aby podobné práce zahraničných bádateľov vychádzali v slovenských prekladoch častejšie, veď produkcia najmä v západnej Európe je nesmierne bohatá, ale hlavne, aby sa takým okrajovým témam a problémom ľudských dejín začali venovať aj slovenskí historici, alebo – ako píše vo svojom doslove filozof Miroslav Marcelli – filozofi, ktorí sa zmenia na historikov, a ktorí nám podľa vzoru Michela Foucaulta (s jeho dielami o dejinách šialenstva, trestania a sexuality, ktoré vyšli aj v slovenčine) dajú čo najpravdivejšie odpovede na naše zvedavé otázky, ako „ľudia určitej doby rozmýšľali, rozhodovali sa, konali a svoje činy hodnotili“ (s. 331–332).

INTERNET

História n@ internete (Miroslav Lysý)

Medzi zaujímavými stránkami, na ktoré by sme chceli v tomto čísle Medey upozorniť, je archeologický projekt mujweb.cz/veda/archaeology. Autor stránky tu uskutočnil prehľad jednotlivých období praveku a včasnej doby dejinnej pohľadom archeológa. Nechýbajú tu (pre archeológiu) natoľko významné mapky a kresby. Z ďalších slovenských stránok je potrebné upozorniť aj na komplikovanú adresu www.dcs.fmph.uniba.sk/~hnila/medea/klasik/klasik.htm. Táto stránka – databáza Klasik – ponúka zoznam kníh venovaných klasickej archeológii – teda materiálnej kultúre antického Grécka a Ríma.

Na Slovensku poznáme dva dôležité populárno-náučné historické časopisy s podobnými názvami. Majú aj internetové vydanie, takže Históriu, revue o dejinách spoločnosti, nájdete na stránke www.historiarevue.sk/hr06-02. Odkaz na ňu ale nájdete aj pod www.dejiny.sk. Historická revue je na adrese www.historickarevue.com. Spomíname tieto adresy najmä preto, že je možné na nich objaviť archív so staršími článkami, no rovnako dôležité môžu byť aj obsahy predchádzajúcich čísel.

Už v minulom čísle sme spomenuli jeden košický portál venujúci sa dejinami odevu, dnes upozorňujeme na www.cassovia.sk/archsav/osid.php3, kde sa môžete dozvedieť niečo viac o dejinách osídlenia Košickej kotliny od eneolitu po sťahovanie národov.

Nerra.host.sk je projektom, v ktorom autor publikuje viacero svojich úvah a esejí na témy ako je zánik Veľkej Moravy, Pribinovho kniežatstva alebo vplyvu rodinných vzťahov na vnútornú politiku.

Populárnou témou ostávajú aj naďalej dejiny jednej z najstarších civilizácií – Egypta. Ich prehľad je na stránke egyptica.wz.cz. Ďalšia zaujímavá problematika sú rytieri a ich rády. Ak vás zaujímajú dejiny templárov, johanitov, nemeckých rytierov a iných, kliknite si na www.rytieri.host.sk. História vojenstva je taktiež populárnou témou a rozhodne spomenutiahodná stránka je www.hannibal.szm.sk, najmä o dejinách Mezopotámie, Egypta, Blízkeho východu.

Z českých stránok by sme chceli upozorniť na www.guild.cz/gotove.htm, kde sa v stručnosti dočítate o dejinách jedného z najvýznamnejších germánskych kmeňov – Gótov.

Centrum medievalistických štúdií je historický inštitút v Česku zameraný na výskum stredovekých dejín. Pôsobí pod Českou akadémiou vied a Karlovou univerzitou. Aj v tomto čísle Medey sa v našom rozhovore spomína potreba vytvorenia podobnej inštitúcie na Slovensku. Adresa na tento český inštitút je www.flu.cas.cz/CMS. Na tejto adrese nájdete aj odkazy na rôzne ďalšie dôležité inštitúty histórie v Českej republike a v strednej Európe.

V Nemecku vychádza časopis Concilium medii aevi s podtitulom Časopis pre dejiny, umenie a kultúru stredoveku a včasného novoveku. Na jeho adrese **www.cma.d-r.de** si môžete pozrieť on-line články z posledných šiestich ročníkov.

Mnohí historici pracujúci s latinskými prameňmi pri prekladaní narazia na problém, že nevedia určiť lokalitu, ktorá sa v danej listine, či kronike uvádza. Výbornou pomôckou je trojzväzkové vydanie Orbis latinus, existuje však aj prehľadná internetová pomôcka na stránke **www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/contents.html**. Pomocou nej sa k latinskému geografickému názvu priradí súčasné pomenovanie lokality.

Súbor kanonických nariadení z polovice 12. storočia Decretum Gratiani, ďalej Regesta imperii a ďalšie stredoveké pramene nájdete v ich internetovom vydaní na **mdz.bib-bvb.de/digbib**.

AD REM

Rozhovor s doc. PhDr. Michalom Slivkom, CSc., PhDr. Jánom Steinhübelom, CSc a mgr. Vincentom Múcskom, PhD.

Pre štvrté pokračovanie našej rubriky AD REM sme sa rozhodli pozvať si naraz troch odborníkov na stredovek. Podobne ako v predchádzajúcich číslach sa chceme venovať najaktuálnejším otázkam v oblasti vedy a výskumu. Zaujímali nás postoje a názory z viacerých strán, preto sme sa rozprávali s archeológom M. Slivkom, univerzitným pedagógom V. Múcskom a pracovníkom Historického ústavu Slovenskej akadémie vied J. Steinhübelom.

Hoci dobre vieme, že medievistika nikdy nebude natoľko rezonovať v odbornej ani laickej verejnosti ako povedzme problematika 19. či 20. storočia, je o ňu na Slovensku pomerne veľký záujem. Ten však nachádza svoj výraz skôr v romantizujúcom a neraz deformovanom obraze stredoveku v beletrii, kinematografii a publicistike. Aké skutočné hodnoty môže stredovek ponúknuť dnešnému človeku? Čo je podľa vás jeho hlavným kultúrnym odkazom?

Michal Slivka: Doteraz sme všetci ovplyvnení politickým dianím 20. storočia, takže sú aj samozrejme preferované dejiny tohto obdobia. Dúfajme ale, že postupne dostane priestor aj ten stredovek. Pre nás je však podstatnejšie niečo iné: totiž či ho ponímame v tom našom klasickom zmysle – a to znamená ako uhorský stredovek – alebo potom v širšom rámci, t. j. rokom 476 – formálnym ukončením rozkladného procesu Rímskej ríše. Historicko-civilizačný medzník poznamenal i náš včasný stredovek, nesporne obdobie veľkomoravskej štátnosti s postupným prijímaním kresťanskej idey a ideológie vôbec. Sám termín „stredovek“ vymyslel nemecký pedagóg Krištof Kellner až v roku 1675, aby ním oddelil starovek od novoveku s jeho glorifikáciou rozumu. Na druhej

strane toto medziobdobie dostalo svoj prívlask „temný“. Ale racionálny novovek nám priniesol rovnako veľa „temnôt“ a tým aj lektúr, ako s rozumom narábať a uplatňovať ho. Aj z takéhoto pohľadu bude stredovek vždy zaujímavý a platný aj ako „učiteľka života“.

Vincent Múcska: Možno si spomínate, že svoje prvé prednášky som začínal zamyslením nad tým, čo nám stredovek z hľadiska inštitucionálneho a štátneho zanechal. Keď už máme ísť zoširoka: dnešná tvár Európy sa v podstate zrodila v 11. storočí. Vezmite si ďalej inštitúciu, na ktorej pôsobíte: aj univerzita predsa vznikla práve v stredoveku. V rovnakom čase sa sformovala aj podoba dnešnej rímsko-katolíckej cirkvi a jej hierarchická štruktúra nadväzuje na predstredoveké obdobie iba v malej miere. Pozostatky stredoveku sú dnes takto prítomné na každom kroku. Inou otázkou je, čo dnešnému človeku môže stredovek povedať. Podľa mojej mienky sa to vzťahuje skôr na zmysel dejín ako takých. Myslitelia 19. storočia ho definovali ako postupný a zároveň prirodzený progres k čomusi dokonalejšiemu, napr. k lepšej organizácii spoločnosti. V súčasnosti však prevládajú skôr opačné názory. Pre mňa osobne je veľmi prítlačlivé napríklad stredoveké „ordo“, resp. jeho výstižný český ekvivalent „řád“;

čiže systém usporiadania a fungovania spoločnosti. Ťažko však tento pojem osloví dnešného človeka, pretože vo svojej pôvodnej podobe nesie so sebou v prvom rade povinnosti a isté determinácie, ktoré vtedajší človek ani nemal ako ovplyvniť. To by bola pre súčasného človeka veľmi príťažlivá perspektíva. Na druhej strane ho ale stredovek môže oslovit' tým, ako mu túto epochu my historici „skonštruujeme“. Faktom totiž ostáva, že my ju prerozprávame do zrozumiteľnej podoby. A práve toto prerozprávanie v sebe skrýva schopnosť zaujať ľudí modernej doby. Môžu v ňom hľadať prenasledovanie kacírov, blúdiace hranice, učeních univerzitných magistrov, križiacke výpravy. To sú tie pútavé, i keď romantizmom zaváňajúce témy, ktoré v dnešnej spoločnosti stále rezonujú.

Ján Steinhübel: Po stredoveku je ľudstvo bohatšie o istú skúsenosť. Ono to vlastne vyzerá, akoby stredovek neskončil, pretože ľudstvo nie je z neho poučené tak, aby sme mohli povedať, že život, ktorý teraz žijeme, je o inej kvalite ako v stredoveku. Ľudská hlúposť a bolesť stále pretrvávajú a je to len vec kvantity, čím sa líši naša hlúposť, bolesť, múdrosť, či naša radosť od tej stredovekej. Takže akoby ten stredovek pokračoval plynule do súčasnosti a akoby nový ľudský vek bol až vecou budúcnosti. Je tu však istá skúsenosť, ktorá stále trvá a časom narastá.

M. S.: Chcel by som doplniť kolegov, že stredoveký človek chápal základnú biblickú zásadu, že svet povstal cez božskú Múdrosť „podľa miery, čísel a váh“, a tak vyslovené „ordo“ – ten poriadok vidieť ako kritérium krásna a umenia. Toto dedičstvo, trebárs v architektúre, obdivuje dnešný človek. Teda termín ordo sa dostal nielen do slovníka stredovekej estetiky, ale i do spoločenských vzťahov a vytváral tak istú harmóniu života.

A niečo ako nadčasová hodnota? Niečo, čo je produktom stredoveku a je do istej

miery stále majetkom súčasnej spoločnosti?

J. S.: To my sami sme týmto produktom.

Jako dlho podľa Vás potrvá, kým sa laická inteligencia začne serióznejšie zaoberať minulosťou a doceňovať jej význam? Mala by predsa bližšie poznať dejiny kontinentu v ktorého integrujúcich sa štruktúrach chce do budúca žiť.

J. S.: To je veľmi individuálne a záleží najmä od miery slobody a hĺbky myslenia toho ktorého jednotlivca. Niektorí je už ako mladý človek úplne slobodný a niektorí je celý život závislý od názoru iných.

Je záujem slovenskej verejnosti o históriu porovnateľný so záujmom národov okolitých krajín V4 prípadne s Nemeckom?

V. M.: Nemecko asi nie je najlepší príklad – je to predsa len obrovský národ. Adekvátnejšie by bolo porovnanie s okolitými krajinami. Napríklad Rakúšania sú v trochu podobnej situácii ako my, keďže takisto prežívajú akúsi krízu historickej identity. Sami si kladú otázku: „Sme Rakúšania alebo Nemci?“ U nás je identifikácia ľudí so svojou históriou veľmi individuálna a závisí – ako povedal Janko Steinhübel – od slobody myslenia človeka a od toho, nakoľko sa človek chce identifikovať s históriou. Niektorí ľudia totiž históriu ani nepotrebujú. Existuje však relatívne uzavretá skupina pravidelných záujemcov, ktorí si kupujú historickú literatúru a zaujímajú sa o nové výsledky bádania. Alebo napríklad naša univerzita tretieho veku – tam sú historické prednášky bohato navštevované.

Myslíte si, že slovenskí historici poskytujú dostatočné podklady pre popularizáciu histórie?

M. S.: Práve dnes je krst novej Dvořákovskej knihy...

Najväčší popularizátor histórie na Slovensku?

M. S.: V podstate áno, i keď nemožno nespomenúť cenné relácie redaktorky T. Kusej v Slovenskom rozhlase, ktoré robí na vysokej profesionálnej úrovni. Dnešný uponáhľaný človek viac počúva, než číta.

Čo na to profesionálna obec?

J. S.: Už tým, že profesionáli píšú čisto odborné články, už tým popularizujú. Lebo tie si vezme do rúk aj človek, ktorý nie je odborníkom. Už to samotné je popularizácia. Nám musí záležať na tom, aby sa aj vedecké práce písali takou formou, aby ich nečítalo len pár ľudí. Tých ľudí nie je veľa, ale je ich dosť na to, aby tu bol istý trh s informáciami.

Na druhej strane nie každý odborník je aj dobrý spisovateľ, ktorý sa dokáže odtrhnúť od svojej práce a vie napísať niečo, čo prináša nielen vedomosti, ale vytvára aj správnu náladu.

Nebolo by lepšie, keby sa niekto – povedzme na pôde SAV alebo katedier histórie – tomu špeciálne venoval?

J. S.: Nie, nie je to nutné. Viete, ľudia prichádzajú s istou dobou. Dnes vládne presvedčenie, že informácie sú všetko, že dáte človeku všetky dostupné informácie a bude z neho dobrý odborník. Takto to nefunguje. Ten človek sa musí takým narodiť, musí mať isté predpoklady a prípravu na vedeckú prácu, až potom dobre spracuje tie informácie. Jedna vec sú informácie, druhá, ako a či ich vôbec pochopí a tretia, ako ich spracuje a odovzdá ďalej.

Nie je i samotná popularizácia zodpovedná za mýty, ktoré o stredoveku v ľudoch pretrvávajú?

J. S.: Zodpovednosť je obojstranná. Je tu ten, kto dané mýty produkuje, ale aj ten, kto ich prijíma. Existuje skupina ľudí, kto-

rá to chce takto počuť a kým tu bude, bude sa aj naďalej mytologizovať.

V. M.: Najskôr k tej popularizácii. Ja by som priestor na popularizáciu videl skôr v regionálnej histórii. Asi starnem, pretože v poslednej dobe rád volím ako príklad môjho syna. Sebelepšia kniha ho nezaujme tak, ako letná návšteva hradu. Keď sa pritrafí aj dobrý lektor a navyše sa tam zinscenuje historická hra, efekt je priam zaručený. Nemusí to byť úplne verné historickým faktom, prináša to ale istú náladu. Synovi sa to vždy nesmierne páči. Je to skôr emotívna ako intelektuálna záležitosť.

M. S.: K tejto otázke asi toľko: na Slovensku dnes nie je jedna väčšia dedina, ktorá by nemala publikáciu o svojich dejinách. Je však zároveň potrebné pýtať sa, kto robí tieto publikácie a s akou erudíciou. Či to nie je len pohrabané historické smetie, knihy plné legiend, mýtov a poloprávd.

Nedávno sa na pôde Filozofickej fakulty UK uskutočnila beseda na tému koncepcie slovenských dejín. Neevokuje už názov „koncepcia slovenských dejín“, že sa slovenská historiografia uzatvára do „honoruhorského“ priestoru? Nemalo by sa skôr hovoriť o koncepcii bádania dejín na Slovensku?

V. M.: V prvom rade ide o predmet slovenských dejín – s tým má slovenská historiografia do dnešného dňa problémy. V podstate nevieme, ako ho vlastne definovať. Popísalo sa o tom dosť, v posledných rokoch na danú tému publikoval najmä profesor Marsina. Aspoň pre obdobie stredoveku sa to chápe v zmysle dejín slovenského teritória. Špecifikovať ho presnejšie v rámci uhorskej histórie je však nesmierne obtiažne. Nielen uhorské, ale ani celoeurópske záležitosti sa totiž nedajú obísť a obmedziť slovenskú históriu na dejiny jednotlivých lokalít. Na druhej strane nemôžeme očakávať nejakú centrálnu koncepciu, pretože tá by negovala slobodu vedeckého bádania. Podľa môjho

názoru nachádzajú jednotlivé koncepcie svoje najjasnejšie vyjadrenie v syntetických spracovaniach slovenských dejín, ktoré sú produktom konkrétneho autorského kolektívu alebo jednotlivca. Skutočne si myslím, že máme právo na ten luxus, aby sme mohli mať niekoľko odlišných koncepcií slovenských dejín. Pritom nie je správne klásť si otázku, ktorá z nich je tá pravá.

J. S.: Roku 1918 bolo Slovensko vyčlenené z Rakúsko-Uhorska a boli mu dané politické hranice, ktoré poznáme. Preto pre historika najnovších dejín je pomerne ľahké si vymedziť priestor slovenských dejín. My stredovekári nemáme dodnes jasno, čo je to historické Slovensko (na rozdiel od historických Čiech či Poľska). Možno potrvá ešte niekoľko generácií, kým si túto oblasť vyšpecifikujeme a prejdeme zápolením niekoľkých koncepcií. A navyše, nie je to len vec slovenských historikov. Skúmanie slovenských dejín nie je výlučnou záležitosťou našich historikov, ale rovnako dobre sa nimi môžu zaoberať aj zahraniční odborníci.

Ktoré najväčšie dlhy alebo nenaplnené ambície má podľa vás slovenská historiografia – buď vo všeobecnej rovine, alebo v prípade konkrétnych období či historikov? Sú nejaké biele miesta v slovenskej medievalistike?

M. S.: Myslím, že v mnohých oblastiach len začíname. Nechcem to porovnávať povedzme s Francúzskom, kde sa vymýšľajú témy, o ktorých sa nám ani nesníva. Zoberte si napríklad tému dejín medicíny či charitatívnej oblasti – o tomto vieme veľmi málo, hoci prameňov je pomerne dost.

V. M.: Ja sa v tejto súvislosti dotknem citlivej otázky peňazí. Finančné zabezpečenie výskumnej práce je veľmi dôležité a pravdou je, že zo štátov porovnateľných s nami (Vyšehradská štvorka) sme na tom suverénne najhoršie. Uvediem jeden prí-

klad, ktorý mám teraz v živej pamäti: keď som bol pred mesiacom v Maďarsku, maďarský premiér navštívil Maďarskú akadémiu vied, ktorá mala výročie a tam povedal, že veda a výskum je jednou z priorit jeho vlády na nadchádzajúce obdobie štyroch rokov. Dodal, že okrem doterajšieho finančného zabezpečenia sa v tomto období plánuje do vedy napumpovať 400 miliárd forintov, čo je asi 70 miliárd korún. V našich podmienkach je to niečo nepredstaviteľné. U nás sa grantové dotácie pohybujú v desiatkach tisícov korún. V Čechách, pokiaľ viem, ide o státisíce. Opakujem však, že nedostatky výskumu či publikovania sa nedajú hľadať iba vo finančných problémoch.

A nedali by sa isté financie získať aj zo zdrojov podporných fondov Európskej únie?

V. M.: Čiastočne áno. Dajú sa zohnať, ale chce to veľmi veľa energie, dotieravosti a papierovania. Je samozrejmé, že na tom profitujú hlavne moderné dejiny. Prečo? Pretože to do veľkej miery súvisí s nedávnym historicko-politickým vývojom, dosahom na súčasnosť a podobne..

K podlžnostiam slovenskej historiografie sa vyjadrím z aspektu všeobecných dejín. Vám som už pred dvoma rokmi hovoril, že začneme konečne pracovať na vysokoškolskej učebnici dejín stredoveku. Žiaľ, nezačali sme ešte. Tento osobný dlh so sebou ťahám ako tú guľu na reťazi. Niečo na spôsob skript však treba rýchlo urobiť, lebo od učebníc Teichovej, a to už je dávno, tu nič nevyšlo. Ďalším dlhom je kompendium cirkevných dejín napísaných z nášho pera. Sú tu cudzie preklady a mnohé sú dobré, ale treba to podať aj z nášho pohľadu a našou interpretáciou. A to už nehovoriac o jednotlivých subdisciplínach, ako sú dejiny vied a techniky alebo hospodárstva, ktoré sa do roku 1989 síce pretláčali do popredia, no nejaká všeobecná ucelená práca o nich neexistuje. Všetko je roztrúsené po čiastkových štúdiách.

J. S.: Slovensko so svojimi bielymi miestami v histórii nie je nejakou výraznou výnimkou. Aj vo svetových dejinách je tých bielych miest veľa. Nemali by sme byť z toho nešťastní. Chýba nám silná stredná generácia slovenských historikov. Sú tu starší historici, ktorých bádateľská aktivita sa chýli ku koncu, ktorí už veľa dosiahli a potom sú tu mladí historici, ktorí sú však v začiatkoch svojej výskumnej práce. Ale tá najproduktívnejšia vrstva päťdesiatnikov a šesťdesiatnikov, ktorá by už vo veľkom publikovala a bola by známa, je u nás slabá a nevýrazná. Ale postupným vývojom sa tento problém odstráni.

Nie je chybou najstaršej generácie žijúcich historikov, že tu chýba – podľa Vás – dostatočne početná vrstva skúsených a erudovaných historikov v strednom veku?

J. S.: Možno tá staršia generácia urobila aj niekde chybu. Možno je to tým, že oni boli dobrí, veľa dokázali, avšak boli zahľadení trošku do seba. Cítim tam určitý egocentrizmus.

M. S.: Otvorene treba povedať, že na Slovensku je to jednoducho tak. Jeden môj známy hovoril, že je to kresťanský prehrešok proti Duchu svätému. Nieкто je doslova nabalený materiálom, ktorý už nestihne spracovať, ale aby ho posunul mladým kolegom, to nie. Ide s ním radšej do hrobu. Čo je však ešte horšie – nevychová si ani nástupcov. Chýba tu určitá veľkorysosť.

V. M.: Česi teraz v poslednej dobe začali vo veľkom prekladať knihy francúzskych historikov o takých témach, ako sú dejiny každodennosti, dejiny mentalít a pod. Mnohí študenti sa pýtajú, prečo sa podobný výskum nerobí aj na Slovensku. Príčinou je to, že tu jednak neexistuje tradícia a jednak ani porovnateľná pramenná základňa. Ak má však nieкто chuť, môže pracovať aj na týchto témach. Prečo nie? Podľa mňa tu však chýbajú skôr tie zá-

kladné práce. Je otázka, či to môžeme dobehnúť. Česi mali svojho Novotného, Maďari svojho Paulera a Hómana – ich diela sa doteraz používajú.

Čo treba urobiť, aby sa tu vytvorila istá pramenná báza a zlepšil prístup k sekundárnej literatúre, najmä tej zo zahraničia? Ako by to malo byť zastrešené?

V. M.: Chce to inštitucionálne zázemie. Musí tu existovať nejaký partner, ktorý môže osloviť povedzme zahraničné historické inštitúty, vydavateľov edícií prameňov, napr. Monumenta Germaniae historica (MGH) či rôzne iné subjekty a ponúknuť výmenu. Otázkou ale ostáva, čo im môžeme ponúknuť my. Celá Patrologia latina vyšla napríklad kompletne na CD nosičoch, rovnako aj časť spomínaných MGH. Patrologia mala prezentáciu v Univerzitetnej knižnici a firma, ktorá ju ponúkala, pýtala za ňu tuším milión korún. To nám zo štátneho rozpočtu nikto nedá.

Aké sú predstavy o inštitúte na pôde SAV?

J. S.: Ochota tu je. Ale každý z nás na ústave SAV má svoju tému, do ktorej sme zahľadení a všetko ostatné je pre nás na okraji zorného poľa. Mám názor, že tú inštitúciu by mal vytvoriť nieкто iný. Ja nad tým, pravdu povediac, ani nerozmýšľam.

Od koho by teda mala vyjsť iniciatíva?

V. M.: Zrejme od nás. Osobne si myslím, že skôr či neskôr ten inštitút vznikne. Bude si ešte treba počkať na účinky vysokoškolského zákona, hlavne pokiaľ ide o kompetencie univerzity, resp. rektorátu a jednotlivých fakúlt. Až potom bude jasnejšie, či sa budú dať v rámci reformy riadiť inštitúty a neskôr možno aj zrušiť jednotlivé katedry. Aj naše organizačné rozdelenie na slovenské a všeobecné dejiny je plodom istej historickej epochy a tiež to nie je úplne v poriadku.

M. S.: Celý zorganizovaný sovietsky model vedy na Slovensku vrátane fakultných katedier sa musí zmeniť!

Je všeobecne známe, že v súčasnosti vychádzajú pramene k stredovekým dejinám Slovenska iba v popularizačnej forme vo vydavateľstve RAK Pavla Dvořáka. Nemala by to byť ale hlavne povinnosť Historického ústavu SAV alebo univerzít? Nehrozia v prípade súkromných edícií prameňov isté riziká, napríklad umelá selekcia prameňov alebo ich dezinterpretácia v dôsledku poplatnosti komercii, podobne, ako to bolo kedysi s poplatnosťou totalitnému politickému režimu?

V. M.: Pokiaľ viem, tak dokonca aj ďalšie zväzky diplomatára a registára by mal vydať Dvořák.

M. S.: V celej Európe túto funkciu či úlohu plnia univerzity. Nevydávajú pritom len súbory prameňov, ale aj práce vlastných bádateľov, napríklad záverečné práce jednotlivých doktorandov! Z vlastnej skúsenosti viem, že sa to robí aj na menších univerzitách, napr. v poľských mestách Wrocław a Łódź, nehovoriac už o Krakove a Varšave.

V. M.: Tu to nie je schopná vydávať najväčšia univerzita!

M. S.: A tento fakt nás aj trochu odrádza písať, pretože po napísaní práce ste nútený ešte aj hľadať si vydavateľa a peniaze.

J. S.: Pán Dvořák si uvedomil jeden dôležitý fakt, že história sa môže prezentovať ako zaujímavá a zábavná vec. Väčšine bežných záujemcov o históriu totiž nejde o samotné dejiny, ale o zábavu. Títo amatérski záujemcovia majú slušnú sumu poznatkov, ale históriu berú a chcú brať ako zábavu. A to im pán Dvořák dokáže ponúknuť, napríklad v podobe knihy o „krvavej grófke“ Báthoryovej. Ak si mô-

že dovoliť pomimo toho vydávať aj pramene, je to už veľmi záslužný čin.

M. S.: Smutným faktom je, že zodpovední štátni predstavitelia v rezorte kultúry alebo školstva podporujú vydavateľskú činnosť len minimálne. Najmä humanitné vedy sú na tom veľmi zle. Je predsa nemysliteľné, aby sme si hľadali peniaze my sami. My tu nemáme koncipovanú kultúrnu politiku! Navyše tu nefunguje ani systém sponzorstva od podnikateľských subjektov, ba ani cirkev nie je v tomto ohľade ústretová.

Oslovil vlastne niekto týchto veľkých podnikateľov? Nejednen z nich sa možno taktiež zaujíma o históriu.

V. M.: Ale áno, niektorých sme oslovili. Napríklad jeden kolega organizoval konferenciu a zabrala Coca-Cola. V prípade môjho prekladu Anonymovej kroniky to vytiahol z ťažkostí mäsokombinát Tauris. V tomto Slovensko nie je ničím výnimočné, aj v Poľsku či v Maďarsku historici zháňajú peniaze. No v zahraničí akoby boli ľudia ochotnejší a štedrejší... Podľa všetkého to treba neustále skúšať.

Myslíte si, že publikačná činnosť našich historikov je dostatočná?

V. M.: Ja sa môžem vyjadriť len k stavu publikovania u stredovekárov. Osobitnou nevýhodou medievalistu je, že predloženie výslednej publikácie mu trvá objektívne dlhšie ako novovekárovi. Myslím si, že je ľahšie čítať *Slováka* z roku 1944 ako kroniku Šimona z Kézy. Na druhej strane u nás na fakulte fungujú tzv. kvantifikujúce parametre a sklzáva to až do toho, že sa hľadá viac na kvantitu ako na kvalitu. Aj v dôsledku toho je tu taká inflácia slova, že máme problém orientovať sa už aj v našom úzkom záujmovom priestore. Povedzme len také stredoveké cirkevné dejiny 10. – 12. storočia. Hoci sa človek snaží sledovať informácie aj napr. od Nemcov či Angličanov, jednoducho sa to už celé nedá

ustriehnuť! Vychádza záplava univerzitných a jubilejných zborníkov, časopisov.

Prečo by povedzme aj doktorandi nemali mať v rámci plánovaného inštitútu povinnosť sledovať novú literatúru?

V. M.: Veľkým nedostatkom podľa mňa je, že sa tu s doktorandmi v podstate nepracuje. Kým príde doktorand k obhajobe svojej práce, komunikuje len so svojim školiteľom. Je škoda, že už neexistuje (aspoň nie tu) tzv. vnútorná oponentúra. Teda akési kolektívne posúdenie, či je tá práca vhodná na to, aby vôbec išla na obhajobu. Až keď doktorand s prácou prejde cez túto vnútornú oponentúru, môže ju predložiť na oficiálnu obhajobu. Ďalšia vec je tá, že doktorandi by sa mohli či mali viac zapojiť do aktivít spojených s chodom katedry. Mohli by napríklad kultivovať knižnicu alebo vybavovať bežnú administratívu.

J. S.: U nás v SAV máme prehľad o tom, čo kto robí a ako to robí. Doktorandi majú dosť veľkú slobodu. Každý má svojho školiteľa, aj keď niekedy dostane školiteľa, ktorý sa v danej problematike veľmi neorientuje. Inak majú aj svoje povinnosti, isté doktorandské minimum. Najnovšie sa zaviedlo štúdium filozofie, ktoré robí Dušan Kováč. Ide však skôr o dejiny filozofie ako o skutočnú filozofiu. Nie je to zlé, ale filozofovať ich to nenaučí.

V. M.: Ďalším problémom je, že o sebe ani poriadne nevieme. Možno práve zamýšľaný historický inštitút by mal plniť onu koordinatívnu funkciu, mal by zhromažďovať a poskytovať informácie, napr. aj o dianí na iných slovenských univerzitách. Dnes totiž poväčšine ani nevieme, či sa nejaké stredovekárske práce obhájili dajme tomu v Prešove alebo v Banskej Bystrici. U nás to teraz funguje tak, že kamarát povie čosi kamarátovi. Platí síce vyhláška, že šesť týždňov pred obhajobou má byť téma a termín obhajoby zverejnená vo vestníku ministerstva školstva, ale osobne ani ne-

viem, kde vychádza a ako sa dá k nemu dostať.

Ktoré obdobie našej medievalistiky vydalo podľa vás tých najvýznamnejších autorov? Mali sme nejaké zlaté obdobie?

J. S.: To obdobie ešte len príde. Postavy ako Zlatarski v Bulharsku, Labuda v Poľsku, Novotný prípadne Třeštík v Čechách, u nás ešte neboli, ale dočkáme sa. Je to vec budúcnosti.

V. M.: Nedá sa povedať, že tu nič nie je, že všetko začíname budovať od začiatku. Pravdou však je, že nás bolo i je stále málo. Keď som prišiel na ústav, na každé obdobie tam bol jeden človek. Bolo to rozparcelované: obdobie Veľkej Moravy, Arpádovcov, Anjouovcov, Žigmunda Luxemburského, všetko bolo po jednom človeku. Na fakulte celý národný stredovek od alfy po omegu obhospodaroval profesor Kučera. Z hľadiska personálneho obsadenia to bola úplná mizéria. No a aj z toho potom vyplynula tá samolúbosť, ktorá sa tu už spomínala.

Pokiaľ sa pýtate na to najplodnejšie obdobie, zrejme to bola druhá polovica 60. a prvá polovica 70. rokov. V Historickom časopise vychádzali aj seriózne metodologické štúdie, ktoré mi v aktuálnej vedeckej tvorbe chýbajú. Publikovali tam vtedy – samozrejme zo socialistického tábora – renomovaní zahraniční historici. Teraz je zahraničný príspevok v Historickom časopise dosť zriedkavým javom.

A mená? Vezmite si skupinu okolo Marsinu, Kučeru, Ratkoša, Tibenského. Alebo aj Daniel Rapant, ktorý síce nebol stredovekár, ale jeho drobné štúdie zo slovenského stredoveku boli a sú v mnohom podnetné.

Mnoho sa urobilo aj počas 1. československej republiky, najmä zásluhou časopisu Slovenskej učenej spoločnosti *Bratislava*. Prím hral v tomto smere Václav Chaloupecký. Z čias Slovenského štátu sa možno zmieniť o *Zborníku Matice slovenskej*. Približne do toho roku 1946 tam boli publikované kvalitné medievalistické štúdie.

V tejto súvislosti sa ešte vyjadrím k osobe historika V. Chaloupeckého. Možno s tým mnohí, ktorí to budú čítať, nebudú súhlasiť, ale zatiaľ najkoncíznejšie spracovanie stredovekých dejín Slovenska (do konca 12. storočia) ponúkol práve Chaloupecký vo svojom diele *Staré Slovensko* (1923). Môžete so mnou polemizovať, môžeme polemizovať s jeho koncepciou, no porovnatelne kvalitné dejiny stredovekého Slovenska od iného autora prosto nevyšli. Nevieťm o nich.

Nemali by ste vy počas svojej pedagogickej činnosti upozorňovať na práce, ktoré sa oplatia čítať aj po sto rokoch a takto oddeliť plevel od zrna?

V. M.: Myslím, že takto som to nikdy nepovedal, ale keď diktujem literatúru, zadám tú, o ktorej si myslím, že sa oplatí čítať a ostatné nie. Možno by bolo rozumné urobiť to, čo ste povedali, teda dať niečo komplexné a povedať, čo za čo stojí.

Čo si myslíte o predaji niekoľkých slovenských hradov a zámkov do súkromného vlastníctva? Veríte v účelnosť prechodu historických pamiatok do súkromných rúk? Zachráni to naše historické dedičstvo?

M. S.: Samozrejme, my nedokážeme zistiť, do akých rúk sa tieto objekty dostanú a aký bude podnikateľský zámer vlastníka. Určite to budú najmä komerčné účely, ide však o to, aby vlastník rešpektoval zásady pamiatkovej obnovy a pripomienky odborníkov počas rekonštrukcie.

V. M.: Pred niekoľkými rokmi som bol prvýkrát v živote na Šarišskom hrade a bol som uchvátený jeho veľkosťou i polohou. Zároveň to bol pre mňa smutný pohľad na rozpadávajúce sa obvodové murivo, ktoré sa možno do tridsiatich rokov úplne zosype.

M. S.: Viete, boj o záchranu pamiatok je permanentný a bohužiaľ aj častokrát pre-

hrávaný. Svedčia o tom aj nedávne prípady. Za posledných desať rokov sme zbúrali tri kostoly z 13. storočia. To nebolo možné ani za komunistov! Zbúrali sme aj stredoveký hospic, prestupnú stanicu a kaplnku sv. Žofie v Ružomberku. Starosta si to zbúranie dal dokonca do volebného programu a prešiel s tým vo voľbách. To, ako nakladajú Slováci so svojím kultúrnym dedičstvom, to už dnes nedokáže ani jeden zo susedných národov! Kultúra je vždy adekvátnym obrazom človeka i celej spoločnosti. Spišský historik Ján Vencko v úvode svojej knihy o dejinách Spišského hradu (1941) to výstižne vyjadril: „Národ, ktorý pamiatku svojej minulosti zničil, alebo dovolil zničiť, zavraždil svoj vlastný národný život.“

Aký je váš názor na rekonštrukciu bratislavského Podhradia?

V. M.: Po zhliadnutí tých dvoch – troch projektov v *Bratislavských novinách* som proti ich realizácii. Nech to radšej ostane v takej podobe, ako to je teraz. A keď by sa už naozaj „muselo“ stavať, nech je to aspoň trochu historizujúce, niečo na spôsob Zámockej ulice. Hoci to tiež nie je žiadna sláva, prinajmenšom to tak nekole oči ako tie sklobetónové monštrá.

J. S.: Čím neskôr sa začne so znovuvýstavbou, tým lepšie. Tie moderné projekty nie sú pekné, sú veľmi chladné a strohé, pôsobia až nepriateľsky. Radšej by som tam nechal nasadiť stromy a čo najmenej staval.

Čo si myslí archeológ o obnove Podhradia?

M. S.: Každý archeológ-stredovekár je v tomto asi konzervatívny a tak súhlasím so svojimi kolegami. Radím počkať. Treba si uvedomiť, že my sme len prenájomcami kultúrneho dedičstva, t. j. sme iba jeho dočasnými držiteľmi, nemáme preto najmenšie právo čokoľvek búrať alebo meniť.

O dedičstvo predkov sa máme len primerane starať, aby sme ho čo najmenej poškodené odovzdali našim potomkom. A to sa týka vo všeobecnej rovine aj celej okolitej krajiny. Aj to bude len prejavom kultúrnej výšky našej žijúcej doby – bude to

obraz nielen nášho zmýšľania, ale i konania.

Ďakujeme za rozhovor.

Zhovárali sa Braňo Kovár, Patrik Kunec,
Miroslav Lysý a Ivan Varšo.